

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**VAZ‘ VE TA‘RÎB AÇISINDAN
ARAP DİLİNDE HUMÂSÎ VE SÜDÂSÎ İSİMLER**

Mehmet AKINCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**VAZ‘ VE TA‘RÎB AÇISINDAN
ARAP DİLİNDE HUMÂSÎ VE SÜDÂSÎ İSİMLER**

Mehmet AKINCI

Danışman: Doç. Dr. Musa ALP

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Abdulkadir BAYAM

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2018

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Musa ALP
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Abdulkadir BAYAM

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

... / ... / 2018

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil
ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri
Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. ... /.../ 2018

Mehmet AKINCI

ÖZET

VAZ‘ VE TA‘RÎB AÇISINDAN ARAP DİLİNDE HUMÂSÎ VE SÜDÂSÎ İSİMLER

Mehmet AKINCI

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Musa ALP

Ağustos 2018, 116 sayfa

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) Arap dilinde son harf sistemine göre telif ettiği *Lisânu'l-Arab* adlı eserinde mu'arreb olduğuna değindiği humâsî ve sūdâsî isimler vaz‘ ve ta'rîb açısından ele alınmıştır. Arap dilbilimciler tarafından mu'arreb veya dahîl olarak adlandırılan bu isimlerin hangi dilden geldiğine, geldiği dildeki okunuş ve anlamına, Arapçaya aktarılırken ne gibi değişikliklere maruz kaldığına değinilmiştir. Arap dilinde mu'arreb isimlerin nasıl belirlendiği, dilbilimde ta'rîb olgusunun hangi faktörlerle ortaya çıktığı ve ne tür kurallara bağlandığı belirtilmiştir.

Bu çalışmamızda mu'arreb humâsî ve sūdâsî isimler Arap diline dâhil olduğu dillere göre tasnîf edilerek her dil ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Kaynak dil ile Arapça arasındaki münasebete değinildikten sonra alfabetik düzene göre sıralanan mu'arreb humâsî ve sūdâsî isimlerin önce Arap dilindeki anlamı, çoğul kalıbı, varsa başka okunuşları ile hangi dilden geçtiği, asıl dildeki telaffuzu, anlamı ve bu isimler ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Ayrıca İbn Manzûr'un mu'arreb gördüğü bu isimler, Hicrî II. asırda *Kitâbu'l-Ayn*, IV. asırda *Tehzîbu'l-luğa* ve V. asrın ortalarında telif edilen *el-Muhkem* adlı sözlükler de tarandıktan sonra hangi dönemde geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar araştırmanın sonuna tablo halinde eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Mu'arreb, Vaz', Lisânu'l-Arab, Farsça, Yunanca, Süryanice.

ABSTRACT

KHUMĀSĪ AND SUDĀSĪ NOUNS IN ARABIC LANGUAGE IN TERMS OF WAD‘ AND TA‘RĪB

Mehmet AKINCI

Master Thesis, Department of Basic Islamic Science

Supervisor: Assoc. Dr. Musa ALP

August 2018, 116 pages

Abū al-Fadl Muhammad Ibn Mukarram Ibn Manzūr (d. 711/1311) mention in the his dictionary named *Lisān al-‘Arab* which he wrote according to last letter system addressed the khumāsī and sudāsī nouns in terms of wad‘ and arabicised. It is mentioned that from which background did khumāsī and sudāsī names, termed by the Arabic linguists as mu‘arreb or dahīl, come to Arabic, what are the pronunciations and the meanings of these names in their language, what kind of changes have these words been exposed to when transferred to the Arabic language. It is also mentioned how the names of mu‘arreb in the Arabic language were determined, with what factors did ta‘rīb emerge in linguistics, and what kind of rules are connected to ta‘rīb.

Arabicised khumāsī and sudāsī names are classified according to their source languages, and each language is examined under a separate title. After the relationship between the source language and the Arabic is given, it is made reference to explanations about the meaning of the mu‘arreb khumāsī and sudāsī names in Arabic language ordered by alphabetical order, their plural conjugation, if any other pronunciations, from which background did these names come to Arabic, the pronunciation and the meaning in the original language. In addition these names, which Ibn Manzūr yield as arabicised, have been tried to be determined during the period after they have been scanned dictionaries as *Kitāb al-ayn* which written in the century of the hegira II, *Tehzību'l-luḏa* which written in the century of the hegira IV and *al-Muhkam* which written in the middle of century of the hegira V. The results obtained are tabularised at the end of the study.

Keywords: Mu‘arreb, Wad‘, Lisān al-‘Arab, Persian, Greek, Syriac.

ÖN SÖZ

Diller arası etkileşim sosyolojik bir olgudur. İnsanlar birbirlerinden etkilendiği gibi onların konuştukları diller de diğer dillerden bir şekilde etkilenir. Bu durum genel anlamda kültürel etkileşim olarak da tanımlanabilir. Çünkü dil aynı zamanda yaşayan kültür demektir. Her ne kadar farklı dil ailesine mensup olsalar bile çeşitli ilişkiler sonucunda diller arasında kelime alışverişleri olmuştur. Araplar da tarih boyunca komşu milletlerle kurmuş oldukları askerî, ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkiler sonucunda bu milletlerin dillerinden birtakım sözcükler almışlardır.

Her dilin söz dağarcığını oluşturan sözcükler yerli ve yabancı olmak üzere ikiye ayrılır. Vaz'ı kendisine ait olan başka bir dilden alınmayan sözcükler *yerli*; farklı etkileşimlere bağlı olarak başka bir dilden giren sözcükler de *yabancı* kabul edilir. Yabancı kelimeler Arap dilbilimcileri tarafından çoğunlukla “mu‘arreb” veya “dahîl” diye isimlendirilmiştir.

Mu‘arreb konusu Hicri VI. asra kadar dille ilgili farklı konularda yazılan eserlerin içinde özel bölümlerde ele alınmış, bu asırdan itibaren bu konu ile ilgili müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu tür çalışmalarda dilbilimciler konuyu genel hatlarıyla ele aldıktan sonra yabancı kelimelerin neler olduğunu, hangi dilden geldiklerini ve ne gibi değişiklikler gösterdiklerini işlemişlerdir. Çalışmada Arap dili alanında muteber kabul edilen *Lisânu'l-Arab*'da mu‘arreb olarak belirtilen humâsî ve sūdâsî isimler ele alınmıştır.

Çalışmamız; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşacak şekilde hazırlanmıştır. Araştırmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kapsamı verilmiş, konuyla ilgili yapılan klasik ve modern çalışmaların tanıtımı yapılmıştır. Birinci bölümde teorik bilgiler verilerek dilin tanımı, tarihi, Arap dilinin kısa tarihi ve ta‘rîbin sebepleri gibi konular işlenmiştir. İkinci bölümde *Lisânu'l-Arab*'da geçen humâsî isimler; üçüncü bölümde ise aynı eserde geçen sūdâsî isimler dillere göre ayrılarak, dilbilimcilerin görüşleri çerçevesinde zikredilmiştir. Sonuç bölümünde de ulaşılan sonuçlara ve konu hakkındaki önerilere yer verilmiştir.

Bu çalışmayı tavsiye eden, eleştiri ve yardımları ile çalışmaya yön vererek katkıda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Musa ALP'e ve emeği geçen tüm arkadaşlarıma en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca SYL-2018-9877 numarasıyla projemize destek veren Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne (BAP) teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet AKINCI

ADANA / 2018

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	2
3. Araştırmanın Yöntemi	3
4. Araştırmanın Varsayımları	3
5. Araştırmanın Kaynakları	4

BÖLÜM I

VAZ‘ AÇISINDAN ARAP DİLİNDE TA‘RİB

1.1. Dillerin Menşei ve Arapça	7
1.1.1. Arapça.....	10
1.2. Vaz‘ Olgusu ve Arap Dilinde Vaz‘	11
1.3. Ta‘rîb Olgusu ve Arap Dilinde Ta‘rîb	13
1.3.1. Arap Dilinde Ta‘rîb	16
1.3.2. Ta‘rîb ile İlgili Kavramlar.....	18
1.3.2.1. Mu‘arreb	18
1.3.2.2. Dahîl	19
1.3.2.3. Muvelled.....	19
1.3.3. Mu‘arreb İsimleri Tanıma Yolları	20

.1.3.3.1 Arapça Vezinlere Uymaması.....	21
.1.3.3.2 Ses Uyumsuzluğu (İhtilâfu'l-Hurûf)	22
1.3.3.3. Dilbilimcilerin Rivayetleri	23
1.3.3.4. Lafız Değişikliği.....	24
1.3.3.4.1.İbdâl ve Kalb	24
1.3.3.4.2.Harf Düşmesi veya İlavesi	25

BÖLÜM II

ARAP DİLİNDE MU‘ARREB HUMÂSÎ İSİMLER

2.1. Farsça Kökenli Humâsî İsimler.....	26
2.2. İbranice Kökenli Humâsî İsimler	52
2.3. Süryanice Kökenli Humâsî İsimler	57
2.4. Yunanca / Rumca Kökenli Humâsî İsimler	63
2.5. Türkçe kökenli Humâsî İsimler.....	71
2.6. Diğer Dillerden Geçen Humâsî İsimler.....	72

BÖLÜM III

ARAP DİLİNDE MU‘ARREB SÜDÂSÎ İSİMLER

3.1. Farsça Kökenli Sūdâsî İsimler	77
3.2. Süryanice Kökenli Sūdâsî İsimler.....	86
3.3. Yunanca / Rumca Kökenli Sūdâsî İsimler	87
3.4. Türkçe Kökenli Sūdâsî İsimler.....	89
3.5. Diğer Dillerden Geçen Sūdâsî İsimler	90

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Sonuç.....	92
2. Öneriler	94
TABLolar.....	96
KAYNAKÇA.....	106
ÖZ GEÇMİŞ	116

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
by.	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
hş.	: Hicrî-Şemşi
hz.	: Hazreti
m.	: Miladî
m.ö.	: Milâttan önce
m.s.	: Milâttan sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfalar
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
vdğ.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmamızda dillerin gelişim yollarından biri olan ve Arapçada ta'rîb denilen konuyu işledik. Ta'rîb olgusunun tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de yabancı bir kelime Arapçaya belli bir dönemde girmiş olmak durumundadır. Baz aldığımız son sözlük İbn Manzûr'un *Lisân'l-Arab*¹ ile ilk sözlük kabul edilen el-Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'Ayn* arasında elimizde olan sözlüklere müracaat edilerek, mu'arreb isimlerin hangi dönemde Arapçaya girdiği de tespit edilmeye çalışılmıştır. Arap dilinde mu'arreb kelimelerle ilgili farklı çalışmalar yapılmış olup konunun geniş bir araştırma alanı sunması sebebiyle yapılan çalışmalarda birtakım sınırlamalar yapılmak durumunda kalınmıştır. Bu bakımdan çalışmamız, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab* isimli sözlüğünde bulunan humâsî ve sūdâsî mu'arreb isimlerin işlenmesi şeklinde sınırlandırılmaya çalışılmıştır, diğer mu'arreb kelimeler ise çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Mu'arreb isimlerin belirlenmesinde *Lisânu'l-Arab* isimli sözlüğü referans almamızdaki sebep, eserin Arapça sözlüklerin içinde en hacimlilerden olması, ansiklopedik sözlük olarak bilinmesi, kelime sayısı ile ihtiva ettiği ayrıntılı bilgiler bakımından Arapça sözlükler arasında birinci sırada yer almasıdır. İbn Manzûr bu sözlüğü neredeyse bu tarihten önce te'lif edilmiş bütün sözlükleri toplayarak oluşturmuş olması ve eserin mu'arreb/dahîl kelimelere değinen ilk kapsamlı sözlüklerden sayılmasıdır.

Mu'arreb kelimeler Arap diline aktarılırken, bir kısmı olduğu gibi kullanılırken bir kısmı ise belirli değişikliklere tâbi tutularak yani Arapçanın dil yapısına uyumu gözetilerek kullanılmıştır. Bu bakımdan çalışmada mu'arreb kelimelerin ele alınmasında ta'rîb olgusunun yanı sıra vaz' ilmi esaslarına da değinilmiştir.

¹ Çalışmamızda eser ve müellif isimlerinin yazımında genel olarak TDV İslam Ansiklopedisi (DİA) referans alınmış, ancak transkripsiyon uygulanmamıştır. Türkçede yaygın olarak kullanılan isimlerde ise uzatma ve kesmeler gösterilmeyerek Türkçe telaffuzlarına uygun olarak yazılmıştır. Müelliflerin vefat tarihlerinin ilk geçtiği yerde verilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bunun yanı sıra şu hususlara dikkat edilmiştir: 1. Harf- i ta'rîf cümle başında da olsa küçük harfle gösterilmiştir. *el- Kitâb* gibi. 2. Şemsî ve kamerî harfle başlayan kelimeler okundukları gibi yazılmıştır. *el-Mu'arreb*, *et-Tezkîr* gibi. 3. Arapçada izafet terkibi şeklinde gelen özel isimler bitişik yazılmıştır. *Abdullah*, *Abdulkarîm* gibi. 4. Vasil halinde iken kelimenin sonundaki i'râbı belirtilmiştir. *el-Mufasssal fi'l-elfâz'l-Fârisiyyeti'l-mu'arrabe* gibi. 5. Kelime sonundaki "kapalı te" (è) vakıf halinde "a" veya "e", vasil halinde ise açık olarak gösterilmiştir. *el-Luğatu'l-'Arabiyye* gibi.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kelime hazineleri dillerin potansiyelini oluşturur. Dil şekilleri arasındaki farklar, seslenme farkından ziyade, esas olarak kelime hazinesindeki farklılara dayandığı için, dillerin temasları da başlıca kelime aktarmaları, özellikle de isim aktarımı biçiminde kendini hissettirir. Aynı coğrafyada yaşayan milletlerin dillerinin, diğer komşu dillerden etkilenmiş olması normaldir. Çeşitli ifade imkânları, teoride farklı dil şekillerine ait olsalar da, her toplum, başka toplumlardan kelimeler almış ve başka toplumlara kelimeler vermiştir. Bu durum tüm diller arasında tarih boyunca suregelen bir durumdur. Dillerin birbirlerine tesiri, aslında o dilleri konuşan toplulukların doğrudan veya dolaylı olarak kültür alışverişlerinin de bir delilidir. Bu durum aynı zamanda dillerin gelişimini göstermektedir. Diller, ta‘rîb, iştikâk, mecâz, naht ve benzeri şeylerle gelişmektedir. Nitekim Arapçaya Farsça, Yunanca, İbranice gibi birçok dilden kelime girmiştir. Arapçaya giren kelimelerin çoğunluğunu ise Farsça kelimelerin teşkil ettiği görülmüştür. *Lisanu’l-Arab* adlı eserde de mu‘arreb kelimelerin başta Farsça olmak üzere Yunanca, Türkçe, Habeşçe, İbranice ve Hint dillerinden kelimeler de Arapçaya geçmiştir.

Kelimelerin diller arasındaki geçişi esnasında her dil kendi kriterlerini belirlemektedir. Arapçada yabancı dilden alınan kelimelerin araştırıldığı alan “ta‘rîb”dir. Arapçaya giren kelimelerin tespitinde önemli problemlerle karşılaşmaktadır. Bunlardan birincisi yabancı kelimelerin ait olduğu dildeki bazı seslerin Arapçada olmaması, ikincisi ise yabancı kelimelerin kalıp bakımından Arapçanın kelime yapısına uymamasıdır. Arapçada olmayan ses problemi Arapçadaki en yakın harfe dönüştürülerek; kalıp bakımından uymayan yabancı kelime problemi ise, kelimenin aslını tamamen yok etmeden Arapça kelime formatına sokulması suretiyle çözülmeye çalışılmıştır. Arapçaya diğer dillerden geçen kelimelerin kökeni, ses ve anlam değişiminin ortaya konulması önemlidir. Bu çalışmamızın amacı da İbn Manzûr’un *Lisanu’l-Arab* adlı sözlüğünde geçen humâsî ve sūdâsî isimlerin vaz‘ ve ta‘rîb cihetinden incelenmesi ve bu konuya dair bulguların ortaya çıkarılmasıdır. Arapçanın diğer dillerle ilişkisinin ortaya çıkarılması da bu tezin hedeflerindendir.

Ta‘rîb/dahîl konusuyla ilgili özellikle Arap dünyasında ve ülkemizde pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda ya sadece günümüzde kullanılan ya da araştırmacı tarafından seçilen belirli bir dilden geçen mu‘arreb kelimeler ele alınmıştır. Çalışmamızda ise *Lisânu’l-Arab*’da geçen ve mu‘arreb olduğu belirtilen humâsî ve

südâsî kelimelerin tamamı incelenmiş, asıl dildeki anlamları belirtilmiştir. Bunu yaparken âlimlerin söz konusu kelime hakkındaki farklı görüşlerine de yer verilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmamızı yaparken sosyal bilimler alanında kullanılan birçok yönteme başvurduk:

Betimsel Yöntem: Bu yöntem, daha çok tarihsel ve kavramsal çerçeveyi ortaya koyarken yani Arap diline geçen yabancı isimlerin tarif, tanım ve tasnifini yaparken başvurduğumuz bir yöntem olacaktır. Ayrıca dilbilimcilerin ta'rib konusu ile ilgili görüşlerini ve mu'arreb isimlerle ilgili değerlendirmelerini ortaya koyarken de betimleme yoluna başvurduk.

Karşılaştırma Yöntemi: Çalışmamızda ele aldığımız mu'arreb isimlerle ilgili, dilbilimcilerin görüşlerini karşılaştırıp değerlendirirken karşılaştırma yöntemini kullandık.

Analitik Yöntem: Araştırmamızda elde ettiğimiz konumuzla ilgili verileri anlambilim, dilbilim, dil felsefesi, söz ve üslup teorileri, belagat, tefsir gibi çeşitli alanlarda tahlile tabi tutarken başvurduğumuz bu yöntemi çalışmamızın genelinde kullanmış olduk.

Tarihi Yöntem: İsimlerin ta'rib konusunu işlediğimizde ilk olarak hangi dilbilimcilerin söz konusu isimleri mu'arreb olarak kabul ettiğini belirttiğimizde, bu aynı zamanda hangi ismin hangi tarihi süreçte Arapçaya girdiğinin tespiti olmuştur.

4. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmamızdaki başlıca varsayımlarımızı şu şekilde sıralayabiliriz:

- Arapça diğer dillerden çeşitli kelimeler almıştır. Bu kelimeleri kimi zaman asıllarına uygun, kimi zaman da Arapça kalıplara uyumlu hale getirerek aldığı düşünülmektedir.
- Arapçaya yabancı dilden giren kelimeleri tanıma yollarından biri kelimenin şekil olarak Arapça kalıplara uymamasıdır. Bu durumda o kelimenin yabancı olduğuna hükmedildiği varsayılmaktadır.
- Bazı harfler, Arapça bir kelimeye birlikte bulunmaz. Eğer bu harfler Arapça bir kelimeye birlikte bulunuyorsa, o kelimenin yabancı dilden girdiği kabul edilir.
- Arap dili iştikaka (kelime türetmeye) uygun bir dildir. Kök itibarıyla üç ya da dört harfli bir kelimedenden birçok yeni kelime türetilir. Bundan dolayı harf sayısı beş

ya da altı olan ve sadece tekili ile çoğulu bulunan bir ismin Arapça asıllı olmadığı da varsayımlar arasındadır.

- Arapça kamuslarda yer verilen ve bazı dilbilimciler tarafından Arapça asıllı olduğu iddia edilen bazı humâsî ve sūdâsî kelimelerle ilgili gerekçelerin zorlama olduğunu düşünüyoruz.

5. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmamızın ana kaynağı İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab* adlı eseridir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*'ı telif ederken başta Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbu'l-luğa*'sından, İbn Dureyd'in (ö. 321/933) *el-Cemhera*'sından, Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sihâh*'ından, İbn Sîde'nin (ö.485/1092) *el-Muhkem*'inden ve İbnu'l-Esîr'in (ö.637/1239) *en-Nihâye*'sinden olmak üzere birçok eserden istifade etmiştir. Müellif eserde yaklaşık seksen bin kök harfli kelimeyi incelemiştir.² Müştak kelimelerin sayısı 158 bin olup madde başlığı 10 bin kadardır. Bu kelimelerin açıklanmasında da başta ayet ve hadis olmak üzere Arap şiiri, emsâl ve hikmetli sözlerden yararlanmıştır. Eser lügat olmasının yanında dil, tefsir, hadis ve edebiyat gibi konulara da yer veren bir ansiklopedi mahiyetindedir. Biz de farklı baskıları olan bu eserin 15 ciltlik Dâru Sâdır - Beyrut baskısını referans aldık.

Lisânu'l-Arab'ın yanında çalışmamızın temel kaynaklarından birisi de mu'arreb kelimelere değinen ve onların tahlilini detaylı bir şekilde yapan ilk sözlüklerden birisi olan *Kitâbu'l-'Ayn*'dir. Bu eserin kime ait olduğu noktasında ise farklı görüşler bulunsa da meşhur görüşe göre eser, Halil b. Ahmed tarafından telif edilmiştir. Bununla birlikte Halil b. Ahmed'in telifine başladığı ancak vefat etmesi üzerine Horasan'daki talebesi Leys b. Muzaffer (ö. 187/803) veya diğer talebelerinin tamamladığı da söylenmiştir. Aynı şekilde Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ının telifinde olduğu gibi; fikir, bilgi, izah ve şerhin Halil b. Ahmed'e, telifin ise Leys'e ve/veya diğerlerine ait olduğu ya da Leys'in şöhret gayesiyle eseri kabullenip ikmal ettiği iddia edilmiştir.³ Birçok mu'arreb kelimeyi cem' etmiş olan bu değerli sözlük, daha sonra gelecek olan bütün sözlüklere de bu anlamda öncülük etmiştir.

² Alp, Musa, *Arap Dilinde Başlangıcından Günümüze Sözlükler*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011, s. 75-76.

³ Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1988, I/19-21; Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV/310, ss. 309-312, 1997.

Başvurduğumuz bir diğer kaynak Arap dilbilimcilerinin ilklerinden sayılan Sîbeveyh'ın “*el-Kitâb*” adlı eseridir. Bu eserde Sîbeveyh Arapçaya giren yabancı sözcükler konusu üzerinde durmuş, konuyla ilgili “ما أعرب من الأعجمية” başlıklı bir bölüm açmış,⁴ burada, sözcüklerin Arapçalaştırılırken ne tür değişikliklere uğradıklarını açıklamıştır. Sözcüklerin değişikliğe uğramalarını diller arası alfabe farklılığına dayandıran yazar, sözcüklerdeki değişiklikleri harf değişikliği, hareke değişikliği, harf ilavesi ve harf düşmesi olarak dört kısma ayırmıştır.⁵ Sîbeveyh'ın verdiği bu bilgiler, daha sonra yapılan çalışmaların da çekirdeğini teşkil etmiştir.⁶

Kaynakalarımızdan biri de İbn Kuteybe'nin (ö. 276 /889), “*Edebu'l-kâtib*” adlı çalışmasıdır. O bu eserinde “ما تكلم به العامة من الكلام الأعجمي” başlığı altında Arap diline giren bazı sözcükleri tanıtmakta, bunlardan bir kısmının kendi dillerindeki asıllarını belirtmekte, görüşlerini el-Asma'î (ö. 216/831) gibi ünlü dilcilerden yaptığı rivayetlerle desteklemektedir.⁷

İbn Dureyd'in (ö. 321/933), Farsça, Rûmca ve Süryânîce/Nabatceden Arap diline giren sözcükler üzerinde durduğu⁸ “*Cemheratu'l-luğa*” adlı eseri de başvurduğumuz bir diğer önemli kaynaktır.

Bunlar dışında çalışmamızda yararlandığımız diğer önemli kaynaklar da şunlardır:

Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî (ö.370/980): *Tehzîbu'l-luğa*.

Ebû Nasr İsmâîl b. Hammad Cevherî (ö. 400/1009): *es-Sihâh*.

Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâîl İbn Sîde (ö. 485/1092): *el-Muhassas, el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*.

Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414): *el-Kâmûsu'l-muhît*.

⁴ Sîbeveyh, Ebu Bîşr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Beyrut 1988, IV/303

⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV/305 vd.

⁶ Yavuz, Mehmet, “Mu'arrab Kelimelere Dâir Yazılan Eserler Sözlükler”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2, s. 112, ss. 112-119, 2001.

⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebu'l-kâtib*, nşr. Muhammed ed-Dâî, Beyrut 1985, s. 495.

⁸ İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997-1988, III/1322, 1329.

Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed Cevâlîkî (ö.540/1145): *el-Mu‘arreb mine’l-
kelâmi’l-a‘cemî ‘alâ hurûfi’l-mu‘cem.*

Suyûtî (ö. 911/1505): *el-Muhezzeb fîmâ vaka ‘a fî’l-Kur’ân mine’l-mu‘arreb.*

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammedel-Hafâcî (ö.1069/1659): *Şifâü’l-galîl fîmâ fî
kelâmi’l-‘Arab mine’d-dahîl.*

Muhammed Abdullah b. Berrî (ö.582/1187): *Fi’t-t’arîb ve’l-mu‘arreb,
hâşiyetu’bni berrî ‘alâ kitâbî’l-mu‘arreb li’bni’l-Cevâlîkî.*

Bunların dışında, Arapçadaki yabancı kelimelere dair hem eski asırlarda hem de
günümüzde kitap, tez, makale vb. türden başka çalışmalar da yapılmıştır.⁹ Çalışmamızın
ilerleyen bölümlerinde bu çalışmaların birçoğuna atıf yapılacaktır.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Muhibbî, *Kasdu’s-sebîl*, I/63 vd.; Yavuz, “*Mu‘arrab Kelimelere Dâir Yazılan
Eserler Sözlükler*”, s. 112.

BÖLÜM I

VAZ‘ AÇISINDAN ARAP DİLİNDE TA’RÎB

1.1. Dillerin Menşei ve Arapça

Dil/el-luğa, her toplumun dilek ve arzularını, düşüncelerini, maksat ve gayelerini, düşüncelerini ifade ettikleri seslerden örülü bir konuşma düzenidir.¹⁰ Başka bir ifadeyle dil, aynı toplulukta yaşayan veya aynı millettten olan insanlarda bulunan duygu, düşünce ve güdülerin, doğrudan ya da dolaylı olarak karşısındakine aktarmaya yarayan bir anlatım aracıdır. Dil bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugüne kadar çözemediğimiz canlı bir varlıktır. O, gerek insan gerekse toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur.¹¹ Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan doğal bir araç ve kendi içerisinde kuralları olan bir sistemdir. Bu kurallar, dilin devamını ve doğru şekilde kullanılmasını sağlayan kaidelerdir. Her canlı gibi dil de doğar, yaşar ve ölür. Yaşadığı sürece de değişiklikler geçirir.¹² Bu tanımlardan hareketle dil; ses, şekil ve anlam gibi pek çok unsurdan oluşan ve zihnimizde meydana gelen kavramlar yardımıyla iletişim kurmaya yarayan bir araçtır, diyebiliriz.

Her insan ve topluluk diğerinden farklı zaman ve mekân ilgisiyle hayatını devam ettirmektedir. Bu zaman ve mekân farklılığı, bilgi, tecrübe ve sosyo-kültürel farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Sosyal bir varlık olarak insan, başka zaman ve mekânlarda oluşturulmuş bilgileri öğrenmek, kendi bilgi ve tecrübelerini de başkalarına öğretmek istegindedir. İşte diller arasındaki alışveriş de aslında kişiler ve topluluklar arasındaki bu öğrenme ve öğretme süreçlerinin bir sonucudur. Çünkü dil, bir milletin cemiyeti içindeki fertlerini birbirine bağlayan bir bağıdır.¹³

Dillerin menşei, insanlık tarihi kadar eskidir. Nasıl ki ilk insanın kim olduğu sorusu zihinleri meşgul ediyorsa, konuşulan ilk dilin hangisi olduğu, ilk insanın konuşmaya nasıl başladığı, dilin kim tarafından vaz‘ edildiği, ilk vaz‘ edilen kelimenin

¹⁰ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Hey'etü'l-Mısriyye, ts., I/34.

¹¹ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987, I/11.

¹² Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Denizkuşları Matbaası, Konya, 1969, s. 13-14.

¹³ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, III/32.

ne olduğu¹⁴ ve dünyada en eski dilin hangisi olduğu mevzusu da daima merak konusu olmuştur. Buna benzer merak ve sorular sonucunda dillerin ortaya çıkış şekli konusunda dil bilimciler tarafından birtakım teoriler ortaya atılmıştır.¹⁵ Bu sorulara dilbilimciler tarafından da birtakım cevaplar aranmış ve dillerin kaynağı konusunda görüş birliği olmamakla birlikte, bu konuda çeşitli teoriler öne sürülmüştür.¹⁶ Bunlar, “*Vahy ve İlham*”, “*İstilah ve Tevatu’ (Uzlaşma ve Uyuşma)*”, “*Ses Taklidi*” ile “*Meleke ve Kuvvet*” teorileridir.¹⁷

a) Vahiy ve İlham Teorisi: Bu teori dilin ilk ortaya çıkmasını Allah tarafından Hz. Âdem’e isimlerin öğretilmesine dayandırır. Bu teorinin savunucuları “*Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.’ dedi.*”¹⁸ gibi ayetlerini, delil gösterirler. Abdolvâhid Vâfi, *‘İlmu’l-luğa*, adlı eserinde bu teorinin ilk çağda Heraclitos, orta çağda İbn Fâris, modern çağda ise Lami ile De Bonald’ın ve taraftarları tarafından savunulduğunu belirtir.¹⁹ Ayrıca bu teori, vahye dayalı olan mânasından “tevkif” şeklinde de adlandırılmıştır; yani dilin Allah tarafından insana vaz’ edildiğini savunur. Bunlara göre; varlıkların isimleri Allah tarafından konulmuş, dolayısıyla bütün diller Allah tarafından insana vaz’ edilmiştir. Allah bunu, ya vahiy yolu ile ya insanda halk ettiği bir zorunlu bilgi ile yahut varlıklarda manalara delalet eden birtakım sesler yaratıp insanlara duyurması ile yapmıştır.²⁰ Sonra da insanlar öğrendikleri bu dili kendilerinden sonra gelen nesillere aktarmışlardır.²¹

b) Uzlaşma ve Uyuşma Teorisi: başta Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) olmak üzere Mutezile mezhebine mensup âlimlerin kabul ettiği²² bu görüş dillerin

-
- ¹⁴ Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 102 vd.
- ¹⁵ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/94-99; Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2008, s. 29-53; Arpa, Sadullah, *Suyûtî’nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur’ân-ı Kerim’de Mu’arreb Kelimeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi, SBE, Bingöl 2014, s. 3.
- ¹⁶ Weiss, Bernard G., “Ortaçağ İslam Âlimlerinin Dilin Menşei ile İlgili Tartışmaları”, çev. Âdem Yığın, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, s. 128 vd., ss. 127-135, İstanbul 2003.
- ¹⁷ Râzî, Ebu Abdullah (Ebu’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl*, thk. Taha Câbir el-‘Alvânî, Müessesetu’r-Risâle, ts., 181-182; Suyûtî, Celâlettin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî Usûlu’n-Nahvî ve Cedelihi*, thk. Muhammed Feccal, Dâru’l-Kalem, Şam 1409-1989, 34-35; Küçükkalay, *Kur’ân Dili Arapça*, s. 22 vd.
- ¹⁸ Bakara, 2/31.
- ¹⁹ Vâfi, ‘Abdolvâhid, *‘İlmu’l-luğa*, Nahdatu Mısır, Kahire 2004, s. 97.
- ²⁰ Weiss, “Ortaçağ İslam Âlimlerinin Dilin Menşei ile İlgili Tartışmaları”, s. 128-129.
- ²¹ Râzî, Fahrüddîn, *el-Mahsûl*, s. 185-186; Arpa, *Suyûtî’nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur’ân-ı Kerim’de Mu’arreb Kelimeler*, s. 4.
- ²² Yıldırım, Abdullah, “Vaz ‘İlmi’”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 442.

peygamberlerden önce de mevcut olduğunu insanın her varlığa onun manasına uygun isimler vererek dilin meydana geldiğini savunur. Bu teorinin savunucuları “*Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik*”²³ ayetini delil kabul ederler. Yani dillerin peygamberlerden önce mevcut olduğunu iddia ederler.²⁴ Vâfî, bu teorinin ilk çağlarda Demokritos, ortaçağlarda birçok Müslüman bilgin, modern çağda ise Adam Smith, Reid ve Stewart tarafından savunulduğunu belirtir. Ona göre bu nazariye, tartışılmaya değer bir nazariye değildir. Ne aklî, ne naklî, ne de tarihî hiçbir dayanağı yoktur.²⁵

c) Ses Taklidi Teorisi: Mutezile mezhebine mensup Abbâd b. Süleyman es-Saymerî (ö. 250/864)’nın²⁶ öne sürdüğü bu görüşe göre, insanların önce kendi seslerini (ağlamak, gülmek), sonra kâinatta ses çıkaran varlıkların seslerini (kükremek, havlamak gibi) taklit ederek seslendirmesi sonucunda dil teşekkül etmeye başlamıştır. Yani eşyanın isimleri kendiliğinden oluşmuştur. Bu teori pek itibar görmese de²⁷ Vâfî, bu teorinin en doğru, en makul, sosyal ve tabîî nizama en uygun teori olduğunu belirtir. Ona göre insan başlangıçta belli sesleri, nesne ve anlamları anlatmak için kullanırken takip ettiği yolu da açıklamıştır.²⁸

d) Meleke ve Kuvvet Teorisi: Bu teori insanların yaratılmasından itibaren birbirleriyle anlaşmada zorluk çekmediği; çünkü her insana Allah tarafından konuşabilmesini sağlayan bir meleke ve kuvvet verildiği görüşüne dayanır. Bu teoriyi savunanlara göre vaz‘ edip öğreten Allah’tır, insanlar ise bir varlığın üzerinde ittifak eder ve bunu da birbirlerine aktarırlar. Dili kullanabilme yeteneği insanın görme, işitme yetenekleri gibi doğuştan gelen ve normal şartlar altında herkes tarafından kullanılabilen bir kabiliyettir.²⁹ Bu fikri savunanlar arasında Max Müller (ö. 1900) ve Enest Renan (ö. 1890) da vardır. Ancak bu görüşe birçok bilim adamı tarafından reddiyeler yazılmıştır.³⁰

Özetle, dilin menşei teorileri konusunda dilbilimciler arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Hatta bu teorilerin tasnifi konusunda da farklı sınıflandırmalar

²³ İbrâhîm, 14/4.

²⁴ Küçükkalay, *Kur’ân Dili Arapça*, s. 26-27.

²⁵ Vâfî, *‘İlmü’l-luğa*, s. 105.

²⁶ Öz, Mustafa, “Abbâd b. Süleyman es-Saymerî”, *DİA*, I/13. 1988.

²⁷ Küçükkalay, *Kur’ân Dili Arapça*, s. 27-30; Arpa, *Suyûtî’nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’de Mu‘arreb Kelimeler*, s. 5.

²⁸ Vâfî, *‘İlmü’l-luğa*, s. 98-99

²⁹ Arpa, *Suyûtî’nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’de Mu‘arreb Kelimeler*, s. 5.

³⁰ Küçükkalay, *Kur’ân Dili Arapça*, s. 30-31.

yapılmıştır. Ayrıca hangi teörinin doğru olduğunu da söylemek mümkün görünmemektedir.

1.1.1. Arapça

Dilin menşei konusunda olduğu gibi “Arap” kelimesinin kökeni hakkında da farklı görüşler öne sürülmüştür. Bazı dilbilimcilere göre Arap kelimesi, “batı” mânasına gelen bir Sâmi kökten türemiş olup önce Mezopotamyalılar tarafından Fırat’ın batısında oturanlar için kullanılmıştır. Arap kelimesini “kara ülkesi” veya “step” anlamına gelen İbrânîce “arabha”, ya da göçebelerin hayatını ifade eden “erebhe” kelimesinden türediğini savunanlar vardır. Ayrıca bu lafzın “çöl”, “çölde yaşayan kimse” manasına geldiğini kabul edenler de mevcuttur.³¹

Arap kelimesinden türeyen “el-Arabiyye/Arapça” sözcüğü de, fesahat, açıklık ve açıklama anlamına gelen *el-i’râb*, *el-’urûbe* veya *el-’urûbiyye* kelimelerinden müştaktır.³² Arapça, Sâmi-Hâmî dilleri ailesi’nin Sâmi koluna mensup bir dildir. Versteegh’e göre ‘Sâmi’ terimi “Semitic” şeklinde ilk defa XVIII. yüzyılın başlarında, Tevrat’ta Yaratılış bâbına dayanarak, Johann Gottfried Eichhorn (1752-1827) ve August Ludwig Von Schlözer’in (1753-1809) tarafından kullanılmıştır. Tevrat’ın mezkûr bölümünde Sâmi-Hâmî kavimlerinin bir kısmının, Hz. Nuh’un oğulları olan Sâmi ve Hâm’ın soyundan geldikleri iddia edilmektedir.³³ “Sâmi” terimi bir milleti kapsamasının yanı sıra daha çok aynı dil topluluğuna verilen isimdir. Hz. Nuh’un oğlu Sâmi’nin soyundan gelenlerin bu dilleri konuştukları kabul edilmektedir.³⁴

Porzig’in belirttiğine göre bilinen en eski imparatorluk dili Babilcedir. Daha sonra Âramca, Yunanca ve Latince dünya üzerinde yaygın diller haline gelmiştir. Arapçaya baktığımızda ise İslam’ın yayılması ile beraber M.S. VII. yüzyıldan itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.³⁵ Arapçaya ait en eski kitabeler ise farklı zamanlarda M.Ö. VI. yüzyılın ortalarına kadar çıkan ve Güney Arap lehçesi ile yazılan “müsned” denilen metinlerdir.³⁶

³¹ Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, III/273, ss. 272-276, 1991.

³² İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut ts., I/586.

³³ Versteegh, Kees, *el-Luğatu’l-Arabiyye ve târihuhâ ve mustevîyâtuhâ ve te’sîruhâ*, çev. Muhammed Şerkâvî, el-Meclisu’l-A’lâ li’s-Sekâfe, Kâhîre 1991, 36-38; Vâfî, *’İlmu’l-luğa*, s. 7; Demircan, Adnan “Sâmililer”, *DİA*, XXXVI/76 ss. 75-76, 2009.

³⁴ Bulut, Selahattin, *Ta’rib ve el- Cevâlikî’nin el-Mu’arrabı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007, s. 13.

³⁵ Porzig, *Dil Denen Mucize*, s. 169.

³⁶ Pedersen, Johannes, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 21-28.

1.2.Vaz‘ Olgusu ve Arap Dilinde Vaz‘

Düşünen bir canlı olan insan ibtidâen ilkel bazı işaretler ve seslerle kendi arasında iletişim kurarak sosyalleşmiş ve kendisinde var olan bu düşünme yetisini kullanarak her alanda kesintisiz bir şekilde daha mükemmele doğru ilerlemiştir. Süreç içerisinde işaretlerin yerini kelimeler almış, nihayetinde insan yazıyı da icat ederek muhatapları dışındakilere ve kendinden sonra gelecek nesillere yapıp ettiklerini aktarmayı başarmıştır.³⁷ Beşeriyetin fikri gelişimine paralel olarak insanoğlu sesleri disipline ederek bir anlam ifade eden müstakil kelimeler oluşturmaya başlamıştır ki Arap dilbiliminde buna vaz‘ denilmektedir.³⁸ Lafızlar bir manaya delalet etmek üzere vaz‘ edilir. Bu itibarla vaz‘, lafız-mana ilişkisinin özünü teşkil eden delâlet olgusunun bir ürünüdür.³⁹ Şöyle ki; lafız ile anlam arasındaki ilişkiyi belirleyen şey delâlettir. Delâlet⁴⁰ söz/lafız, durum veya hareket gibi her hangi bir işaretten/göstergeden bir mananın anlaşılmasıdır. Başka bir ifade ile delâlet mefhumların sözlü veya sözsüz olan bir takım işaretlerle ifade edilmesidir.

Luğatta ‘koymak’ anlamına gelen vaz‘⁴¹ ıstılah terimi olarak genel ve özel anlamlarda olmak üzere çeşitli nüanslarla tarif edilir. Genel anlamda vaz‘ “birinci şey söylendiğinde veya sezildiğinde ikinci şeyin ondan anlaşılacağı şekilde bir şeyin başka bir şey için tayin ve tahsis edilmesi” şeklinde tanımlanır.⁴² Başka bir şeyi göstermek için tayin edilen şey lafız veya lafız dışında bir şey olabilir.⁴³ Tayin edilen şeyin lafız olması durumunda özel anlamda vaz‘ın tarifi ortaya çıkar. Buna göre vaz‘, “bir lafzın

³⁷ Alp, Musa, “Arap Dilinde ھ/Hel ve ٲ/Hemze Soru Harflerinin Vaz‘ı ve Kullanımı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 90, ss. 89-118, Adana 2017.

³⁸ Kuşcu, Ali, ‘Unkûdu’z-zevâhir fî nazmi’l-cevâhir, thk. Ahmed Affî, Daru’l-Kutûbi’l-Mısriyye, Kahire 2001, s. 169.

³⁹ Özdemir, İbrahim, *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık – Vaz’ İlminin Temel Meseleleri –*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 38.

⁴⁰ Delalet terim olarak: “Bir şeyin, kendisinin bilinmesiyle başka bir şeyin bilindiği bir durumda olması; başka bir şeyin bilinmesinin kendisinin bilinmesine bağlı olduğu şey” olarak tanımlanır. Bu iki şeyden birincisi *dâl* (gösteren), ikincisi *medlûl* (gösterilen) diye isimlendirilir. Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer, *Muhtasarı’l-meâni*, thk. Halil İbrahim Halil, Daru’l-Kutûbi’l-İlmiye, Beyrut 2016, s. 273; Cürcânî, Şerîf Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifât*, nşr. Muhammed Bâsel ‘Uyûnüssûd, Dârü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 108.

⁴¹ Vaz‘, lüğatte koymak, indirmek, düşürmek, bir yere yerleştirmek, oturtmak, yükünü bırakmak, elindekini kaybetmek, aşağılık bir konuma düşmek anlamlarına gelmektedir. Bkz. Ezheri, *Tehzîbu’l-luğa*, II/284; İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu’cemu mekâyîsi’l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1979. VI/118.

⁴² Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 248.

⁴³ Klasik eserlerimizde bir anlama delâlet etmek üzere lafız dışında kullanılabilecek şeylerin ‘hat (çizgi), ‘akd (bir şeyi hatırlama veya başka bir amaçla genellikle ip vb. kullanılarak atılan düğümler), nusub (yolcuların istikametlerini tayin edebilmeler vb. amaçlarla işaret olarak konulan taş vb. şeyler), işârât (semboller) ve hey’et (şekil, görünüm)’ gibi unsurlar olduğu belirtilir. Câhız, Ebu Osman Ömer b. Bahr, *el-Beyan ve’t-tebyîn*, Daru’l-Kutûbi’l-İlmiye, Beyrut 2009, I, 61; Yıldırım, Abdullah, “Vaz ‘İlmi”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 471.

herhangi bir manaya bizzat delâlet etmek üzere tayin edilmesidir.”⁴⁴ Bu tayin işlemi gerçekleşmeksizin bir lafzın herhangi bir manayı gösterebilmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla bir lafzın medlûlünü bilmek o lafzın vaz’ını bilmeye bağlıdır.⁴⁵

İlk vaz’ edilen kelime türüne ilişkin farklı görüşler öne sürülmüş olsa da, ilk vaz’ edilen kelimenin isim olması kuvvetle muhtemeldir. Tek tek hangi lafzın hangi mana için sembol olarak belirlendiği yani vaz’ edildiği meselesi ile “lûgat ilmi” ilgilenir. Lafzın mana için vaz’ edilmesinin metodolojik ve felsefî olarak incelenmesi ise, “vaz’ ilminin konusunu teşkil eder. Bu konu ile ilgili olarak Arap dil ekolleri arasında var olan “Mastar fiilden mi yoksa fiil mastardan mı türedi?” sorusu aslında ilk vaz’ edilen kelimenin tartışılmasından başka bir şey değildir. Zira Kûfe dil ekolü, mastarın fiilden türediğini savunurken Basra dil ekolü fiilin mastardan türediğini benimsemektedir.⁴⁶ Bize göre ilk vaz’ olunan kelime isimdir.⁴⁷ Çünkü faili olmayan bir fiilden söz edilemez. Fail de ancak isim olur. Dolayısıyla ilk vaz’ edilen lafız isim olmak durumundadır. Su isteyen birisi “su” dedikten sonra “ver” ya da “istiyorum” fiillerini zikretmeden işaret yardımıyla meramını ifade edebilir.⁴⁸ Bir çocuğun ilk öğrendiği kelimelerin isim olması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Bundan hareketle çalışmamızın konusunu teşkil eden Arapça olmayan bir ismi/الاسم الأعجمي, asıl dilinden alıp başka bir dile değiştirerek veya olduğu gibi nakletmek olan ta’rîb olgusunda vaz’ ilminin bir tezahürü olduğu düşünülebilir.

Vaz’ ilminin gelişim sürecine değinecek olursak, dilbilimciler onun bağımsız bir ilim olarak ortaya çıkışını Adudüddin el-Îcî’nin (ö. 756/1355) *er-Risaletü’l-vaz’iyye* isimli eseriyle ilişkilendirmektedirler. *er-Risaletü’l-vaz’iyye*, İslam düşünce tarihinde

⁴⁴ Sekkâkî, Ebû Yakub, *Miftâhu’l-ulûm*, thk. Abdulhamit Hindavî, Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 358; Şerif el-Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 347; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1795; Kazvîni ve Tehânevî’nin tanımları; "الوضع تعيين اللفظ للدلالة على معنى بنفسه" şeklindedir. Ali Kuşçu ise genel anlamda ki vaz’ın tarifini vererek lafızları ve yazıyı örnek gösterir. Bkz. Ali Kuşçu, Alâeddin Ali, b. Muhammed, *Unkûdu’z-zevâhir fi nazmi’l-cevâhir*, thk. Ahmet Afifi, Dâru’l-Kutûbi’l-Mısriyye, Kahire 2001, s. 170.

⁴⁵ Râzi, *el-Mahsûl*, I, 198. Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 509-511; Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf, *Haşiye ale’l-Mutavvel*, Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 320. İlgili tartışmaların geniş bir özeti ve değerlendirmesi için ayrıca bkz. Türker, Ömer, *Seyyid Şerîf Cürcânî’nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantiki ve Dilbilimsel Temelleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2006, s. 132-138; Şensoy, Sedat, *Abdulkahir el-Cürcânî’de Anlam Problemi*, Detay Copy Center, İstanbul 2010, s. 43.

⁴⁶ Enbârî, Ebu’l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fi mesâili’l-hilâf beyne’n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk ts., s. 235.

⁴⁷ İştikâk konusu için bkz. Bayam, Abdulkadir, Arap Dilinde İştikâk (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir 2002, s. 24-28.

⁴⁸ Alak, Musa, Meşihat Müsteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi’nin Vaz’ İlmine Dair Risâlesinin Tahkik ve Tahlili, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 29-76, s. 55. vd., İstanbul 2011; Alp, “Arap Dilinde ھ/Hel ve ٔ/Hemze Soru Harflerinin Vaz’ı ve Kullanımı”, s. 90.

yeni bir literatürün doğmasına kaynaklık etmiştir. Bu tarihî olay şüphesiz söz konusu eser üzerine yapılan şerh, haşiye ve açıklayıcı notlar/talîk şeklindeki çok sayıda çalışma tarafından mümkün kılınmıştır.⁴⁹ Bu tarihten önce, vaz‘ olgusunu merkeze alarak yazılmış herhangi bir metin söz konusu değildir. Ancak hiç kuşkusuz, lafzî delaletin ilkesi olarak vaz‘ olgusu daha önce de bilinen bir durumdu. Nitekim İslam düşüncesinin ilk dönemlerinden itibaren yapılan ve lafız-anlam ilişkisi sorunuyla, farklı bakış açılarıyla da olsa, ilgili olan bilimsel çalışmalarda bu durum açıkça görülür.⁵⁰ Ancak İcî vaz‘ı bağımsız bir literatür haline getirmiş olsa da diğer bilimlerle ilişkisini ortaya koymamıştır. Bu nedenle vaz‘, bağımsız olduğu kadar bağlantısız bir durum arz etmekteydi. Ali Kuşçu’nun (ö. 879/1474) vaz‘ bilgisini sözlükbilimin ilkesi şeklinde konumlandırması, vaz‘ı bu durumdan kurtarmıştır. Bir bakıma Kuşçu, İcî’nin yaptığı şeyin gerçek anlamını gören ve vaz‘ı buna göre konumlandıran ilk kişidir diyebiliriz. Bu konumlandırma, sonraki süreçte vaz‘ın bağımsız bir bilim olarak algılanmasını kolaylaştırmıştır. O vaz‘ başlığı altında tartışılacak meselelere ilişkin düzenlemeler yapmıştır. Bu da vaz‘ın bilimleşme sürecinin gerçek mimarının Kuşçu olduğu iddiasını güçlendirmiştir.⁵¹

1.3. Ta‘rîb Olgusu ve Arap Dilinde Ta‘rîb

Dil, düşünceyi sembolize eden bir araç, semboller ise kültürün temel bileşeni, uygarlığın vazgeçilmez unsurlarından birisidir.⁵² Günümüze kadar, bilim adamları insan dilinin bağımlı veya bağımsız olarak kaç defa değiştiğini hala ispatlamış değildir. Diller arası etkileşim sosyal ve insanî bir gerçekliktir. Nasıl ki insanları her zaman mutlak anlamda coğrafi ve siyasi sınırlar içerisinde tutmak mümkün değilse, insanlar bazen kendilerine her yönüyle yabancı toplumlar içine girip yerleşiyorsa, kelimeler de öylece mensubu bulundukları dillerin sınırlarını aşıp, başka dillere girip bazen kendileri ile eşanlamlı olan kelimelerin yerlerini alabilmektedirler. Hemen hemen her dil, komşu olduğu ya da temasta olduğu dili etkilemiş veya ondan etkilenmiştir. Dillerin birbirlerini bu şekilde etkilemeleri ve birbirlerinden kelime alışverişinde bulunmaları beşerî ve

⁴⁹ Özdemir, *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 203 vd.

⁵⁰ Şâhîn, Şâmil, *el-Mecmûa ‘tu’l-muntehab min mutûni ‘ilmi’l-vaz‘*, Dâru Ğâri Hirâ’, Suriye 2006, s. 13-17; Alp, Musa, *Ali Kuşçu ve Arap Dilbilimleri Vaz’ ve İştikâk*, Lambert Academic Publishing, 2017, s. 57.

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Alp, *Ali Kuşçu ve Arap Dilbilimleri Vaz’ ve İştikâk*, s. 75 vd.; Yıldırım, “Vaz’ İlmi”, s. 460-469; Özdemir, *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 138 vd.

⁵² Şâmil, Fahri Yahya, *Arapça’nın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1984, s. 35.

sosyal bir olgudur.⁵³ Diğer milletlerde olduğu gibi Araplar da aynı coğrafyada yaşadıkları milletlerle, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinsel ilişkilerde bulunmuşlardır. Türkçe ve Arapça gibi farklı dil ailesine mensup olsalar bile etkileşim sonucunda tüm dillerde kelime alışverişi olur.⁵⁴

Diller arası etkileşimde, dil dışı öğeler daha çok belirleyicidir. Yani dili daha eski, köklü ve güçlü olan değil, siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan daha güçlü olanların dili etkileyen, yani, verici dil konumunda olur. Toplumların, devletlerin dil dışı etkinlikleri ve ilişkileri, dillerin alıcı ya da verici dil olmasını sağlar. Verici diller genellikle yönetenlerin, üretenlerin ve merkezi, şehri, üst kültürü temsil edenlerin dilidir.⁵⁵

Yabancı kelimelerin Arap diline girmesinin, en önemli sebebi, Arapların yabancılarla olan temasları ve bu temaslar neticesinde, iktisadî, sınaî, ziraî, ticarî, dinî, ilmî, felsefî, siyasî ve sosyal alanlarda görülen etkilenmelerdir.⁵⁶ Bu temaslar sebebiyle diller arasında bazılarında bulunup diğerlerinde bulunmayan isimlerin değişimi kaçınılmaz olmuştur. Arapçaya dâhil olan yabancı kelimelerden bazılarının, Arapça karşılıklarına göre telaffuz kolaylığı bulunmaktadır. Bu telaffuz kolaylığı da dile yabancı kelimelerin girmesinde etkili olmuştur.⁵⁷ Arap dili için de bu etkileşimde birkaç faktör, önemli rol oynamaktadır. Burada en başta gelen faktörler ise şunlardır:

a) Coğrafi, Askerî ve Siyasî Faktörler

İslamiyet'ten önceki dönemde Arapların farklı dilleri konuşan toplumlarla aynı topraklar üzerinde birlikte yaşamış olması veya kendilerine komşu ülkelerin halklarıyla ticari ve siyasi ilişkiler içinde olmaları karşılıklı kelime alışverişinin en önemli faktörlerdendir. Bu konuda en çok etkileşim Arapça ile Farsça arasında olmuştur.⁵⁸ Araplarla Farslar arasında derin dilsel etkileşimi meydana getiren aralarındaki ciddi askerî ve siyasî ilişkiler olmuştur. Bu milletler arasında daha çok Mısır, İran, Şam, Irak

⁵³ Sâlih, Subhî, *Dirasât fî fıkhi'l-luğa*, Dârul-'ilmi'l-Melâyîn, Beyrut 1960, s. 15.

⁵⁴ Alp, Musa, "Kelimelerin Göçü Türkçe Nisbet Eki "-Ci' nin" Şam Bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. I, s. 183, 179-226, Adana 2007.

⁵⁵ Abdulaziz, *et-Ta'rîb*, s. 9-10; el-Beyâtî, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl fî Kitâbi Tehzîbi'l-luğa*, (mukaddime).

⁵⁶ Oğuz, Orhan, "Arap Dilinde Muarrab Kelimelerin Tespiti", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, s. 150, ss. 147-161, İğdır 2015.

⁵⁷ Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, s. 204.

⁵⁸ Yıldırım, Kadri, "Klâsik Dönemde Arap Diline Giren Yabancı Sözcükler – Hadisler Bağlamında bir Örnek", *Dinî Araştırmalar*, c.V, sy. 14, s. 79-80, ss. 77-96, Ankara 2002.

ve Cezîre mıntikalarında yoğunlaşan bu tür askerî ve siyasî ilişkiler, kaçınılmaz olarak Arapçanın Farsçadan bu alanlarla ilgili çok sayıda sözcük iktibasına da yol açmıştır.⁵⁹

b) Dini ve Beşerî Faktörler

Diller arasında etkileşimi etkileyen faktörlerden biri de dini ve beşerî unsurlardır. Araplar da bu unsurlardan kaynaklı olarak diğer milletlerin dillerinden birçok kelime almıştır. Beşerî manada Araplar etraflarındaki hâkim imparatorluklardan yiyecek-içecek, giyim-kuşam, tarım, mimari ve musiki gibi alanlarda kelime almıştır. Dini olarak da başta hıristiyanlığın misyonerlik gibi bir propagandası olmak üzere, diğer dinlerin de çok yayılması sebebiyle güneyden kuzeye göç ederek küçük devletler kuran Arap boyları, bu dinlerin etkisiyle özellikle Süryanice ve Rumca gibi dillerle etkileşime girmesi sonucunda bu dillerden Arapçaya sözcükler girmiştir.⁶⁰ İslamîyet'in yayılması ile beraber Arapların farklı milletler ile olan münasebetleri sonucunda birçok dilden Arapçaya kavramlar girmiştir.

c) Ekonomik Faktörler

Uzakdoğu'ya Bizans ve Avrupa'ya bağlayan ticaret yollarının ele geçirilmesi için yapılan savaşlar ve işgaller bunların tabii sonucu olarak kilit noktalarında işgalcilerin yerleşip bölge halklarıyla karışmış olması Arapçayı etkileyen başka bir faktördür. Yemen limanları ve Suriye arasında ticaret kervanı işleten Arap tacirlerin yabancı soydan insanlarla temasları ve aynı yollardan geçen yabancı tacirlerin Araplarla olan ilgilerini de unutmamak gerekir. İslâm'dan önce, yılın belli aylarında Mekke başta olmak üzere Arabistan'da kurulan çeşitli panayırlar ve pazarlar, diğer toplumların da dikkatini çekmiştir. Örneğin: Nevfel b. Abdumenâf'ın o dönemin İran Kısra'sı Pervîz ile karşılıklı ticarî ilişkilere dair bir sözleşme yapması ve Kısra'nın bu sözleşme çerçevesinde ticaret kervanlarını Ukâz panayırına göndermesi bunun tipik örneklerinden biridir. Bu arada Hz. Peygamberin Hintli, Çinli ve diğer yabancı tacirler ile doğu ve güney Arabistan limanlarına yaptığı yolculukları da zikretmemiz yerinde olacaktır.⁶¹ Bütün bu sebeplerden dolayı değişik dillerden Arapçaya kavram akışı olmuştur.

⁵⁹ Zeydân, Corcî, *Târîhu'l-luğati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, Mısır 1904, s. 30; Muneccid, Salahuddîn, *el-Mufasssal fi'l-elfâzi'l-Fârisiyyeti'l-mu'arrabe fi 'ş-şi'ir'l-câhilî ve'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Beyrut 1975, s. 17.

⁶⁰ Karaarslan, *Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, s. 30.

⁶¹ Abdulazîz, *et-Ta'rib fi'l-kadîm ve'l-hadîs*, s. 21; Karaarslan, *Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, s. 29-30.

1.3.1. Arap Dilinde Ta‘rîb

Kelime isim, fiil ve harften ibarettir. Bu üç kelime türü içerisinde, mutlak anlamda kendi başına anlaşılabilir olan isimdir. Çünkü isim, belirli bir zata delalet etmek üzere vaz‘ ve tayin olunmuştur. Bu sayede isim, hem hakkında hüküm verilen (mahkûm aleyh) hem de kendisiyle başkası hakkında hüküm verilen (mahkûm bih) olmaktadır. Şu halde ismin gösterdiği şeyin belirli bir zat olduğunu söylediğimizde, kendi başına anlaşılır olmayıp başka unsurların zikrine ihtiyaç duyan anlamları dışarıda bırakmış oluyoruz. Örneğin; harfler belirli bir zatı değil, bir nispeti gösterdiklerinden, kendi başlarına anlaşılır değildir. Fiillerin gösterdiği şey ise bir yönüyle isme diğer bir yönüyle ise harfe benzemektedir. Dolayısıyla kelime türleri içerisinde mutlak anlamda kendi başına anlaşılabilir olan sadece isimdir. Nitekim bu başlığın temel sorusu isimlerin gösterdikleri şey bakımından hangi sınıflara ayrıldıklarıdır. İsim, söz konusu belirli zatın karşılığı olarak iki şekilde vaz‘ edilebilir. Bunlardan birincisine göre, *insan* ve *ilim* örneklerinde görüldüğü gibi, mevzu‘ leh olan zat, lafzın vaz‘ı esnasında kendi olmaklığı bakımından düşünülür, diğer bir deyişle bu işlem esnasında söz konusu zat ile ilişkili başka herhangi bir anlam dikkate alınmaz, sadece zatın kendisi dikkate alınır. Bu durum, ismin vaz‘ edildiği zatın herhangi bir niteliğe sahip olmadığı anlamına gelmez, bilakis her mevcut gibi bahse konu olan zat da belirli niteliklere sahiptir. Ancak bu vaz‘ esnasında lafzın mevzu‘ lehi olan zat, sahip olduğu niteliklerden bağımsız olarak düşünülmektedir.

- İsim, mânâsı kendisi ile kâim olması itibarıyla belirsiz (müphem) varlıklar için vaz‘edilebilir. المعبود ve العابد gibi isimler sıfat olarak adlandırılırlar.

-İsim belirli bir varlık için konulur. Ancak bu isim ile kendisinde var olan anlamlardan biri anlaşılmaz. Ör: الفرس/at ve الابل/deve. Bu tür lafızlar sıfatlara benzemezler.

-İsim, belirli bir varlık için konulur ve anlamı, bir ilinti ile anlaşılır. Bu da iki kısımdır:

I. lafzın ilk konulduğu anlam dışında kalır ve ona lafzın tayini abes olur. Çocuğa isminin verilmesi; behîme lafzının dört ayaklı hayvanlar için kullanılması gibi.

II. lafzın ilk konulduğu anlam dâhilinde olur ki bu da belirli bir zâtan ve özel bir anlamdan oluşur. İsm-i zamân ve ism-i mekân gibi.⁶²

⁶² Detaylı bilgi için bkz. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fî san'atî'l-i'râb*, thk. Ali Ebû Mulhim, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1993, s. 23-26; İbn Akîl, Ebû Muhammed Abdullah b.

Zengin kelime hazinesine sahip olan dolayısıyla kökeni çok eskilere dayanan diller, diğer dillere kıyasla genellikle verici konumundadır. Buna göre ağız ortak dilden, alt tabakanın dili üst tabakanın dilinden, gündelik dil yüksek dilden kelime alır. Tersine gidiş, daha nadir görülür, fakat hiç de önemsiz değildir.⁶³

Her dilin sözcükleri yerli ve yabancı olmak üzere ikiye ayrılır. Bir dilin kendisine ait olan, aslı o dilde bulunan, başka bir dilden alınmayan sözcükler yerli; milletler arasında meydana gelen çeşitli etkileşimlere bağlı olarak bir dilin sözvarlığına başka bir dilden giren sözcükler de yabancı olarak kabul edilir. Arap dilcileri Arapçadaki yabancı sözcükleri “mu‘arreb” veya “dahîl” şeklinde adlandırırlar.

Kelimeler, bir dilden başka dile geçerek o dilin kuralları ve sesleri ile kaynaşır zamanla geçiş yaptığı dilin hazinesine dâhil olur. Fakat semantik çalışmalarda bir kelimenin kökeninin hangi dile ait olduğu müstakil bir araştırma konusu olmaktadır. Araplar tarih boyunca çeşitli milletlerle kurmuş oldukları askeri, ekonomik, siyasal, sosyal, dini ve kültürel ilişkiler sonucunda bu milletlerin dillerinden birtakım sözcükler almışlardır.⁶⁴ Böylece bu kelimeleri inceleyen ta‘rîb denilen bir dilbilim alanı meydana gelmiştir. Arap dilbiliminin en temel konularından biri olan ta‘rîb / تَعْرِيب, ‘arube / عَرَب fiilinin tef‘îl/تَفْعِيل formundan elde edilmiş ‘arabe/عَرَب fiilinin mastarıdır. Sözlükte açıklamak, hatadan arındırmak, bir kimseye Arapça öğretmek, Arapçalaştırmak, Araplaştırmak gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁵ Ta‘rîb “Arapçalaştırma” anlamında bir deyim olarak daha çok tef‘îl, “Arapçalaştırılmış” anlamında ise edilgen ortacı olan “mu‘arreb/مُعَرَّب” terimi şeklinde kullanılmıştır. Başka bir ifade ile ta‘rîb, Arapça olmayan bir kelimenin Arap diline uygun bir şekle getirilmesidir.⁶⁶ Ayrıca Arapçaya yabancı dilden geçen lakin kendilerine Arap dili kaideleri uygulanamayan kelimeler için de ta‘rîb terimi kullanılmıştır. Yabancı dilden girdiği tespit edilen bu kelimeler için de

Abdurrahman, *Şerhu İbni ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdilhamîd, Dâru’t-Turâs, Kahire, I/14-27, 127-129; Suyûtî, Celâlettin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hem ‘u’l-hevâmî ‘î fî şerhi Cem ‘î’l-Cevâmî ‘î*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Mektebetu’t-tevfikiye, Mısır ts, I/282; Yıldırım, “Vaz‘ İlmi”, s. 471-472.

⁶³ Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.191.

⁶⁴ Muhibbî, *Kasdu’s-sebîl*, I/53.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/586.

⁶⁶ Karaarslan, Nasuhi Ünal, *Câmi‘at-Ta‘rîb ve Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, (Yayımlanmamış Doçentlik tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1982, s. 21.

mu‘arreb kavramı kullanılmaktadır.⁶⁷ Farklı boyutları olan ta‘rîb kavramı ile ilgili olarak türeyen bazı terimler bulunmaktadır.

1.3.2. Ta‘rîb ile İlgili Kavramlar

Ta‘rîb ve ilgili terimlerin kullanılması konusunda, Arap dilbilimcileri arasında ihtilaflar mevcuttur. Örneğin Halil b. Ahmed, mu‘arreb ve dahîl arasında hiçbir fark görmemekte, bazı durumlarda dahîli, mu‘arrebın bazen de mu‘arربی dahîlin yerine, bazı durumlarda ise ikisini aynı anda kullanmaktadır.⁶⁸ Muhibbî’nin ifade ettiğine göre dilbilimciler genel anlamda yabancı dilden Arap diline geçen kelimeler için mu‘arreb, dahîl ve müvelled kavramlarını aynı anlamda kullanmışlardır. Arap diline giren yabancı sözcükleri karşılamak üzere kullanılan “dahîl” ve “mu‘arreb” terimleri klasik dönem Arap dilcileri tarafından eşanlamlı olarak kullanılmıştır; Ancak bu iki terimi geniş bir şekilde tahlil edenler, bunlar arasında nüans derecesinde de olsa bir fark gözetmişlerdir.⁶⁹ Buradan hareketle biz de ta‘rîb için kullanılan kavramları açıklayacağız.

1.3.2.1. Mu‘arreb

Ta‘rîb için kullanılan kavramlardan biri mu‘arreb terimidir. Bu kavram, “عَرَّبَ” fiilinin ismi mef‘ûl sığası olup başka bir dilden Arapçaya giren ve Arapçanın özelliklerine göre bazı değişikliklere uğramak suretiyle kullanılan kelimelerdir.⁷⁰ Dil âlimleri, mu‘arreb kelimeleri belirlemede öncelikle Arapçanın fonetik ve morfolojik yapısına uyumu göz önüne almışlardır.⁷¹ Bu bakımdan bir ismin mu‘arreb olabilmesi için Arapça dil kalıplarına uydurulmuş olması gerekmektedir. Yani, ibdâl, kalb ve benzeri i‘lâl kurallarının gözetilmiş olması gerekmektedir. Başka bir ifade ile bir kelime, mu‘arreb sayılabilmesi için iki özelliğe sahip olmalıdır. Birincisi mu‘arreb kelimenin harflerinde ve kalıbında Arapçanın esaslarına göre bir değişikliğin meydana gelmiş olması gerekir. İkincisi ise söz konusu kelimenin Arapçaya ihticâc

⁶⁷ Bâsel, Gül Muhammed, *el-Mu‘arreb ve ‘d-dahîl*, Câmi‘atu’l-İslâmiyyeti’l-Alemye, İslâmabâd 1423, s. 34; Suyûtî, Celâlettin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fî ulûmi’l-luğa ve envâ‘ihâ*, haz. Fuad Ali Mansur, Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiye, Beyrut 2014, I/211; Muhammed el-Bilâsî, *el-Mu‘arreb*, s. 41-42.

⁶⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, V/254, 263.

⁶⁹ Muhibbî, *Kasdu’s-sebîl*, I/53; Ok, Melek, *Klasik Dönemde Arap Diline Giren Farsça Sözcükler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, SBE, Diyarbakır 2005, s. 15.

⁷⁰ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-luğa*, nşr. Komisyon, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2001, II/218; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 33. vd.

⁷¹ Karaarslan, *Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, s. 21.

döneminde girmiş olması gerekmektedir.⁷² Mu‘arreb kelimenin ihticâc döneminden olduğunun kanıtı ise Kur’ân veya hadiste bulunması yahut da sözleri delil gösterilebilen dönemin önemli ediplerince kullanılmasıdır.⁷³

1.3.2.2. Dahîl

Ta‘rîb ile ilgili kavramlardan biri olan ve bir yere girme anlamını ifade eden “دخل” kökünden türeyen dahîli İbn Manzûr, “Arap dilinden olmadığı hâlde bu dile giren kelimeler” şeklinde tanıtmakta ve dahîl, mu‘arreb ve muvelled terimlerini aynı anlamda kullanmaktadır. O, dahîl lafzını bir kimsenin her işine karışan, dost, sırdaş, sevgi, misafir, Arap kelimelerinden olmadığı halde ona eklenen şey gibi anlamlarda da kullanmaktadır.⁷⁴ İbn Dureyd (ö. 321/933), dahîli “فلان دخيل في بني فلان” / bir ailenin ferdi olmadan onlara intisap edilmek” sözünden alındığını belirtmektedir.⁷⁵ Eski veya yeni Arap diline girdikten sonra büyük bir değişikliğe uğramadan kullanılan yabancı kelimeler için dahîl terimi kullanılır. Dahîl terimi, diğer terimlerden daha geniş kapsamlıdır. Genellikle mu‘arreb lafzı ile aynı anlamda kullanılmakta ve yerine göre hem mu‘arreb kelimeleri hem de muvelled kelimeleri ifade eder. Çünkü eski veya yeni Arapçaya girmiş yabancı kelimeler dile sonradan girdikleri için bir bakıma dahîl sayılırlar. Fakat vezni Arapçaya uymayan veya uydurulmamış olan dahîl kelimeler için mu‘arreb kelimesi kullanılamaz. Arap dilbilimcileri, dahîl kavramını diğer kavramlardan daha çok kullanmışlardır. Yani dahîl sözcüğü, yerine göre bazen hem mu‘arreb hem de muvelled terimleri için de kullanılmaktadır.⁷⁶

1.3.2.3. Muvelled

Arapça olmayan kelimeler için kullanılan bir başka kavram da muvelleddir. “ولد” fiilinin “تفعيل / تفعيل” babının master şekli olan “توليد / توليد”, yetiştirme, terbiye etme, doğurtma manasında, “muvelled / مؤلّد” ise tef‘îl babının ism-i mef‘ûl şeklidir. Her şeyin yenisi, Arapların içinde doğup onların çocuklarıyla birlikte yetişen, melez, Arapça

⁷² “İhticâc (veya istişhâd) asırları” denilen ve şehirli dilinde 150 (767), bedevî dilinde 350 (961) yılına kadar devam eden dönemdir. Tüccar, Zülfikar, “Dahîl”, *DİA*, VIII/412, ss. 412-413, 1993.

⁷³ Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed, *el-Mu‘arreb mine’l-kelâmi’l-a‘cemî ‘alâ hurûfi’l-mu‘cem*, thk. F. Abdurrahîm, Dâru’l-Kalem, Dimeşk 1990, s. 17.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, II/9; XI/241.

⁷⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/580.

⁷⁶ Tehânevî, Muhammed ‘Alâ b. Ali el-Fârûkî, *Mevsû‘atu keşşâfi istilâhâti’l-funûn ve’l-‘ulûm*, nşr. Refik el-Acem vdğ., Mektebetu Lübnân, Beyrut 1996, II/1582; Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 16-17; Muhibbî, *Kasdu’s-sebîl*, I/52; Abdulaziz, Muhammed Hasan, *et-Ta‘rîb fi’l-kadîm ve’l-hadîs*, Daru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 1990, s. 247.

bir kökten sonradan türetilen kelime kastedilir.⁷⁷ Terim olarak muvelled kelimesi, Arapçada geçmişte bulunmayan sonradan uydurulmuş olan isim demektir. Arap olmayan milletlerin konuştuğu bu kelimeler, tamamen yabancı olabildiği gibi Arapça bir kökten onlar tarafından uydurularak türetilmiş de olabilir. Bundan anlaşılıyor ki dilciler, kökü Arapça olsa da uydurulmuş kelimelere yabancı gözüyle bakmaktadırlar.⁷⁸ Muvelled, kelimedeki vezin ve anlamın değişme durumuna göre iki türlüdür: Kelime şayet yeni bir vezin ile yeni bir anlam almış ise- haram yiyen birisine حرامی denmesi gibi- lafzî muvelled olur. Eski bir kelime, vezni bozulmadan, yeni bir anlam yüklenerek kullanılmış ise- Sonuç ve en son anlamındaki مبلغ kelimesinin sonradan miktar anlamında kullanılması gibi- manevî muvelled olur.⁷⁹

1.3.3. Mu‘arreb İsimleri Tanıma Yolları

Araplar, kendi dillerinde bulunmayıp sonradan meydana gelen anlamları, isimleriyle beraber Arapçaya almış ve bu yabancı kelimeleri, hakiki Arapça kelimeler kategorisinde ele almışlar. Alınan bu yabancı kelimelerden bir kısmı kaybolmuş, bir kısmının şekli değişmiş veya aslı ayırt edilemez hale gelmiştir. Sîbeveyh, bu sözcükleri ta‘rîb ederken ne tür değişikliklere uğradıklarını açıklamaktadır. O, Sözcüklerin değişikliğe uğramalarını diller arası alfabe farklılığına dayandırmaktadır.⁸⁰ Arap dilbilimcileri, Arapça olmayan isimleri ta‘rîb ederken bu isimlerde bulunan Arap alfabesinde olmayan harfleri, mahreç açısından Arapça harflerine en yakın harflerle değiştirmişlerdir. Bu değişiklik bazen bir harfin değişmesi veya eksilmesi, bazen bir hareke eksilme veya verilmesi ile olmuştur. Bazen de hiçbir şey yapmadan gelen ismi, olduğu gibi bırakmışlardır. Değişen harflere “cîm/ج” ile “kâf/ك” arası bir mahrece sahip olan “ç/چ” gibi harflerin, birbirlerinin yerine kullanılması örneğini verilebilir. Çünkü “cîm” harfi mahreçleri yakın olduğundan bazen “kâf” harfine kalbedilebilir. Mesela “kerbic/كربج” kelimesinde “ç” yerine “C” veya “قربق” şeklinde “ق/kâf” harfi kullanılmıştır. Ayrıca Farsçadaki “گ, ژ, چ, پ/g, j, ç, p” harfleri gibi Arapçada olmayan

⁷⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, I/328; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/469.

⁷⁸ Karaarslan, *Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, s. 25.

⁷⁹ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 15; Muhibbî, *Kasdu’s-sebîl*, I/ 52-59; Arpa, *Suyûtî’nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’de Mu‘arreb Kelimeler*, s. 34-35.

⁸⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV/303 vd.

harfler, bu harflere en yakın sese dönüştürülerek telaffuz edilmiştir.⁸¹ Biz de Arap dilbilimcilerin belirlediği bu kriterleri birer başlık altında örnek vererek açıklayacağız.

Dilcilerin, “حروف الذلق” adını verdikleri birkaç harf bulunmaktadır.

Bunlar (راء واللام والنون والفاء والباء والميم (ر، ل، ن، ف، ب، م) dir. İlk üçüne تخرج من ذلق اللسان من (طرف غار الفم) yani ağız bölgesi harfleri ذليقة,

Diğerlerine ise شفوية: ف ب م، مخرجها من بين الشفتين خاصة، yani dudak harfleri denilir.⁸² Bu harflerin özelliği ise şudur: Ne zaman rubâ’î ve humâsî bir isim - binasında, zaid harf olmadan - bulunursa جعفر سفرجل ve فرزدق gibi, bu altı harften en az biri bulunmalıdır. Yani rubâ’î ve humâsî bir isimde bu altı harften hiçbirisi olmazsa o ismin mu‘arreb olduğuna hükmedilir.⁸³

1.3.3.1. Arapça Vezinlere Uymaması

Yabancı isimlerin vezninde değişiklik yapıp yapılmayacağı Arap dilciler arasında ihtilâf konusu olmuştur. Bir grup dilciye göre, vezin, kök bilgisi üzerine bağlı olduğundan, dolayısıyla yabancı isimler için gerçekleşmediğinden bunlar için vezin söz konusu olamaz. Çünkü yabancı isimler semâ’îdir. Bazı dilciler ise, kelimedede meydana gelen harf değişiklikleri beraberinde vezin değişikliği de getirdiğini belirtir. Harf artması veya eksilmesi, hareke veya harf değişikliği kelimenin orijinal yapısında bir değişikliğe sebep olduğu gibi vezninde de değişikliğe sebep olur.⁸⁴

Arap dilinin kendi sözvarlığı içinde yer alan isim ve fiiller için belirlenmiş bir takım vezinler vardır. Bir kelimenin, Arap dilinde kullanılmayan bir vezinde gelmesiyle o kelimedede bulunan harfin zâid mi yoksa asıl mı olduğu anlaşılır. Örneğin: خنصر (serçe parmağı) kelimesindeki “nun/ن” asıl harflerdendir. Çünkü فعل diye Arap dilinde bir vezin yoktur. Dolayısıyla burada “nun/ن” harfinin asıl harf olduğuna hükmedilir. Ayrıca تنقل (tilki yavrusu) kelimesindeki “te/ت” de aynı şekilde asıldır.⁸⁵ Buradan

⁸¹ İbn Berrî, Ebû Muhammed Abdullah, *Fî't-ta'rîb ve'l-mu'arreb Hâşiyetü'bni Berrî 'alâ kitâbi'l-Mu'arreb li-İbni'l-Cevâlîkî*, nşr. İbrahim es-Sâmerrâî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut ts., s. 22-25; Suyûtî, *el-Muzhir*, I/211-217; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 36; Altuncî, Muhammed, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyye ve âdâbihâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005, s. 29; Yavuz, Mehmet, “Yabancı Kelimelerin Arapça’da Kullanılışı ve Tanınmasındaki Ölçüler”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2, s. 72, ss. 71-79, 2001.

⁸² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, I/51-54.

⁸³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, I/37-38; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/110-111; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, I/21.

⁸⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998, I/146; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 36-46.

⁸⁵ Alp, Ali Kuşçu ve Arap Dilbilimleri Vaz' ve İştikâk, s. 150-151.

hareketle Arap dili vezinlerinden birine uymayan bir sözcükle karşılaştığı zaman bu sözcüğün yabancı olduğuna hükmedilir.⁸⁶

Arapça vezinlerden olmayıp, mu‘arreb kabul edilen kelimelerden olan هابيل قاييل ve شاهين gibi isimlerde ta‘rîb sebebi, bunların فاعيل vezninde gelmeleridir. Feyyûmî (ö.770/1368), فاعيل vezninin Arap dilinde yer almadığını, bunun için Arap dilcilerinin فأنئذ/فأنئذ kelimesini zikretmediğini belirtir.⁸⁷ جوالق ve سراق gibi isimlerin mu‘arreb olma sebebi, فعائل sığasında gelmelerindendir. Arapça vezinlerine uygun olmayan diğer bazı kalıplar şunlardır:⁸⁸

فَاعِلٌ=كابل	فَعَالُونٌ=رساطون	إِفْعِيلٌ=إنجيل
فَعْلِيلٌ=بلقيس	فَعْلُولٌ=طرسوس	إِفْعِيلٌ=ابريس

Hafâcî, mu‘arreb kelimeleri kalıp/vezin açısından dört gruba ayırmıştır.⁸⁹

1. Değişmeden ve Arap dili kalıplarına uymadan geçen kelimeler “خراسان/horâsân” gibi.
2. Değişmeden fakat Arap dil kalıplarına uyarak geçen kelimeler “خرم/hurrem” gibi.
3. Değişen fakat Arap dil kalıplarına uymayan kelimeler “أجر/âcur” gibi.
4. Hem değişen hem de Arap dil kalıplarına uyan kelimeler “درهم/dirhem” gibi.

Vezin / sığa konusundaki ilginç olan şey, Arap dilciler “أجور” kelimesini ta‘rîb ederken “أجر” veznine dönüştürmüşler, fakat değiştirilmeden önceki hali olan “أجور” Arapça vezinlere uygun olmasına rağmen tahrîf ederek, Arapça vezinlerinden olmayan “عاقول” kelimesine ilhâk edip mu‘arreb yapmışlardır.⁹⁰

1.3.3.2. Ses Uyumsuzluğu (İhtilâfu’l-Hurûf)

Her dilin kendine özgü ses uyumu olduğu gibi Arapçanın da belli ses uyum kuralları vardır. Çeşitli harf ve seslerin bir araya gelip gelemeyeceği noktasında düğümlenen bu uyum kurallarına göre bir dilin söz dağarcığını oluşturan sözcüklerin yerli veya yabancı oldukları tespit edilebilir. Arap dili için de o kurallardan bir tanesi bazı harflerin bir araya gelip gelemeyeceği meselesidir. Nitekim Râgıb el-İsfahânî (ö.

⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. Karaarslan, *Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, s. 38-42.

⁸⁷ Feyyûmî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu’l-munîr fî ġaribi’ş-şerhi’l-kebîr*, thk. Abdülazîm eş-Şinâvî, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire ts., II/481.

⁸⁸ Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 25-26.

⁸⁹ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalil*, s. 44.

⁹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV/304; Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 26; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/518.

502/1108), “üçüncü harfi, elîf olan bir ismin elif’ten sonra aynı cinsten iki harfin gelmediğini” belirtir.⁹¹ Çünkü bazı harfler Arapça bir kelimede birlikte bulunmayabilir, eğer bunlar, Arapça’da bir kelimede beraber bulunursa, o kelimenin yabancı olduğuna hükmedilir.⁹² Örneğin;

1) Arapça bir sözcükte ج - ق harfleri bir arada bulunmaz:⁹³ أَجُوق Kalın boyunlu, جَلُوبَق özel bir isim.

2) Arapça bir isimde ن harfinden sonra ر harfi gelmez:⁹⁴ نَرْجِس Nergis, نَرْس Irak’ta bir köy.

3) Arapça bir sözcükte ج - ص harfleri bir arada bulunmaz: صَنْجَة Tuğla, أَجْرَص Ağrılık.

4) Arapça bir sözcükte د harfinden sonra ز harfi gelmez:⁹⁵ مُهَنْدِر Ölçü, هِنْدَار Mühendis. Arapçaya geçerken, “ز” harfi “س” harfine kalbedilerek مَهْنَدِس şeklini almıştır.⁹⁶

5) Arapça bir sözcükte ب س ت harfleri peş peşe gelmez:⁹⁷ بَسْت Bahçe, بُسْتَان Bostan.⁹⁸

6) Arapça bir sözcükte ل harfinden sonra ش harfi gelmez:⁹⁹ اَقْلَش hilebaz.

7) Arapça bir sözcükte ج - ط harfleri bir arada bulunmaz:¹⁰⁰ طَاجِن ve طَاجِن tava.

8) Arapça bir sözcükte س ve ذ harfleri bir arada bulunmaz:¹⁰¹ أُسْتَاذ Öğretmen.

1.3.3.3. Dilbilimcilerin Rivayetleri

Dilciler erken dönemlerden başlamak üzere Arap diline giren yabancı sözcüklerin tanınması konusuna büyük önem vermişlerdir. Klasik kaynaklarda Arapçanın sözcük aldığı milletlerin dillerini çok iyi bilen, hatta bir kısmı o dilleri

⁹¹ Râgıb el-İsfahânî, Ebu’l-Kâsım Huseyn b. Muhammed, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvudî, Dâru’l-Kalem - ed-Dâru’ş-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut 2009, s. 407.

⁹² Hafâcî, *Şifâu’l-ğalil*, s. 36-46; Karaarslan, *Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, s. 36- 38; Oğuz, Orhan, *Arap Dilini Geliştiren Amillerden Naht, Müsterek, Ta’rib ve Ezdâd*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2005, s. 71.

⁹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/32; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/490; Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1454; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/34.

⁹⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/127.

⁹⁵ Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 24.

⁹⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, IV/120; Cevherî, *es-Sihâh*, III/992; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/427; ‘Amîd, *Ferheng*, s. 851.

⁹⁷ Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 22.

⁹⁸ Oğuz, *Arap Dilini Geliştiren Amillerden Naht, Müsterek, Ta’rib ve Ezdâd*, s. 73.

⁹⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/41; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/153.

¹⁰⁰ İbn Abbâd es-Sâhib, Ebu’l-Kâsım İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi’l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Beyrut 1994, VII/35.

¹⁰¹ Suyûtî, *el-Muzhir*, I/211-217.

konuşan halklara mensup olan çok sayıda Arap dilcisinden bahsedilmektedir. Örneğin Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ezherî ve Cevherî gibi birçoğu, çok iyi Farsça bildikleri gibi; Ebû Hâtim'in, Farsçanın yanında Süryaniceyi de çok iyi bildiği rivayet edilmektedir.¹⁰² Bu gibi dilciler, Arapçalaştırılmış yabancı bir sözcüğün yabancı olduğunu bilmekle kalmamış; onun ilk aslının nasıl olduğunu ve ne tür değişiklikler geçirerek Arap diline girdiğini tespit etmek için de çalışmalar yapmışlardır.¹⁰³

Netice olarak bir kelimenin Arapça olmadığını belirlemeye yarayan bu kıstaslar, kesin bir sonuca varmak için yeterli değildir. Bir kelimenin yabancılığı kesin olsa da onun hangi dilden alındığını belirleyebilmek çok zor hatta bazen imkânsız olabilmektedir. Zira tarih boyunca Araplar, çeşitli nedenlerle birçok millet ile komşu olmuş bazen de iç içe girmişlerdir. Tarihte bazı uluslar, kendinden sonra gelenlere kültür, medeniyet ve dilinden birçok şey bırakmış ve tarihten silinmiştir.

1.3.3.4. Lafız Değişikliği

Her dil, kendi dilinde olmayan bir sözcüğü diline aldığı zaman, diline uygun bir şekilde kalıbını, harflerini, az veya çok değiştirir. Nasıl ki batı dilleri, صلاح الدين kelimesini “سَلْدَن / saladin”, “ابن سينا / İbn Sîna” ismini de (أَفْسِين avicenne) şeklinde değiştirmiş ise Araplar da buna benzer, yabancı dilden gelen mu‘arreb kelimelere belli değişiklikler uygulamışlardır. Yabancı kelimelerin telaffuzunda ve yapılarında kendi dillerine ve cümle kuruluşlarına uygun değişikliklerde bulunmuşlardır. Onlar dillerini korumak için bu yola başvurmuşlardır. Benimsedikleri yabancı kelimeyi elden geçirerek onu kendi mantık ve dil yapılarına uygun hale getirmişler, sonra da öz Arapça kelime özelliğine sahip bir sözcük olarak ortaya koymuşlardır.¹⁰⁴

1.3.3.4.1. İbdâl ve Kalb

Dilbilimciler, yabancı kelimeleri ta‘rîb ederken Arap dilinde olmayan harfleri Arapçaya en yakın harflerle değiştirmişlerdir. Buna tebdil ve kalb denilmektedir. Bu durum, bazen harekelerde bazen de harflerde olabilmektedir.¹⁰⁵ İbn Dureyd, ناظر ve

¹⁰² Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 21.

¹⁰³ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 21; Ok, *Klasik Dönemde Arap Diline Giren Farsça Sözcükler*, s. 20-21.

¹⁰⁴ Kafes, Mahmut, “Teorik ve Pratik Açıdan Yabancı Kelimeleri Arapçalaştırma (Ta‘rîb) Yöntemleri”, *Edebiyat Dergisi*, Sayı:15, s. 132, ss. 131-136, Konya 2006.

¹⁰⁵ İbn Berrî, *Fî’t-ta‘rîb*, s. 22-25.

ناطور örneğini vermek suretiyle Arapların, “ظ/zâ” harfini “ط/tâ” harfiyle değiştirdiğini belirtmiştir.¹⁰⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi değişen harfler olarak “ج/cîm” ile “ك/kâf” harfleri arası bir mahrece sahip olan “چ/ç” gibi harfler, birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ayrıca Arap harflerinden olmayan پ/p harfi mu‘arreb isimlerde “ف/F” harfine dönüştürülür.¹⁰⁷ Sîbeveyh, “إسماعيل” isminin aslının “اشمائل” olduğunu belirtir. Yani “ع” harfi yerine “أ” ve “ش” harfi yerine de “س” harfini kullanmıştır.¹⁰⁸ Suyûtî de yabancı kelimelerdeki “Ş” harfinin “S” harfine dönüştüğünü ifade etmiş ve örnek kabilinden olmak üzere “نيسابور” kelimesini vermiştir. Yani Nişabur olan bu kelime ibdâl ve kalb sonucunda Nisabura dönüşmüştür.¹⁰⁹

1.3.3.4.2. Harf Düşmesi veya İlavesi

Arap dilbilimcileri, dahîl ve mu‘arreb kelimeleri Arapçalaştırırken, bunu bir takım kuralları gözeterek uygulamışlardır. Bu kurallardan biri de harf çıkarma ve eklemedir. Harfin hazfedilmesi de uyguladıkları en büyük değişikliklerden bir tanesidir. Harf eksilmesi kelimenin başında olduğu gibi ortası ve sonunda da olabilmektedir. Harf düşme ve ekleme, kelimedeki bir harf ve daha fazlası da mümkündür. İlerde mu‘arreb isimlerin ta‘rîbi incelenirken detaylı bir şekilde, harf düşmesi ve eklemesi konusuna da sık sık değinilecektir.

¹⁰⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/760.

¹⁰⁷ İbn Berri, *Fî’t-ta’rîb*, s. 22-25; Mağribî, Abdulkadir Mustafa, *el-İştikâk ve’t-ta’rîb*, Matba‘atu’l-Hilâl, Mısır 1908, s. 54.

¹⁰⁸ Suyûtî, *el-Muzhir*, I/211-217; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 36; Altuncî, *el-Mu‘arreb ve’d-dahîl*, s. 29.

¹⁰⁹ Suyûtî, *el-Muzhir*, I/211-217.

BÖLÜM II

ARAP DİLİNDE MU‘ARREB HUMÂSÎ İSİMLER

2.1. Farsça Kökenli Humâsî İsimler

Farsça, günümüzde başta İran olmak üzere Pakistan, Afganistan ve Tacikistan gibi ülkelerde yaygın olarak konuşulan önemli bir dildir. Münasebetleri İslam öncesine dayanan Araplar ile Farslar, ilişkilerini sonra da devam ettirmiş nihayet bu durum günümüze kadar süregelmiştir. Farsça ile Arapça arasındaki ilişki diğer Sami dillerine nazaran daha yakındır.¹¹⁰ Öyle ki kimi dönemlerde Fars dili, Arapça kelimelerin istilâsına uğramış olsa da¹¹¹ dilbilimciler nazarında Arapçanın diğer dillerden aldığı sözcükler arasında Farsça kökenli olanlar büyük oranı teşkil etmektedir.¹¹² Hatta Zeccâc’ın (ö. 311/923) da ifade ettiği gibi Arapçadaki Farsça kelimeler sayılamayacak kadar çoktur.¹¹³

Modern Farsça ile Pehlevice arasında da lafız bakımından bir kısım farklar bulunmaktadır. Nitekim günümüz Farsçasında olup da Pehlevicede olmayan bazı harf ve kelime kullanımları görülmektedir. Örneğin Pehlevicede “هنداز / Hendâz” şeklinde ifade edilen kelimenin ilk harfi olan “ه/Hâ” Modern Farsçada “hemze” harfine dönüşerek “انداز / Endâz” şeklini almıştır.¹¹⁴

• الإبريق / İbrîk

İbrîk kelimesi, testi, sürahi, kulpsuz su kabı; parlak kılıç ve güzel kadın anlamlarına gelir.¹¹⁵ Bu kelimenin çoğulu أَبَارِيق şeklinde dir.¹¹⁶ Kur’an’da “بأكواب وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَّعِينٍ / Cennet pınarından doldurulmuş sürahiler, ibrikler ve kadehler”¹¹⁷ şeklinde geçen bu lafzın menşei İbn Dureyd ve Ebû Hâtim’in de ifade

¹¹⁰ Şufterî, Muhammed Ali İmam, *Vâjehây-ı Fârisî der zebâni Arabî*, Encumen-ı Âsâr-ı Millî, Tahran 1347 hş, s. 4.

¹¹¹ Bayam, Abdulkadir, *Hüsamzâde Mustafa Efendi ve er-Risâletü’s-Şevkiyye Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir 2008, s. 41.

¹¹² Şîr, Eddey, *Mu‘cemu’l-elfâzi’l-Fârisiyyeti’l-mu‘arrebbe*, Dâru’l-Arab li’l-Bustâni, Kahire 1988, s. 3; Abdulazîz, *et-Ta‘rîb fi’l-kadîm ve’l-hadîs*, s. 22.

¹¹³ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuhu*, nşr. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemü’l-Kutüb, Beyrut 1988, III/70.

¹¹⁴ Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 31-34.

¹¹⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1449; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/17-18; Suyûtî, Celâlettin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Merkezu’d-dirâsâti’l-Kur’âniyye, yy., ts., II/129.

¹¹⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/157.

¹¹⁷ Vâkia 56/18.

ettiği gibi Farsçadır.¹¹⁸ Fîrûzâbâdî'ye¹¹⁹ göre “آب رِي / âb-rî, âbi-rî”, ‘Anîsî’ye göre ise “آبريز / âbrîz”¹²⁰ kelimesinden mu‘arreb olup suyolu, suyun dökülmesi, su konulan kap, çömlek, testi, sürahi, kulpsuz su kabı; parlak kılıç ve ayna anlamlarına gelir. Süryanicesi “abriqa” şeklindedir.¹²¹

• إستار / İstâr

“Estâr” okunuşu da bulunan¹²² bu kelime Arapçada dört sayısı, ¼, dört buçuk miskâl ağırlık ölçüsü; Kabe’nın dört tarafı ve perde anlamına gelir.¹²³ Nitekim Araplar çeyrek ekmek yediklerini ifade etmek için “أكلت إستارا من خبز / ekmeğin dörtte birini yedim” ibaresini kullanmaktadırlar. Sözkonusu lafzın çoğulu أساتير ve أساترdir.¹²⁴ Mu‘arreb olan bu kelime Farsçada dört manasına gelen “چهار / çehâr” şeklinde geçmektedir. Arap dilinde ta‘rîb edilirken “إستار / istâr” şeklini almıştır.¹²⁵

• الإفريز / İfrîz

Saçaklı binalarda baştaban¹²⁶ bölümündeki tezyinat, friz, saçak ve sundurma anlamına gelir. “ثوب مفروز / Kenarı saçaklı elbise” ismi buradan gelmektedir.¹²⁷ Zebîdî “İfrîz” kelimesinn aslı بَرَوَاز olup Farsçada uçma, uçuş ve pervâz anlamına gelmektedir.¹²⁸ İfrîzin çoğulu أفاريزdir. Bu kökten gelen “فيروز / fîrûz” ise Farsçada kişi ismidir.¹²⁹ Aynı kökten türeyen “فرزان / firzân” ki -ileride detaylı olarak gelecek-satrançta vezir taşı anlamındadır.

¹¹⁸ İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *el-İştikâk*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire ts., 446; Râzî, Ebû Hâtîm, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-islâmiyyeti'l-arabiyye*, Merkezu'd-dirâsât ve'l-Buhûsî'l-Yemenî, San'a 1994, s. 142; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/17-18.

¹¹⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 866.

¹²⁰ ‘Anîsî, Tubyâ, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle fi'l-luğati'l-'Arabiyye me'a zikri aslihâ bi hurûfih*, nşr. Yusuf Tûmâ el-Bustânî, Mektebetu'l-Arab, Mısır 1983, s. 1.

¹²¹ Şîr, *Mu'cemu'l-elfâzi'l-Fârisiyyeti'l-mu'arrebbe*, s. 6.

¹²² İbn Fâris, *Mucmelü'l-luğa*, II/485.

¹²³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VII/236; Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1609.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/345; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, III/132.

¹²⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XII/265-266; Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 20.

¹²⁶ Yunan ve Roma mimarlıklarında, sütunların üstüne oturan ve iki sütun arasındaki uzaklığın üstünü örten büyük, uzun taş kirişlerin oluşturduğu bölümdür. (Bu ve buna benzer açıklamalar, Türk Dil Kurumunun <http://www.tdk.gov.tr> sayfasından alınmıştır. Son erişim 15.08.2018)

¹²⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, III/890; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 520.

¹²⁸ Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965-2001, XV/267-268.

¹²⁹ İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, *el-Muhkem*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, IX/32; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/391; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XV/267-268.

• الإيوان / İvân

Saray ve büyük sofa¹³⁰ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹³¹ Aslı “اَوَان” olan bu kelimedeki “و/vâv”ın biri “ي/yâ” harfine kalb edilmiştir.¹³² Vâvın tahfifi ile onu “اوان / ivân” şeklinde telaffuz edenler de vardır.¹³³ İvân kelimesinin çoğulu اِوَانَات ve اِوَاوِين şeklinde gelir.¹³⁴ ‘Acemî ve mu‘arreb olan bu ismin menşei Farsçadır.¹³⁵ Bu dildeki okunuşu “eyvan” olup köşk, oturulan yüksek yer, büyük sofa, kemer, kemerli bina anlamlarına gelmektedir.¹³⁶

• البذرة / Bezrika

Bu ismi “بذرة / bedrika” şeklinde okuyanlar da vardır.¹³⁷ Kılavuzluk, bekçilik ücreti, kâfirlere öncülük eden takım ve öncü grup anlamına gelmektedir. Herevî’den nakledilen ifadeye göre buna ‘ismet denildiği de rivâyet edilmektedir.¹³⁸ Menşei Farsça¹³⁹ olan bu isim kötü anlamına gelen “بد / bed” ve yol anlamına gelen “راه râh” kelimelerinden oluşturulmuştur. Buna göre “بدره / bedrâh” şeklinde okunan murekkep ifadesi Arapçaya aktarılırken “ه/hâ” harfî “kâf”a “dâl” da “zâl” a kalb edilmiştir.¹⁴⁰

• البرزق / Berzîk

Grup, at sürüsü ve insan topluluğu gibi birlikteliği ifade eder.¹⁴¹ Bu kelimenin çoğulu, “لا تقوم الساعة حتى يكون الناس برازق” / İnsanlar topluluk olmadan kiyâmet kopmaz” Hadis-i Şerifinde برازق şeklinde geçmektedir. Ayrıca برازق kipinde de çoğul yapılmıştır. Kelime Farsçadan mu‘arreb bir isimdir.¹⁴²

¹³⁰ Eve bitişik olup tavanı ve üç duvarı olan yerdir ki buraya âdeten kavmin ileri gelenleri oturur.

¹³¹ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, X/425; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1178.

¹³² Cevherî, *es-Sihâh*, V/2076.

¹³³ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, I/249.

¹³⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VIII/404.

¹³⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XV/392; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fi ğarîbi'l-hadîs*, Kahire 1971, II/39; Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 174; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/40.

¹³⁶ Şükûn, Ziya, *Ferheng-i Ziyâ Gencîne-i Güftâr- Farsça-Türkçe Lûgat*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, I/221.

¹³⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 866.

¹³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/14.

¹³⁹ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/1118; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/630.

¹⁴⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs*, XXII/36.

¹⁴¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, V/255; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/618.

¹⁴² İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/1119; III/1325; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/19.

• البِرْزَيْن / Birzîn

Bu lafız kab, küp, hurma tomurcuğu ve kabuğundan yapılan bardak manasına gelmektedir. Basralılara göre “التلثة / teltele” sözcüğü ağaçtan yapılan su testisi manasını taşır.¹⁴³ İbn Dureyd ve Hafâci gibi dilciler “birzîn” kelimesinin aslının Farsça olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁴ Bazı dilciler de aslının Yunanca “برزوما / Berzûmâ” kelimesinden geldiğini ifade etmiştir.¹⁴⁵

• البِرْسَام / Birsâm

Bu kelime “جِلْسَام سرسام ve بِلْسَام” şeklinde de telaffuz edilmektedir.¹⁴⁶ Satlıcan hastalığı, sersem, akciğer bölgesindeki zar hastalığı ve zâtü’l-cenb anlamındadır.¹⁴⁷ Farsçada göğüs anlamına gelen “بر” ile ölüm anlamındaki “سام” kelimelerinden oluşturulmuş¹⁴⁸ mu‘arreb bir isimdir.¹⁴⁹ Bazı dilciler, Süryanicede “ibn” anlamındaki “بر” ve ölüm manasındaki سَام’dan ibaret olup ölüm çocuğu anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁵⁰ Nitekim hadiste, “Yahudiler, size ‘السَّام عَلَيْكُمْ’ şeklinde selâm verdiğinde siz de onlara ‘وَعَلَيْكُمْ’ ile cevap verin” şeklinde geçmektedir.¹⁵¹ Fakat Farsça açısından anlamına bakıldığında zaman بَرَسَام’ın Farsçadan türetildiği görüşünün daha uygun olduğu görülmektedir.¹⁵² Çünkü baş ağrısına bu dilde بَرَسَام denilmektedir.¹⁵³

• بَغْدَاد / Bağdad

Bağdad sözcüğü, بَغْدَاد بَغْدَاد بَغْدَاد بَغْدَاد بَغْدَاد şekillerinde de nakledilmektedir.¹⁵⁴ Ezherî, doğru olanın “bağdad” olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁵ İbn Manzûr’un nakline göre Ebû Hâtim Asmâ’î’ye Bağdat kelimesinin nasıl okunacağını sormuş o da “meğdân” şeklinde mukabelede bulunmuştur. Bu ve benzeri isimlerin

¹⁴³ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/501; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/146.

¹⁴⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1191; Hafâci, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 81.

¹⁴⁵ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 189.

¹⁴⁶ İbn Sîde, *el-Muhassas*, I/474.

¹⁴⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXI/275.

¹⁴⁸ Hafâci, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 79.

¹⁴⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VIII/422; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1120.

¹⁵⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Ğarîbu’l-hadîs*, Matbaa‘tu’l-Ânî, Bağdat 1977, I/357.

¹⁵¹ Zemahşerî, *el-Fâik fî ğarîbi’l-hadîs*, II/144.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/46,55,96,566.

¹⁵³ ‘Amid, Hasan, *Ferheng-i ‘amid*, Neşri Ferhengi Endişmendân, Tahran 1388 hş., s. 187; Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 69.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/478; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, s. 268.

¹⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VIII/200.

okunuşundaki ihtilafların temelinde, diller arasındaki kelime ve harf kullanımından kaynaklı görüş ayrılıkları yer almaktadır.¹⁵⁶ Öyle ki yukarda da değinildiği gibi modern Farsça ile Pehlevi arasında telaffuz farklılıkları bulunmaktadır. Öte yandan Bağdat gibi kadim ve meşhur bir şehirdeki yaşayan çeşitli milletlerin her birinin kendi lisanında telaffuzda bulunmuş olmaları da yadsınamaz bir gerçektir. Kanaatimizce Kur'an'da Mekke'ye "Bekke" denilmesi örneği bu fikri teyit etmektedir.

Bağdâd kelimesinin de Farsçadan mu'arreb olduğu ifade edilir. Hatta bu bilgiyi temellendirmek için şu kıssa anlatılır: Dönemin hükümdarı Nuşirevan zamanında Bağdad'da büyük bir bahçe varmış. Nuşirevan haftanın belirli bir gününde bu bahçeye teşrif ederek halkın davalarını dinleyerek aralarında adalet ile hükmedermiş.¹⁵⁷ Onun için bu bahçeye "باغ داد / bâğ-i dâd" yani adalet bahçesi denilmiştir.¹⁵⁸ Bir başka rivayete göre "باغ/bağ" bir putun adı olup Bağdad, eskiden o putun adına yapılmış bir köyün adıdır. Şöyle ki bağdad adını ihsan anlamındaki "dâd" ve put anlamındaki "bâğ" terkibinden almıştır. Buna göre "dade-i bâğ / putun ihsanı" demektir.¹⁵⁹ Cevâlîkî ise bağ sözcüğünün put değil Allah olduğundan hareketle terki bin "allah'ın ihsanı" manasında olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁰

• بُندَار / Bundâr

Bundâr lafzı, madenleri stoklayıp sonra da pahalı satan tüccar, madrabaz¹⁶¹ ve zengin anlamına gelir.¹⁶² Bu lafzın çoğulu, بِنَادِرَة'dir. Fars dilinden mu'arreb ve dahîl¹⁶³ olan bu kelimenin aslı "مالدار، مالدَار / bine dâr / mâldâr" olup bu dilde köklü, evli, eczacı, at satışı, asil, bilgi ve ambar manalarında kullanılır.¹⁶⁴

• البِيزَار / Bîzâr

Bu isim, av için eğitilen doğan, şahin gibi kuşların eğiticisi; çiftçi ve bahçıvan manasındadır. Bu kelimenin çoğulu "بِيزَارَة" şeklinde gelmektedir. Farsçadaki aslı "بازدار / bâzdâr" veya "بازيار / bâzyâr"dır. Bîzâr şekli ile mu'arreb olan kelimenin¹⁶⁵

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/93-94.

¹⁵⁷ Şükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, I/345.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/93-94.

¹⁵⁹ Şükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, I/345.

¹⁶⁰ Cevâlîkî, *el-Mu'arreb*, s. 196-199.

¹⁶¹ Hile yapan ve hileci anlamına gelmektedir.

¹⁶² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII/104; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIV/173; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, X/251.

¹⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/81.

¹⁶⁴ 'Amîd, *Ferheng*, s. 305.

¹⁶⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIII/135; Cevherî, *es-Sihâh*, II/589; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, X/251.

ilk “ا / elif”in hazfedilmesi ve “ز/ze” ile “ي/yâ” harflerinin yer değiştirmesi / kalbü’l-mekânı ile nihayet Arapça şeklini aldığı söylenmiştir.¹⁶⁶

• تنور / Tennûr

Bu kelime, içinde ekmek yapılan yer, bir yıldız türü, yeryüzü, güneşin doğması ve sabah gibi anlamlara gelmektedir. Onun çoğulu تنانير dur.¹⁶⁷ Kur’an’da, “حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا تَأْتِيكَ بِهِ إِلَّا حَقٌّ وَمَنْ أَعَدَّ لِلْإِيمَانِ إِثْمًا فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ” / Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca sular coşup taşınca” âyetinde “تنور” şeklinde müfred olarak geçmektedir. Bu tennûr denilen yerin nerede olduğu hususunda Hz. Ali Kûfe mescidini,¹⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman Şam’ı¹⁶⁹ kimisi de Hindistan’ı¹⁷⁰ işaret etmiştir.¹⁷¹

Ezherî, bu kelimenin Farsçadan mu‘arreb olduğunu belirtmiştir.¹⁷² Cevâlîkî de onun Farsçadan mu‘arreb olduğunu ifade etmekle birlikte aslının Ârâmîce olduğunu zikretmiştir. Buna göre tennûr lafzı ilk önce Arâmîceden Farsçaya sonra da Arapçaya geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁷³ Diğer taraftan İbn Abbas’tan yapılan bir rivayete göre, bu kelime hiçbir dile hasredilemez; çünkü tüm dillerin ortak malıdır.¹⁷⁴ Şöyle ki İbn Abbas ve Mücâhid’e göre tennûr kelimesi, Hz. Âdem ve Havva’dan Hz. Nûh’a kalmıştır. Örneğin bu lafız Süryanîcede “tannûra”, İbranicede “tannûr”, Pehlevîcede “tanura” şeklinindedir. Onunla suyun yeryüzünden fişkırması kastedilmiştir.¹⁷⁵ Bütün bunlardan farklı olarak Zebîdî’nin de muvâfakat ettiği görüşe göre “tennûr” lafzının “نار” veya “نور” kelimesine “tâ” harfının eklenmesi ile türetiltiği fikri asılsızdır.¹⁷⁶

¹⁶⁶ İbn Berrî, *Fî’t-ta’rîb*, s. 49; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/57; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 81.

¹⁶⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-munîr*, I/77.

¹⁶⁸ Cevherî, *es-Sıhâh*, II/602.

¹⁶⁹ Mukâtil b. Süleymân, Ebu’l-Hasen b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, Beyrut 2002, s. 155.

¹⁷⁰ Nizâmüddîn en-Nîsâbü’rî, Hasen b. Muhammed, *Tefsîru ğarâibu’l-Kur’ân ve reğâibu’l-Furkân*, nşr. Zekerîyyâ Umeyrât, Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut 1996, s. 21.

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/95; XIV/201.

¹⁷² Ezherî, *Tehzîbu’l-luĝa*, XIV/192.

¹⁷³ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 214.

¹⁷⁴ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 496.

¹⁷⁵ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru’t-Taberî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir– Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetu İbni Teymiyye, Kahire 1955-1969, XV/319.

¹⁷⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, X/296.

• الجاموس / Câmûs

Câmûs, gözleri kapansa da hiç uyumayan iri cüsseli sığır ve manda türünü ifade etmektedir.¹⁷⁷ Onun çoğulu جواميس şeklinde gelen bu kelime Farsça “گاو میش / Gâvmîş, کوامیش / Gâmîş” veya “کاو ماش / Kâvmâş” kelimesinden mu‘arreb / dahîl bir isimdir.¹⁷⁸ Fars dilinde de manda ve camus anlamında kullanılır.¹⁷⁹

• الجردقة / Cerdeka

Somun ve kalın ekmek anlamında olan bu kelime, “جردق / cerzek” olarak da okunabilmektedir. Bu ismin cem‘ kalıbı جرادق şeklinde gelir.¹⁸⁰ Klasik Farsçada ekmek; âdî pirinç ve yuvarlak anlamına gelen bu kelime¹⁸¹ Farsçadaki “گرده / gerde” kelimesinden alınmış mu‘arreb bir isimdir.¹⁸² Arap dilinde “G” harfi olmadığından ta‘rîb edilirken “cîm” harfine kalbedilmiştir. Bu bakımdan Arap dilinin ses uyumuna uygun olarak son şekli “cerdeka” halini almıştır.

• الجلاب / Cüllâb

Cüllâb ismi, bal, gül suyu, gül suyundan imal edilmiş şeker veya hekîmler tarafından gül suyunda kaynatılmış bal demektir.¹⁸³ Arapça cüllâb lafzı Farsçadaki گلاب / güllab kelimesinden mu‘arrebdir.¹⁸⁴ Gülsuyu anlamındaki “گلاب” tamlaması “گل / gül” ile “آب / su” kelimelerden oluşturulmuştur.¹⁸⁵

¹⁷⁷ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Alî b. Muhammed b. Abbâs, *el-İmtâ‘ ve'l-mu'âne*, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut ts., s. 126.

¹⁷⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VI/60; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, X/317; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/283; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/43.

¹⁷⁹ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 329.

¹⁸⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1454; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/35.

¹⁸¹ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 750.

¹⁸² Ebû Ali el-Kâlî, İsmâîl b. el-Kâsım b. Ayzûn, *el-Bâri‘ fi'l-luğa*, thk. Hâşim et-Ta‘ân, Mektebetu'n-Nehda- Dâru'l-Hadâratî'l-Arabiyye, Bağdat-Beyrut 1975, 529; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 871; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XXV/124.

¹⁸³ Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi ıstılâhâtî'l-funûn*, I/568;

¹⁸⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XI/63; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 113.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/274; ‘Amîd, *Ferheng*, s. 755.

• الجمانة / Cumâne

Cumâne kelimesi, inci, gümüş parçası ve cevher anlamındadır.¹⁸⁶ Bu kelimenin çoğulu جمان şeklinde olup,¹⁸⁷ Farsçadan Arapçaya geçmiş bir isim olduğu zikredilmiştir.¹⁸⁸

• الجوالق / Civâlik

“Cuvâlek” ve “cuvâlik” şeklinde de okunabilen bu kelimenin anlamı, çuval, büyük kese ve torbadır.¹⁸⁹ Bu ismin çoğulu çok az kullanılan kalıplardan biri olan, جوالق olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁰ Yani “ج/cîm” harfinin fethası ile “ي/yâ” harfi hazfedilmiştir. Kelimenin جوالق şeklinde geldiği de görülmüştür. Sîbeveyh dışındaki dilbilimciler kelimeyi جوالقات şeklinde de çoğul olarak kullanmıştır.¹⁹¹ Civâlik ismi, Farsçanın “گواله / gevâle” veya “چواله / çevâle” kelimesinden alınmıştır.¹⁹² Arapçada “G” ve “Ç” harfleri olmadığından bu harfler Arapçaya “C” harfine tebdîl edilerek alınmıştır.

• الجوخان / Cevhân

Cevhân, arpa vb. şeyler için harman, hurma serilip kurutulan yer ve hayvan barınağı anlamına gelmekte olup,¹⁹³ Medineliler bunu “جرين / cerîn”, Şam ehli “أندر / ender”, Iraklılar “بيدر / beyder”, Basralılar ise “جوخان / cevhân” şeklinde ifade etmektedirler.¹⁹⁴ Çoğulu جواخين şeklinde gelen bu kelime¹⁹⁵, Farsçadan mu‘arreb bir isimdir.¹⁹⁶ Kanaatimizce bu lafızın, Farsçada arpa anlamına gelen “جو/cev” ile ev anlamına gelen “خان / hân”¹⁹⁷ kelimelerinin birleşiminden gelmiş olması muhtemeldir.

¹⁸⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/495.

¹⁸⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, V/2092.

¹⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/92; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXIV/363.

¹⁸⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 872.

¹⁹⁰ İbn Berrî, *Fî’t-ta’rîb*, s. 68.

¹⁹¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/150; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/36.

¹⁹² Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXV/129.

¹⁹³ Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 174-175.

¹⁹⁴ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Ğarîbu’l-hadîs*, thk. Muhammed Abdulmu‘îd Hân, *Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî*, Beyrut 1976, III/97; Cevherî, *es-Sihâh*, I/420.

¹⁹⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/276.

¹⁹⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VII/194; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/13.

¹⁹⁷ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 345; 394.

• الخرديق / Hurdîk

Hurdîk ismi, çorba veya çorbaya benzer un ile yağdan yapılan bir yemek çeşidir.¹⁹⁸ Ferrâ'dan (ö. 207/822) nakledilen bir sözde, "Hurdîk yapabilmemiz için, bize un ve biraz yağ getir" denmiştir.¹⁹⁹ Farsçadaki aslı "خوردیک / Hordîk" olduğu belirtilen "Hurdîk" kelimesi Farsça bir sözcük olup mu'arredir.²⁰⁰

• الخنبجة / Hunbuce

Hunbuce kelimesi, bit, iri bit, tahıl biti, yeraltında gizlenen böcek; küp ve kötü ahlaklı kişi gibi anlamlara gelmektedir.²⁰¹ Bu lafzın çoğulu, خنابج şeklinde gelir. Farsçadan mu'arreb olduğu ifade edilmiştir.²⁰²

• الخورنق / Havernek

Bu sözcük, bir bitki çeşidi, bir çeşit yemek, Kûfe veya Fas'ta bir nehir, hükümdarın yiyip içtiği meclis,²⁰³ büyük Numân ve Numânu'l-a'ver olarak bilinen Numân b. İmrû'l-Kays'ın Irak'taki sarayı anlamlarına gelmektedir. Farsçadan mu'arreb bir kelimedir.²⁰⁴ Bu ismin Farsçadaki aslı konusunda "خرنكاه / Hurenkâh,²⁰⁵ خرنقاہ / Hurankâh,²⁰⁶ خرانكه / Hurânkeh ve خوررنك / Hûrrenk" kelimelerinden türediği hususunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Kanaatimizce zikredilen farklı görüşlerin ortaya çıkmasında, Farsçada aslı خورنگاه olan bu sözcükte "گ/G" harfinin bulunması veya arka planında Arap lehçeleri arasındaki farklılıklar etkili olmuştur.²⁰⁸ Zira Arap dilinde bu harf bulunmamaktadır. Farsçada yemek anlamındaki "خوردن / horden" ve mekân manasındaki "گاه / gâh" lafızlarının terkibi olan "خورنگاه" kelimesi dikkate

¹⁹⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, III/1326.

¹⁹⁹ İbnu'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arab-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut ts., II/20.

²⁰⁰ İbn Berri, *Fî't-ta'rîb*, s. 80; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/20; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/78; Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 202.

²⁰¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VI/328; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, V/206.

²⁰² İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/82; İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/325; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/262; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 185; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, V/502, 542.

²⁰³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 879.

²⁰⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1468.

²⁰⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, IV/321; İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, s. 503.

²⁰⁶ İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/320; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/79.

²⁰⁷ Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 137.

²⁰⁸ Temel, Ali, "Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'an'ında 'Lahn' Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. I, s. 85-86, ss. 77-105, Adana 2015.

alındığında buna yakın gözüken خرنكاه sözcüğünden ta‘rîb edilmesi daha isabetli gözükmektedir.

• الدخدار / Dehdâr

Dehdâr lafzı, altın ve beyaz veya siyah değerli bir elbise çeşidi anlamına gelir.²⁰⁹ İbn Kuteybe ve Cevherî gibi âlimler, “dehdâr” kelimesinin Farsçadan alınmış mu‘arreb bir isim olduğunu ifade etmişlerdir. Farsçada taht, sedir vb. anlamına gelen “تخت / teht” ile sahip, alıcı vb. manasına gelen “دار / dâr” kelimelerin birleşiminden elde edilmiştir.²¹⁰

• الدخريص / Dıhrîs

“تخريص” şeklinde de okunabilen bu isim, tiriz,²¹¹ gömlek, zırh, kaftan, koltukların altına yapılan yama, Arap kadınlarının evde giydiği kısa kollu giysi ve bedeni geniş gömlek anlamına gelir.²¹² Dıhrîsin çoğulu, دخاريص şeklinde gelir²¹³, Farsçada kuşun kanadı anlamına gelen “تيريز / tîrîz” kelimesinden türetilmiştir.²¹⁴

• الدربان / Derbân

“Dirbân” olarak da okunabilen derbân sözcüğü, kapıcı, muhafız ve tüccar anlamındadır.²¹⁵ Derbânın çoğulu دَرَابَنَة şeklindedir.²¹⁶ Bu isim فعلان vezninde olup ن/nûn harfî zâidtir. İbn Manzûr Arapçada فعال / fe‘lân vezni sadece muzâ‘afta bulunduğundan kelimenin aslının bu kalıptan gelmemesi gerekir. Nitekim “Derbân” ismi Farsçadan alınmış²¹⁷ ve kapıcı, nöbetçi anlamlarında kullanılmıştır.²¹⁸

²⁰⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 391.

²¹⁰ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 502; İbn Fâris, *Mekâyîsi’l-luğa*, II/334; Cevherî, *es-Sihâh*, II/655; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/279; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 149.

²¹¹ Giysilerin yırtmacına ve eteğine eklenen ensiz kumaş parçasıdır.

²¹² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, IV/329; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VII/265; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/258.

²¹³ İbn Berrî, *Fî’t-ta‘rîb*, s. 54; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII/10, 35; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XVII/503, 576-577.

²¹⁴ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 320; Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 123-124.

²¹⁵ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 502; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/680.

²¹⁶ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 144; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, II/405.

²¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/154; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXV/11-12.

²¹⁸ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 432.

• الدكان / Dükân

Dükân, büfe, iş yeri, dükkân, mağaza ve meyhane gibi anlamlara gelmektedir.²¹⁹ Bu ismin çoğulunun, دكاكين olduğu zikretilmektedir. İbn Manzûr bu ismin, Farsçadan alındığını belirtmiş,²²⁰ ‘Anîsî ise Yunancada kap manasına gelen “Docheion” kelimesinden alındığını ifade etmiştir.²²¹

• الدهليز / Dihlîz

Giriş, dar ve uzun yol, koridor, dehliz, kanal, kapalı geçit, iki duvar arası geçit, sazak ve sofa manasına gelen “dihlîzin”²²² çoğulu, دهاليز şeklinde olmakta ve أبناء الدهاليز (babası bilinmeyen ve kaybolmuş çocuk) tabiri buradan gelmektedir.²²³ Farsçanın داليج / dâlîc,²²⁴ داليز / dâlîz veya دالاز / dâlâz kelimesinden alınmış mu‘arreb bir kelime olduğu rivayet edilmiştir.²²⁵

• الدهقان / Dihkân

Dihkân lafzı, duhkân ve dehkân şeklinde de okunabilmiştir. Köylü, muhtar, vali, subaşı, bölge reisi, âmîr; tâcir ve mal²²⁶ gibi manalara gelen bu kelimenin çoğulu دهاقنة ve دهاقين şeklindedir. Aslı Farsça²²⁷ olan bu ismin terkîbi, Farsçada köy anlamına gelen ده / dih ile eski Türkçede de kullanılan ve reis anlamına gelen خان / hân kelimelerinden ده+خان olarak murekkeb olmuştur.²²⁸ Farsçada isim tamlama, Arapçadaki tersi olarak geldiğinden ده خان şeklinde mu‘arreb olmuştur.²²⁹ Şufterî bu kelimenin Farsçadaki aslının “Dîhgân” şeklinde olduğunu belirtmiştir.²³⁰

²¹⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, V/2114.

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/425; XIII/157.

²²¹ ‘Anîsî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle*, s. 28.

²²² Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, VI/279; Cevherî, *es-Sihâh*, III/878.

²²³ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XV/147.

²²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV/123.

²²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/349; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 149.

²²⁶ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/145; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, I/201.

²²⁷ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/678; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/107; XIII/163.

²²⁸ Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 150.

²²⁹ Kemal Paşazâde, Ahmed b. Süleyman, *Fî't-ta'rîb*, thk. Ahmed Hattâb Ömer, *Câmî'atu'l-Musul*, 1983, s. 92.

²³⁰ Şufterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 266.

• الديباج / Dîbâc

“Deybâc” olarak da telaffuz edilebilen bu kelime, parça, halis kumaş, atlas, saf ipekli kumaş ve ipek elbise manalarına gelmektedir. Çoğulu دبایج, دیایج veya دبایج olarak gelen دبایج / dîbâc kelimesinin aslı دباج / dîbbâc’tır. Burada muza’af olan ب/b harfi, ی/y harfine kalb edilmiştir.²³¹ Farsça دیبا veya دیوباف kelimelerinden, sonlarına ج/c harfî eklenerek alınmış muvelled bir isimdir.²³²

• الديبوز / Deybûz

Nakışlı ve süslü elbise anlamına gelen deybûz ismi, Farsçanın دپوز / dûpûz veya دپود / dûbûd kelimelerinden alınmış bir isim olup mu‘arrebdir.²³³ Ta‘rîb edilirken “د/dâl” harfî “ذ/zal” harfine ve Arap dilinde olmayan “پ/p” harfî de en yakın mahreçli olan “ب/bâ” harfine kalb edilmiştir.

• دينار / Dînâr

Kur’an’da²³⁴ da geçen dînâr kelimesi para birimi, altın para, bir çeşit sikkeli altın ve dinâr anlamlarına gelmektedir. Aslı “Dinnâr” olmakla birlikte aynı cinsten iki harfin yan yana telaffuzu dillerine ağır geldiği için ilk “nûn”, “yâ” harfine kalb edilmiştir. Buna delâlet eden ise, cem-ı teksir دنانیر ve ism-i tasğîr olan دنینیر kalıplarıdır.²³⁵ Dilbilimcilerin çoğu, kelimenin Farsçadan “دنار” şeklinde mu‘arreb oluşunu söylemiştir.²³⁶ İsfahânî ise kelimenin aslının دین ar şeklinde olduğunu öne sürmüştür.²³⁷ Tubyâ ‘Anîsî ise kelimenin Latince “Denarium” yani bakırdan imal edilen paraya verilen isimden türetildiğini söylemiştir.²³⁸ Bilâsî de kelimenin Latinceden Yunanca ve Süryanice vasıtasıyla Pehlevi diline yani klasik Farsçaya, son olarak da Arapçaya geçtiğini nakletmiştir.²³⁹

²³¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VI/88; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, X/356; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III/20; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/262.

²³² Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 144; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, V/544-546.

²³³ Cevherî, *es-Sihâh*, II/564-565; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/490; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 333; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, IX/408.

²³⁴ Ali İmran: 2/75

²³⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, X/356; İbn Sîde, *el-Muhkem*, XI/299; Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf, *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1986-1994, III/261.

²³⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/640; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/292; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XI/314.

²³⁷ İsfahânî, *Müfredâtü'l-elfâzi'l-Kur'ân*, s. 172.

²³⁸ ‘Anîsî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle*, s. 30.

²³⁹ Bilâsî, *el-Mu‘arrab*, s. 205.

• الديوان / Divân

Divân sözcüğü şiir kitabı, kitap, askerlik kütüğü, kâtipler dairesi, mahkeme; sedir ve kanepeler gibi anlamlara gelmektedir.²⁴⁰ Bu ismin deyvân şeklinde okunuşu hatalı görülmüş olup çoğulu دواوين veya دياوين şeklindedir.²⁴¹ Bu kelimeyi ilk kullananın İran Kısrası olduğu söylenmektedir. İran Kısrası, kâtibini denetlerken işlerin hızlı bir şekilde yürütüldüğünü gördüğünde, “Bu divan işidir.” dediği rivayet edilmiştir yani Cin ve perilerin işidir anlamında. Divan kurumu²⁴² İslam döneminde ilk defa Hz. Ömer’in hilâfet döneminde ortaya çıktığı söylenmektedir.²⁴³ Nitekim “ديو / dîv” kelimesi Farsçada cin ve peri anlamlarına gelmekte ve çoğulu “ان” veya “ها/hâ” ekleri ile yapılmaktadır.²⁴⁴ Hafâci ise bu kelimenin “دونت الكلمة” lafzından alınmış aslı Arapça olan bir kelime olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁵

• الرسداق / Rusdâk

Rusdâk ismi köy, çiftlik, kaza, şehir, kasaba ve meskûn mahal anlamına gelmektedir. رزداق ve رستاق olarak okunsa da İbnu’s-Sikkât’ın (ö. 244/858) “رستاق” denilmez” dediği rivayet edilmiştir.²⁴⁶ Çoğulu رساتيق olan ve aslı رسته veya رستا olduğu belirtilen bu isim Farsçadan alınmış dahîl ve mu‘arreb bir kelimedir.²⁴⁷

• الزرجون / Zeracûn

Zeracûn lafzı, asma, asma çubuğu, kırmızı boya; durgun berrak su ve şarap anlamına gelir.²⁴⁸ Zeracûnun çoğulu زراجين şeklinde فعالين vezninde gelir. İbn Sîde, “Zeracûn” isminin Arapça olduğunu²⁴⁹ ifade etse de, genel kanaat, Farsçadan iki kelimeden ta‘rîb edilerek meydana geldiği yönündedir. Bu kelimelerden birincisi

²⁴⁰ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, II/150.

²⁴¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/436.

²⁴² Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis.

²⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/166.

²⁴⁴ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, II/150; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXV/35.

²⁴⁵ Hafâci, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 144.

²⁴⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğâ*, IV/293.

²⁴⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/612; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/116; Hafâci, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 160; ; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXV/335, 342.

²⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VI/202; Mutarrizî, Ebu’l-Feth Burhânuddîn Nâsir b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî, *el-Muğrib fî tertîbi’l-mu‘rib*, Mahmud Fahûrî-Abdulhamîd Muhtâr, Mektebetu Usâme b. Zeyd, Halep 1979, II/362.

²⁴⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/586.

Farsçada altın anlamına gelen “زر / zer” ikincisi ise renk anlamına gelen “گون / gun” (جون) sözcükleridir.²⁵⁰

• الزردمة / Zerdeme

Zerdeme, nefes borusunun ucu, boğaz ve yutak²⁵¹ anlamında bir isimdir.²⁵² İbn Dureyd, bu kelimenin Farsçadaki kökeninin, “زاردمه / zârdeme” olduğunu ifade etmiştir.²⁵³ Zebîdî ise “زردمه” kelimesini iki türlü değerlendirmiştir şöyle ki kelime “زر” ve “دمه” şeklinde olursa anlamı altın nefes; “زرد” ve “مه” olarak kabul edilirse beyaz ay anlamına gelmiş olur.²⁵⁴

• الزرْفين / Zirfîn

Bu isim “Zerfîn” ve “Zurfîn” olarak okunabilse de, Ezherî, en doğru okuyuşun “zirfîn” olduğunu belirtmiştir.²⁵⁵ Zirfîn kelimesinin anlamı insan topluluğu ve kapı halkası olup kelimenin çoğulu زرافين şeklide gelmektedir. فعليل kalıbı, Arap dilinde olmadığından Farsçadan mu‘arreb ve muvelled sayılmıştır.²⁵⁶ Fars dilinde ise buna “زلفي” ve “زلفين” de denilir.²⁵⁷

• الزنديق / Zindîk

Zındık sözcüğü, dinsiz, murted akidesi bozuk; gelecekte haber veren gibi anlamlara sahiptir. Çoğulu زندقة ve زندیق şeklinde gelen bu kelime, Farsçada “iş hayat olan, zaman ile ilgilenen vb.” anlamına gelen “زند کر, زندکیر, زند کر” zendeکار, zendeکâr” veya “kadın dini” manasında olan “زن دین / zendîn” kelimesinden türetilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁰ İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, s. 100, 495; *Ğarîbu'l-hadîs*, II/340; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/360; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII/196-197.

²⁵¹ Ağız ve burun boşluklarıyla gırtlak ve yemek borusu arasındaki boşluk.

²⁵² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VII/400; Cevherî, *es-Sihâh*, V/1941; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/120.

²⁵³ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/1146; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/264.

²⁵⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXXII/311.

²⁵⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VII/400; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIII/197.

²⁵⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, V/2131; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII/197; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 168; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXXV/145.

²⁵⁷ 'Amîd, *Ferheng*, s. 504.

²⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I/25; II/38; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, IX/397-398; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bâri' fi'l-luğa*, s. 557; Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1489; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, III/1329; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/616; İbn Sîde, *el-Muhassas*, IV/224; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/147; İbn Berrî, *Fî't-ta'rîb*, s. 99; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, I/256; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 165; Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi istilâhâtî'l-funûn*, I/913.

• السبيجة / Sebîce

Sebîce, ev hanımlarının giydiği, karış kadar kısa kolu olan ve bedeni geniş yelek anlamına gelmektedir.²⁵⁹ Ezherî *tehzîb* adlı eserinde bunun seramik işiyle veya eskiden sıva yerine kullanılan çamur kaplama işini yapanların tarafından giyilen elbise olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Çoğulu سباج ve سبائج şeklinde gelen sebîce kelimesi, Farsça asıllı “شبي / şebiy,şebey” kelimesinden türetilmiştir.²⁶¹

• السجيل / Siccîl

Taş gibi sert çamur, kum ve çamurdan yapılan taş, sakın olmak, dinmek, hareketsiz olmak, kireçle karışık balçık²⁶² anlamına gelen bu isim Kur'an'ı Kerîmde “ترميمهم بحجارة من سجيل”²⁶³ kendisine çamur karışmış taş anlamında kullanılmıştır.²⁶⁴ Ebû Ubeyde سجين ile سجيل kelimelerin aynı anlama sahip olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁵ Farsçadan alınan bu kelimenin²⁶⁶ kökü konusunda farklı görüşler öne sürülmüş olsa da, esas manaya en yakın olan görüş aslının “سنگ / seng” ve “گل / gul” (سنگ u gul) kelimelerinden geldiğini öne süren görüştür. Aradaki “vâv” harfi ‘atıf harfi olduğundan ta‘rîb esnasında “vâv” düşmüştür.²⁶⁷

• السرجين / Sircîn

سرقين / sirkîn şeklinde de okunabilen “sircîn” ismi, gübre, tezcek; denizin dışarı attığı kirli atıklar ve deri altındaki şişkinlik anlamına gelmektedir. Asmâ‘î’den bu kelimenin aslının Farsça olduğu nakledilmektedir.²⁶⁸ Cevherî de aynı şekilde سرجين kelimesinin “س/sîn” harfi meksûr olarak kelimenin mu‘arreb olduğunu söylemiştir.²⁶⁹ Suyûtî, “İbn Dürüstüveyh (ö. 347/958) *Şerhu’l-Fasîh* adlı eserinde Arap kelimada فعليل ve فعليلin, فعليل

²⁵⁹ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/267.

²⁶⁰ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, X/315.

²⁶¹ Cevherî, *es-Sihâh*, I/321; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/281; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/294; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, VI/26.

²⁶² İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/274.

²⁶³ Fîl 105/4.

²⁶⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, s. 434.

²⁶⁵ Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, nşr. Mehmet Fuat Sezgin, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire ts., I/297.

²⁶⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VI/54; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XV/433-436; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, X/309; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/326-327.

²⁶⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, VI/370.

²⁶⁸ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 403.

²⁶⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, V/2135.

سرجين ve دهليز kelimelerini ta'rîb ettiklerinde aslına delâlet etsin diye, kelimenin baş harfı meksûr olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁰ Sircîn kelimesinin aslının Latince “Stercus” olduğunu söyleyenler de olmuştur.²⁷¹

• السفسير / Sifsîr

Sifsîr kelimesi, kahraman, zarif erkek, deveye verilen yaş ot demeti, bulut, topluluk, birine tabi olan ve hizmetçi gibi anlamlara gelmektedir.²⁷² İbn ‘Abbâd bunlara ek olarak kelimenin, devenin bakımını üstlenen kişi anlamına geldiğini söylemiştir.²⁷³ Çoğulu سفاسير ve سفاسرة şeklinde gelen Farsça asıllı bu kelime Ezherî tarafından mu‘arreb kabul etmiştir.²⁷⁴ Kelimenin bir başka kalıbı olarak “سفسار / sifsâr” şeklinde gelen kelime ise arif kişi manasında kullanılan Rumca asıllı bir kelimedir.²⁷⁵

• السمسار / Simsâr

Simsâr kelimesi, insanlara buğday satan kimse, iki sevgili arasında gidip gelen haberci, müşteriye malın nerede olduğunu, satıcıya da nerede para kazanacağını gösteren kısacası pazar bilirkişisi anlamlarına gelmektedir.²⁷⁶ Çoğulu سماسرة, سماسر ve سماسير şeklinde gelen “Simsâr” kelimesi Leys’e göre aslı Farsça olan mu‘arreb bir kelimedir.²⁷⁷

• السهريز / Sîhrîz

Sîhrîz lafzı, Basra’da bulunan bir hurma çeşidi anlamına gelen kelimedeki س/sin harfi hem kesreli hem de zammeli okunabilmektedir. شهريز veya سهريز şeklinde ister س/sîn ile ister ش/şîn harfi ile okunsun aslı Farsça olan mu‘arreb bir kelime olduğu kabul edilmiştir.²⁷⁸ Asma‘î’nin, “شهريز / Şîhrîz kelimesinin kıyâsa uygun olduğunu söylediği” nakledilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁰ Suyûtî, *el-Muzhir*, II/52.

²⁷¹ ‘Anîsî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle*, s. 35.

²⁷² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII/347; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/371.

²⁷³ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, VIII/310.

²⁷⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIII/107.

²⁷⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 408; Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs*, XII/48.

²⁷⁶ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, VIII/320; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/400; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/380.

²⁷⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII/344.

²⁷⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, I/415; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, VI/277.

²⁷⁹ Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bâri fi'l-luğa*, s. 222; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/360-362.

• الشاروف / Şârûf

Dağ ve süpürge anlamlarına gelen “Şârûf” kelimesinin çoğulu شواريف şeklinde gelmektedir. Kelimenin Farsça جاروب / cârûb sözcüğünden mu‘arreb olduğu belirtilmiştir.²⁸⁰ جاروب kelimesinin aslı “جاي / cây” ve “روب / rûb” olup “yeri süpüren” anlamına gelmektedir.²⁸¹

• الشبارق / Şebârik

Şebârik kelimesi, pişmiş etin rengi, kemiğinden ayrılan kadar etin pişirilmesi ve elbise parçası anlamlarına gelir. Bu ismin çoğulu شباريق’tir. Menşei Farsça olup mu‘arreb olduğu kabul edilmiştir.²⁸² Farsların “بيشباره / Bîşbâre” dedikleri kelimedenden alıntıdır.²⁸³

• الشختيت / Şihtîf

Şihtîf sözcüğü, yükselip yayılan toz, ince zayıf ve şiddetli kişi gibi anlamlara gelir.²⁸⁴ Farsça asıllı olup mu‘arreb bir isim olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁵

• الشطرنج / Şatranc

“Şatranc” kelimesi Türkçedeki telaffuza benzer “سطنج / Santranc” şeklinde de okunabilmektedir. Sözlükte, üzerinde altmış dört karesi olan tahta veya başka bir nesne üzerine otuziki tane taşın konulmasıyla oynanan bir oyun çeşididir. Aslı Farsça شش رنگ / şeş reng (Altı renk: şah, vezir, fil, at, kale ve piyon)²⁸⁶ kelimesinden türemiş olan “Şetranc” sözcüğünün çoğulu شطرنجات şeklinde gelmektedir.²⁸⁷ Hafâcî’ye göre bu kelime farklı hile ve oyunları olan için söylenen صد رنگ / sed reng (yüz renkli) kelimesinin ta‘rîb edilmiş halidir.²⁸⁸

²⁸⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/476; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX/175; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 823.

²⁸¹ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXIII/500.

²⁸² İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1212; İbn Sîde, *el-Muhassas*, I/418; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 186.

²⁸³ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1500; İbn Berri, *Fî’t-ta‘rîb*, s. 113; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/172; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXV/488.

²⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/51; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, IV/554.

²⁸⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/21.

²⁸⁶ Kalkaşendî, Ebu’l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. Ali, *Subhu’l-a’sa fî sinaati’l-inşâ’*, Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut ts., II/158.

²⁸⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/599; *el-Muhassas*, IV/15; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/308.

²⁸⁸ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 186.

• الصحناء / Sihnâ

Bu lafız, “Sehnâ, sihnâ’ ve sehnâ” gibi şekillerde de okunabilir. Sihnâ kelimesi tuzlanmış balık, balıktan elde edilen iştah açıcı ve mideyi iyileştiren bir katık anlamında kullanılır³⁰⁰ ve فعلاء vezni üzeredir. “e/te” harfi kelimedden alınacak olursa kelime tenvin ile okunmaktadır. صحناء isminin cem‘ kalıbı “te/ة” harfi atılarak صحنی vezninden elde edilir.³⁰¹ İbn Dureyd, kelimenin Süryanice olduğunu ve ta’rîb edildiğini zannetmiştir. Sebebi ise ilk olarak Şam ehli bu kelimeyi kullanmış olmasıdır. Nitekim Irak halkının Arapçasına aslı Farsça olan birçok kelime girdiği gibi Şam ehlinin Arapçasına da çokça Süryanice kelime girmiştir.³⁰² Ezherî ve İbnu’l-Esîr kelimenin Farsça olduğunu ve Arapların ona الصير dediklerini söylemişlerdir.³⁰³

• الصنارة / Sınâra

Bunun “Sinnâr”, yani “nûn” harfinin şeddesi ile okunması caizken, “Sannâr” fethalı şeklindeki okuyuş ise red edilmiştir.³⁰⁴ Kendisiyle balık yakalanan makaranın başındaki ince demir (kanca), kulak (yemen lehçesine göre) anlamlarına gelmektedir. Nisbet yâ’sı ile kullanıldığında ise Ermenistanda bulunan ve balıkçılıkla uğraşan bir topluluğun ismi olur. Ayrıca erkek için kullanıldığında da kötü ahlaklı anlamlarına gelmektedir. Çoğulu صنائر ve صنار olarak gelir. Farsçadan Arapçaya girmiş mu‘arreb bir isimdir.³⁰⁵

• الصهرج / Sıhrîc

Sıhrîc isminin “sehrîc” şeklindeki okuyuşu zayıf görülmüştür.³⁰⁶ Ancak صهرج ismi, صهرير vezninde de bulunmaktadır.³⁰⁷ Bu lafız havuz gibi suyun toplandığı yer, petrol deposu, su veya petrol ürünlerini taşımak için yapılmış depoları olan büyük araba gibi anlamlara gelir. Sıhrîc isminin çoğulu ise صهاريج ve صهاري şeklinde gelmektedir. Farsçadan Arapçaya girmiş mu‘arreb bir isimdir.³⁰⁸

³⁰⁰ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 426; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, s. 1210.

³⁰¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, III/119.

³⁰² İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/746.

³⁰³ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IV/145-146; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, III/14; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/245.

³⁰⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/112.

³⁰⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/112; İbn Fâris, *Mucmelü’l-luğa*, II/541; Cevherî, *es-Sihâh*, II/716; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/299; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/468; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XII/352.

³⁰⁶ Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-munîr*, I/349.

³⁰⁷ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi’l-luğa*, III/406.

³⁰⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, I/326; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/465; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/312.

• الطارمة / Târime

Târime kelimesi tahtadan ve benzeri şeyler ile yapılan ev anlamına gelir.³⁰⁹ Farsça asıllı³¹⁰ olup kimi mu‘arreb³¹¹ kimi a‘cemî³¹² kimi ise dahîl³¹³ lafzı ile ifade etmiştir.

• الطبرزد / Taberzez

Şeker ve bir hurma çeşidi anlamına gelen³¹⁴ bu kelime “طبرزن / taberzen” ve “طبرزل / taberzel” olarak da telaffuz edilmektedir.³¹⁵ İbn Cinnî, her üç telaffuzun da kullanım bakımından eşit olduğunu belirtmiştir.³¹⁶ Bu ismin aslı Farsça olup mu‘arrebdir. İbn Sîde Farsçadaki aslı “تبرزد / ” sözcüğü olduğunu belirtmektedir.³¹⁷

• الطسّوج / Tassûc

Bu kelime, kıyı, taraf, cihet, ücra köy, Fars bölgesinde bir yer ve bir ölçü birimi (iki küp, iki dirhem vb.) anlamlara sahiptir.³¹⁸ Aslı Farsça olan³¹⁹ tassûc kelimesinin çoğulu طساسيج şeklinde gelmektedir.³²⁰

• الطنبور / Tunbûr

Tunbûr kelimesi “طنبار / tınbâr” şeklinde de okunabilmektedir.³²¹ Aynı zamanda “طبن / tabn” şeklinde de okunabilen³²² bu kelime bir çeşit müzik ve oyun aleti anlamına gelmektedir.³²³ Türkçesi “tambur” olan bu ismin çoğulu ise طنابیر dir. Aslı Farsça olan bu kelime mu‘arreb ve dahîl kabul edilmektedir. Farsçadaki aslı, “دنبه بره / dunbe berra”

³⁰⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII/424.

³¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, V/1973.

³¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/361.

³¹² Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIII/231.

³¹³ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/163.

³¹⁴ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, II/368.

³¹⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, II/566.

³¹⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/373.

³¹⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/123; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/497; XI/399; XIII/264; Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs*, IX/435.

³¹⁸ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a‘lâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1993, XXIII/84; Cevherî, *es-Sihâh*, I/327;

³¹⁹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, X/299; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu‘rib*, II/21; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhîr fî'l-luğa*, VII/5; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXVI/84.

³²⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, X/299.

³²¹ Cevherî, *es-Sihâh*, II/726.

³²² Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIII/249.

³²³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII/472.

olarak geçmektedir.³²⁴ Şuşterî ise bu isim Farsçanın “تنب” ve “ور” kelimelerinden murekkeb olduğunu ifade etmiştir.³²⁵

• الطومار / Tûmâr

طومار'in müfredi olan “tûmâr” kelimesi sözlükte sayfa ve defter anlamına gelmektedir.³²⁶ Kökünün Arapça olduğunu belirten olsa da genelde sahîh Arapça kabul edilmemiş³²⁷ ve dahîl kelimelerden sayılmıştır.³²⁸ Tûmâr kelimesinin kökü hakkında İbn Sîde ise Arapça olduğunu söylemiştir. Nitekim Sîbeveyh Arap dilindeki binaları/kalıpları zikrederken bu vezne de yer vererek “Tûmâr” kelimesini فسطاط kelimesine benzetmiştir.³²⁹ Bu bakımdan ona göre bu isim mu‘arreb değildir.

• الفانيز / Fânîz

“Fânîz” kelimesinin فانيد / fânîd şeklinde okunuşu da mevcuttur.³³⁰ Bu sözcük nişasta ve şeker kamışı balından yapılan bir helva çeşidi anlamına gelmektedir.³³¹ Cevherî gibi bazı dilbilimciler, فاعيل vezninin Arapçada kullanılmamasını gerekçe göstererek kelimeyi dahîl kabul etmişlerdir.³³² Dolayısıyla “Fânîz” sözcüğü aslı Farsça olan يانيد / yânîd veya بانيد / bânîd kelimelerinden mu‘arreb kabul edilmiştir.³³³

• الفرزان / Firzân

“Firzân” kelimesi satranç oyununda vezir taşı anlamına gelmektedir. Farsçadan ‘acem³³⁴/mu‘arreb³³⁵ kabul edilen Firzân kelimesinin çoğulu ise فرازين'dir.³³⁶ Kelime Fars dilinde hikmet ehli kişi anlamına gelmektedir.³³⁷

³²⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIII/249; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/504; XIII/264; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XII/438.

³²⁵ Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 366.

³²⁶ ‘Anîsî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle*, s. 48.

³²⁷ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/759.

³²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/503.

³²⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/164.

³³⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, IX/455.

³³¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIV/315.

³³² Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, II/481.

³³³ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, X/85; İbn Sîde, *el-Muhkem*, X/79; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III/503; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 336; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, IX/455.

³³⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII/362.

³³⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XXXV/504.

³³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III/422; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIII/132; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII/322.

³³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXX/435.

• الفُرَانِيق / Furânik

Delil, asker kılavuzu, babür ve aslan gibi anlamlara sahip “furânik” lafzı, Farsça “بروانه / burâne” veya “پروانك / purânek” kelimesinden alınmış³³⁸ dahîl bir isimdir.³³⁹

• الفَرْفَاحَة / Ferfeha

“Ferfeha” kelimesi Arap coğrafyasında belli bölgelerde yetişen semizotu, pırpırım, yürüenlik ve tere demektir.³⁴⁰ Farsçadan alınmış³⁴¹ ve bu dildeki okunuşu, “perpırîm”, “ferfîm”, “perpehin” ve “ferfehin” olarak gelir.³⁴²

• الفُسْتُكَة / Fustuka

Bu lafzın “Festek” ve “festuk” şeklinde okunuşu da bulunmaktadır. İbn Manzûr, Ebû Hanîfe’den naklederek, fıstık ağacının Arap bölgesinde yetişmemekte olduğunu söyler.³⁴³ Ezherî, “Fustûka” lafzı için Farsçadan mu‘arrebdir demiştir.³⁴⁴

• الفَنْزَجَة / Fenzece

Fenzece ismi sıçramak, aşmak, kapris, yersiz istek, davranış, Fars takviminde belli günler, sekmek ve destebent denilen bir çeşit oyundur.³⁴⁵ Farsçanın “بنجكان / bencekân” yani “بنجه / bence” veya elli sayısına mukabil “پنچه / pençeh” kelimesinden alınmıştır.³⁴⁶ Bu farklı görüşlerin olması mevzu bahis oyunun kaç kişi ve ne türlü oynandığından kaynaklandığı olabilir.

• الْقَابُوس / Kabûs

Kabûs kelimesi yüzü, rengi güzel ve endamı hoş kişi anlamına gelir. Bu ismin çoğulu قَوَابِيس şeklinde gelir. Bu kelime, Farsçanın “کاووس / kâvûs” kelimesinden alınmış ‘acemî bir isimdir.³⁴⁷

³³⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1208; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/307; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXVI/300-301.

³³⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/263.

³⁴⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, IV/337.

³⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/44; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, VII/318-319.

³⁴² ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 119.

³⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/308; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXVI/301-302.

³⁴⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/292.

³⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VI/204; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/589.

³⁴⁶ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 498; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XI/169; Cevherî, *es-Sihâh*, I/335-336; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/349; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 229; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, VI/164.

³⁴⁷ İbn Dureyd, *el-İştikâk*, s. 366; *Cemheratu’l-luğa*, III/1326; İbn Sîde, *el-Muhassas*, IV/224; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/168; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 564.

• القفدان / Kafedân

Sürmedanlık kılıfı, içine parfüm ve güzel kokulu şeylerin katıldığı deriden yapılmış kese almında olan “Kafedân” Farsçadan değişikliğe maruz kalmadan Arapçaya geçmiş mu‘arreb bir isimdir.³⁴⁸

• الكرباس / Kirbâs

Kirbâs ismi pamuk, beyaz pamuktan yapılan kaba elbise ve şarap kabı anlamındadır. Bu kelimenin çoğul sığısı, كرايبس şeklindedir.³⁴⁹ Kirbâs ismi, Farsçanın “kerbâs” kelimesinden mu‘arreb bir isimdir.³⁵⁰ Ta‘rîb edilmesi ile fetha kesreye dönüşmüştür.³⁵¹

• الكنيسة / Kenîse

Bu kelime güzel kadın; kilise, sinagog, havra, Yahudi mabedi, Hristiyan topluluğu ve mutlak anlamda kâfirlerin ibâdet yeri gibi anlamlara gelmektedir.³⁵² Kenîsenin çoğul kalıbı كنائس’tır. Farsça bir kelime olup کلیسا kelimesinden alınmış, کلیسا’nın aslı ise کلیسیا olduğu tahfiften dolayı ي/y harfî, hazf edilmiştir.³⁵³

• المستكة / Mesteka

Mesteka ismi, “mestuka” ve “mustuka” olarak da okunabilmektedir. Bir çeşit elbise, zırh, kürk; ney kaval, flüt ve zurna demektir.³⁵⁴ Bu kelimenin çoğulu مساتق şeklindedir. “Bir Rum meliki, Rasulullaha ipekten yapılmış bir kürk göndermişti, Rasulullah efendimiz giydiğinde elleri titreyerek Cafer’e gönderdi, bunu kardeşin Necâşî’ye gönder dedi.” Hz. Enes’in rivayet ettiği³⁵⁵ bu hadiste geçen isim, Farsçadan

³⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/121; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/672; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/365; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 241; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, IX/63.

³⁴⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, III/970; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/161.

³⁵⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/427; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi’l-luğa*, VI/365; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/195.

³⁵¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 570; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XVI/433.

³⁵² Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr, *Kitâbu’l-Cîm*, thk. İbrahim el-Ebyârî, el-Heye’tu’l-‘Amme li şu’ûni’l-Mutâbi’l-Emriyye, Kahire 1974, III/142; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, X/39.

³⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/199; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 258-259; Suyûtî, *el-İtkân*, II/131.

³⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/254; İbnu’s-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk, *Kitâbu’l-Elfâz*, thk. Fahrüddîn Kabâve, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1998, s. 497; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, III/1324; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 892.

³⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/292.

alınmıştır.³⁵⁶ Ebû ‘Ubeyd, mu‘arreb ve dahîl olan bu ismin Farsçası “مشته / muşte” olduğunu söylemiştir.³⁵⁷

• المقمجر / Mukamcır

Bu lafzın luğat anlamı yaycı, okçu, yay satan ve piskopos ile oturup kalkan demektir. Farsçada yaycı anlamına gelen “کمانگر / kemânger” kelimesinden alınmıştır.³⁵⁸

• المهندس / Muhendis

Muhendis kelimesi geometri alanında uzman, mühendis, yeraltı işlerinden anlayan demektir. هندس يهندس fiilinin ism-i fâili kalıbında olsa da, Arap dilcileri, Farsçanın “مهندز / veya انداز / endâz” kelimesinden alındığını belirtmektedir. Fars dilinde “او / âv” kelimesi “su” “انداز / endâz” ise “ölçü” olup manası “suyu ölçen vb.” demektir.³⁵⁹ Ayrıca Arapçaya geçerken, Arap dilinde “د/ dâl” hafinden sonra “ز/zây” harfi gelmediğinden “ز” harfi “س” harfine kalbedilmiştir.³⁶⁰

• الموقن / Mûkân

Mûkân sözcüğü, mest üzerine giyilen bir ayakkabı çeşitidir.³⁶¹ Bu ismin çoğulu, أمواق şeklinde gelmektedir. Fîrûzâbâdî mûkan ismi, Ermenicede bölge ve şehir gibi anlamında olduğunu ifade etmiştir.³⁶² Farsça kabul edilen³⁶³ bu ismin “ق/kâf” harfi âmmice lehçesinde “غ/ğayn” harfine tebdîl edilerek “موغان / mûğân” olarak da okunmaktadır.³⁶⁴

³⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/151, 343.

³⁵⁷ Ebû Ubeyd, *Ğarîbu’l-hadîs*, I/227.

³⁵⁸ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 499; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/282; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/601; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/115-116; ‘Amîd, *Ferheng*, s. 734.

³⁵⁹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VI/276; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalil*, s. 275.

³⁶⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, IV/120; Cevherî, *es-Sihâh*, III/992; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/427; ‘Amîd, *Ferheng*, s. 851.

³⁶¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/234.

³⁶² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 925.

³⁶³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/234; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/271; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/350.

³⁶⁴ Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şa fî sinaati’l-inşâ’*, IV/364.

• الماخور / Mâhûr

Meyhane, kumarhane, fisk, fücür meclisi ve onun davetçisi gibi anlamlara gelen³⁶⁵ “mâhûr” kelimesinin çoğulu مواخير ve موأخر şeklindedir. Farsçada “içki içen” anlamına gelen “مي / mey” ile “خور / hûr” kelimelerinden murekkeb olarak biraz değiştirilerek ta‘rîb edilmiştir.³⁶⁶

• النسرین / Nisrîn

Nisrîn ismi, nesrin, Mısır gülü ve fulya adındaki gülleri beyaz olan bir reyhân çeşitidir. Ezherî, Arapça olup olmaması konusunda tereddütte olsa da,³⁶⁷ Feyyûmî ve Hafâcî, Farsçadan mu‘arreb olduğunu ifade etmişlerdir.³⁶⁸ Farsçada bu kelime “nûn” harfi fethalı yani, “nesrîn” olarak okunmaktadır.³⁶⁹

• النشوار / Nişvâr

Nişvâr lafzı, hayvan yeminden arta kalan manasına gelmektedir. Ezherî bu kelimenin okunuşuyla ilgili “Halil b. Ahmed, Ebu’d-Dükayş’e (ö. 170/786 civarı) ‘مشوار mı yoksa نشوار mı?’ diye sorduğumda, نشوار diye cevap verdiği” şeklinde nakletmiş olsa da,³⁷⁰ biz bu bilgiyi *Kitâbu’l-Ayn*’da teyid edemedik. Farsçadan mu‘arreb³⁷¹ olan “nişvâr” kelimesinin menşei “نشوار / neşhâr” lafzı olduğu söylenilmiştir.³⁷²

• النيروز / Neyrûz

Neyrûz kelimesi “نوروز / nevrûz” olarak da okunabilse de birincisi daha meşhurdur, çünkü “فوعول” kalıbı Arap dilinde bulunmamaktadır.³⁷³ Nevruz bayramı, yeni gün, yeni yıl ve baharın başlangıcı anlamındadır.³⁷⁴ Nevruz bayramı, ilk olarak Tus şehrini inşa eden Cemşid, melik olunca bozulan düzeni, adaletsizliği ve haksızlığı,

³⁶⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, IV/262; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VII/166; İbn Fâris, *Mucmelü’l-luğa*, III/824; Se‘âlibî, *Fıkhu’l-luğa ve esrâru’l-Arabîyye*, s. 200.

³⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/161; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 473; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XIV/92.

³⁶⁷ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/275; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/205.

³⁶⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-munîr*, II/603; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 298.

³⁶⁹ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 867.

³⁷⁰ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XI/278; İbn Fâris, *Mucmelü’l-luğa*, III/868.

³⁷¹ Cevherî, *es-Sihâh*, II/828; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/436; V/210.

³⁷² Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XII/253.

³⁷³ Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-munîr*, II/599.

³⁷⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/28; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/416; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 527; Suyûtî, *el-Muzhir*, I/232.

ortadan kaldırıncı halkın bunu bayram olarak kutlamaya başladığı rivayet edilmiştir.³⁷⁵

Farsçada “نو / nev”, yeni “روز / rûz” ise gün manasına gelmektedir.

• الهاون / Hâvûn

Türkçede havan da denilen “hâvûn”, içinde bir şey dövüp ufalamaya yarayan, tahta, taş ve madenden yapılan kap manasına gelmektedir.³⁷⁶ Bu ismin çoğulu هواوين şeklinde. Farsçanın “هاون / hâven” kelimesinden alınan bu sözcük,³⁷⁷ Arapçaya “hâvûn” olarak geçmiştir. Ta‘rîb sırasında kelime “fâ‘al” vezninden “fâ‘ûl” veznine sokulmuştur. Nitekim İbn Dureyd’in de ifade ettiği gibi Arapçada “fâ‘el” veznindeki bir kelime “elif”ten sonra “vâv” harfi gelmemektedir.³⁷⁸

• الهملاج / Himlâc

Bu sözcük rahvan, beygir, süratlı at anlamına gelmekte olup, çoğulu, هماليج’tır.³⁷⁹ Mü’ennes ve müzekker isimler için sığıası aynı gelmektedir.³⁸⁰ Farsçadan Arapçaya alındığı söylenilmiştir.³⁸¹

• الهميان / Himyân

Himyân lafzının “hemyân” ve “humyân” okunuşu da mevcuttur.³⁸² Yancık,³⁸³ bir şair ismi, torba, kemer, kese, takke gibi anlamlara sahiptir.³⁸⁴ Bu lafzın çoğul kalıbı ise هَمَائِيْن ve هَمَائِيْن olarak gelir.³⁸⁵ Farsçanın “hemyân” isminden alınıp dahîl bir isimdir.³⁸⁶ هميان kelimesinin Pehlevicedeki okunuşu “henbân”dır. Modern Farsçada ise “hâmyân” ve “âmyân” gibi okuyuş tarzları da vardır.³⁸⁷

³⁷⁵ Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sa*, I/492; II/446.

³⁷⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, III/1325.

³⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/441.

³⁷⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/996.

³⁷⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, IV/118.

³⁸⁰ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VI/273.

³⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/393-394; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, VI/285.

³⁸² Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXVI/286; XL/312.

³⁸³ Genellikle çobanların kullandığı azık torbası.

³⁸⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/389.

³⁸⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/995; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/437; XV/364.

³⁸⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VI/176; Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2536.

³⁸⁷ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 906.

• الهندام / Hindâm

Hindâm sözcüğü, endam, kıyafet, üslup, biçimli oluş, düzgün koyma ve simetri anlamına gelmektedir.³⁸⁸ Farsça “اندام / endâm” kelimesinden alınırken “مهندس / muhendis” ’ın اندازہ’den alındığı gibi hemzesi “h” harfine tebdîl edilerek Arapçaya alınmıştır.³⁸⁹

2.2. İbranice Kökenli Humâsî İsimler

İbranice, şüphesiz Kenanîlerin önemli dillerinden biridir. Arapça ile İbranice arasında kökeni çok eskilere dayanan bir ilişki vardır. İbranice, yapılan seyahatler, işlemler ve kayalık tablolar yoluyla bazen de Yahudiler’in Tevrat ayetlerini okumaları ve yaptıkları bazı zikirler yoluyla Arapça ile temasa geçmiştir. Burada İbranice ile eski çağdaki İbraniceyi kastetmekteyiz. Eski çağdaki İbranice günümüzde Yahudiler’in dili olan modern İbraniceden büyük bir farklılık arz etmektedir.³⁹⁰

el-Cevâlîkî, İbranice ve Habeş dillerinden Arapçaya fazla kelime geçmediğini ifade etmiştir. Bu bakımdan Peygamber isimleri İbraniceden gelmiş olsa da, Araplar bu isimleri Süryanice kanalıyla almıştır. Nitekim bu isimlerin kalıpları (şekilleri / biçimleri) bunu göstermektedir. Örneğin İsmail, İsrail ve İshak gibi isimler, İbranicede kesreli “ي/y” ile, Arapçada ise Süryanice kalıbına uygun olarak “أ/Hemze” ile başlamaktadır. Yine İlyas ve Yunus isimleri İbranice “İlyâ” ve “yûnâ” diye yani, “س/sîn” harfi olmadan okunurken, Süryanicede “sîn” harfi ile okunmaktadır. Aynı şekilde Firavun kelimesi, İbranicede “ن/n” harfi olmadan Süryanicede “ن/n” harfi olarak söylenir.³⁹¹ Şimdi *Lisânu’l-Arab* adlı eserde zikri geçen İbraniceden Arapçaya geçmiş humâsî isimleri analiz edeceğiz.

• إلياس / İlyâs

el-Ferrâ (ö. 207/822), İsmail ve İshak gibi İlyas ismi de İbranice isimlerinden, “elif” ve “lâm” harfleri de kelimenin aslından olduğunu belirtmektedir.³⁹² İbn Sîde de İlyas isminin İbranice olduğunu ve “إلياس / ilyas” kelimesi “إل ياسين / ilyâsîn” şeklinde

³⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/624.

³⁸⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, V/2056; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXIV/79, 127.

³⁹⁰ Bilâsî, *el-Mu‘arrab*, s. 68.

³⁹¹ Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 62.

³⁹² Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II/391.

okunursa onun çocukları ve amcalarının her biri bir İlyas olarak kabul edilir ve “إلياسين” şeklinde okumak gerekir şeklinde ifade etmiştir.³⁹³ İlyas ismi, katı‘ hemzesi ile İbranicedir. ³⁹⁴ {سَلَامٌ عَلَىٰ إِيَّاسِينَ} ayetinde kelimenin sonuna İdris kelimesinde “إدراسين” dendiği gibi ilyas’a da “ي/y” ve “ن/n” harfleri eklenmiştir. Ayrıca bu isim “آل يس” şeklinde okunursa, Hz. Muhammed’in (s.a.v) ehlibeytinin kastedildiği belirtilmiştir.³⁹⁵

• إنجيل / İncîl

“Müjde” anlamına gelen “İncîl” Hz. İsa’ya indirilen kitaba verilen isimdir. Kelime olarak hem müennes hem de müzekker olarak kullanılmaktadır. Müennes olarak kullanıldığında “Sahîfe” kastedilmektedir. Müzekker olarak kullanıldığında ise “Kitâb” kastedilmektedir.³⁹⁶ Bu ismin çoğulu أنجيل / Enâcîl şeklindedir. İncîl’in vezni “افعليل / İf’îl” kalıbında bu vezin de Arapça vezinlerde olmayan bir kullanımdır.³⁹⁷ Zeccâc, incîl kelimesinin ‘acem bir isim olduğunu ve fethalı okunabileceğini söylemektedir. Zira Zeccâc, Âcer, İbrâhîm, Hâbîl ve Kâbîl örneklerinde olduğu gibi birçok mu‘arreb örneklerinin Arapça örneklerinden farklı olduğunu ileri sürmektedir.³⁹⁸ Diğer bazı rivayetlere göre ise İncîl Arapça bir kelime olup bununla Allah’ın keliminin ezbere okunması kastedilmiştir. Zira Araplar Ehl-i kitaba ait kitapları sahifelerden okuyor çok azı ise ezberliyordu.³⁹⁹ Başka bir rivayete göre de incîl “Asl (kök)” manasına gelen “نجل / Necl” kökünden türemiştir. Örneğin “Kerîmu’n-necl” dendiği zaman bununla asil ve soylu anlamı kastedilmektedir. Fakat Zemahşerî, bu kelimenin “necl” kökünden türemesi ve kelimenin “افعليل / İf’îl” kalıbı olduğunun iddia edilmesi, bu kelimenin Arapça asıllı kelime olduğunun tespit edilmesinden sonra yapılan zorlama bir yorumdan öteye gitmediğini söylemektedir.⁴⁰⁰

Ayrıca İncîl ile ilgili şu bilgileri vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz: Rumların başkenti olan Roma’da Petrus, Rumca İncîl yazmıştır. Ancak bu İncîl,

³⁹³ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/580; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/213.

³⁹⁴ Saffa, 37/130.

³⁹⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, IV/76.

³⁹⁶ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I/55.

³⁹⁷ Cevâlîkî, *el-Mu’arreb*, s. 123.

³⁹⁸ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II/180.

³⁹⁹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, V/23.

⁴⁰⁰ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vûcûhi’t-te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Âli Muhammed Mu’avviz, Mektebetu’l-Ubeykân, Riyad 1998, I/335; Cevâlîkî, *el-Mu’arreb*, s. 123; Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, III/16.

İskenderiye Patriklerinin ilki olan öğrencisi Markos’a nispet edilmiştir. Bu nedenle de Markos İncîl’i olarak bilinmektedir. Diğer bazı rivayetlere göre ise Markos’un kendisinin de İncîl yazdığı yönündedir. Matta ise kendisine atfedilen İncîl’i Beytû’l-Makdis’te İbranice olarak yazmıştır. Daha sonra ise Yuhanna b. Zeydî bu İncîl’i Rumcaya çevirmiştir. Ayrıca onun İncîl’ini Efesus şehrinde Yunanca yazdığı da ileri sürülmektedir. Diğer bir rivayete göre bir Rum şehrinde yazdığıdır. Luka da kendisine ait İncîl’i Rumca yazıp Rum büyüklerine göndermiştir. Diğer bazı rivayetler ise Luka’nın, İskenderiye’de İncîl’ini Yunanca olarak yazdığı yönündedir.⁴⁰¹ İncîl kelimesi Arapça bir kelime olmayıp Süryanice veya İbranice bir kelimedir. Nitekim Hz. İsa’nın dili de İbranice idi. İncîlin İbranicedeki anlamının ise sözlük anlamına uygun olarak “müjde” anlamına geldiği rivayet edilmiştir. İncîlin ismi Yunancada “Evangelion” şeklinde geçmektedir.⁴⁰²

• بالام / Bâlâm

Zebîdî ‘İyâd ve Hattâbî, طعام أهل الجنة بالام hadisinde geçen “بالام / Bâlâm” kelimesini “sevr (öküz)” diye tefsir ettiklerini nakletmiş,⁴⁰³ ancak yapılan bu tefsir kabul görmemiştir. Zira bâlâm kelimesinin İbranice bir kelime olması daha makuldur. Yahudilerin bazı kelimeleri kendilerine göre bazı harfleri kestiklerini bazılarında da takdim ve tehir yaptıkları ileri sürülmektedir. Bu kelimelerden biri olan “لعا / le‘â” veznindeki “لأى / lea” kelimesi “bâlâm” şeklinde tahrif edilmiştir. “لعا” kelimesinin anlamı ise yabani öküz demektir.⁴⁰⁴

• جالوت / Câlût

Kur’an’da Hz. Davut kıssasında geçen “Câlût” ismi,⁴⁰⁵ Acem olan bir adamın adı olup⁴⁰⁶ Arapçada herhangi bir aslı ve esası bulunmamaktadır.⁴⁰⁷ Dolayısıyla bu kelime Arapça olmayıp, Arapçaya İbraniceden geçmiş olması muhtemeldir.⁴⁰⁸ Çünkü Hz. Davut’un geldiği kavim İbranî/Kenânî idi.

⁴⁰¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sa*, XIII/274-275.

⁴⁰² ‘Anîsî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle*, s. 5.

⁴⁰³ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XXXI/302.

⁴⁰⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/90-91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/42.

⁴⁰⁵ Bakara 2/251.

⁴⁰⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/1207; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/21.

⁴⁰⁷ İsfahânî, *Müfredâtü'l-elfâzi'l-Kur'ân*, s. 199.

⁴⁰⁸ Bilâsî, *el-Mu'arrab*, s. 194.

• جبريل / Cibrîl

Cibrîl kelimesinin “جبريل جبرئيل وجبرائيل وجبرائيل” gibi çok sayıda yazım şekli bulunmaktadır.⁴⁰⁹ “el-Cebr” kul anlamına gelmektedir. İbn Abbâs “Cibrîl” ve “Mîkâîl” kelimelerinin “Abdullâh” ve “Abdurrahman” gibi “Allah’ın kulu” anlamına geldiğini söylemektedir. el-Asma’î “إيل / İl”in rububiyet olduğunu, “جبر / Cebr” ve “Mîkâ”nın “إيل / İl” e izafe edildiğini söylemektedir. Diğer bir rivayete göre ise “جبر / Cebr” kul veya adam demektir. “İl” ise İbranice’de Allah demektir. Cibr kelimesi “İl”e izafe edilmiştir. Bu durumda Cibrîl kelimesinin anlamı “عبد إيل / Abduîl” ve “رجل إيل / Raculîl” (Allah’ın kulu) olmaktadır.⁴¹⁰

• الرحمن / Rahman

Bu isim “رحمان” şeklinde yani humâsî olarak kabul edildiğinden çalışmamızda yer almıştır. Dilbilimcilere göre bu kelimenin anlamı “Rahmeti sonsuz” demektir. Zira “فعلان / fa‘lân” vezni mübalağa siygalarından biridir. Rahîm kelimesi fa‘îl vezninde fâ‘il manasında kullanılmaktadır. Semî‘ kelimesinin sâmi‘, kadîr kelimesinin ise kâdir manasında kullanılması buna örnek gösterilebilir. Her ikisi de mübalağa ifade eden “er-Rahman ve er-Rahîm” kelimelerinden birincisi daha çok mübalağa ifade etmektedir. Müzekkerlik ve müenneslikte ise kelime “Rahûm” şeklinde eşit olarak kullanılmaktadır. “Raculun rahûm” ve “İmra’etun rahûm” şeklinde kullanılır. İbn Abbâs “er-Rahman ve er-Rahîm” kelimelerinin bir arada gelmesini, “er-Rahman” kelimesinin İbranice, “er-Rahîm” Arapça olması şeklinde açıklamaktadır.⁴¹¹ İbn Abbâs, “er-Rahman” ve “er-Rahîm” kelimelerinin biri diğerinden daha fazla merhameti, şefkati belirten şefkat ve merhameti ifade eden iki isim olduğunu söylemektedir. “er-Rahman” şefkatli ve merhametli, “er-Rahîm” kelimelerinin kullarına şefkatli ve merhametli olan demek olduğunu ileri sürmektedir. “er-Rahman” kelimesi sadece Allah için kullanıldığı rivayet edilmiştir.⁴¹² Suyûtî, “Müberred ve Sa‘âlibî’ye atfen “er-Rahman” kelimesinin

⁴⁰⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, V/1986; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 115.

⁴¹⁰ Ebû Ubeyd, *Ğarîbu’l-hadîs*, I/99; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, II/390; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/114; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, X/348, 359.

⁴¹¹ Nehhâs, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Câmi‘atu Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1988-1990, I/56; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, V/33.

⁴¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/231.

İbraniceden, Kirmânî (ö. 505) ise Süryaniceden “رحمن” şeklinde bir kelime olup Arapça değildir” şeklinde görüş belirtmişler.⁴¹³

• سِنَاء / Sînâ

Zeccâc, çoğulu “سِينِينَ / Sînîn” olarak gelen “سِنَاء / Sînâ” kelimesinin taş manasına geldiğini ayrıca bunun bir yer ismi de olabileceğini söylemektedir.⁴¹⁴ Ezherî ise “Sînâ” kelimesinin Şam bölgesinde bir dağın ismi olduğu zikredilmektedir.⁴¹⁵ Dahhâk ise kelimenin Nabatça / Süryanicede “Güzel” anlamına geldiğini söylemektedir.⁴¹⁶ Ahfeş’e göre kelimenin çoğul formu ile “طُور / Tûr” kelimesinden biri muzaf, diğeri muzafun ileyhdır (Tûru’s-sînîn). Ona göre “Tûru sînâ’i” ve “طُور سِنَاء / Tûru sînâ’e” şeklinde hem kesra ile hem de fetha ile okunur demiştir. Ancak fetha ile okunmasının nahiv ilmine göre daha güzel olduğunu, zira Arapça’da ğayr-i munsarîf olan “فِعْلَاء / Fi’lâ” vezninin olmadığını söylemektedir. Bunun ise kelimeyi Arapça bir kelime olmayan bir isim olarak kabul ettiğimizde geçerli olan bir durumdur.⁴¹⁷ Cevâlîkî, bu kelimenin sığasının İbrânice olduğunu,⁴¹⁸ Taberî tefsirinde ise mübarek ve güzel anlamında Nebâtice (Şam bölgesindeki Süryanice) kökenli bir kelime olduğunu söylemişlerdir.⁴¹⁹

• قَارُون / Kârûn

Küstah, kafalı, burnu büyük, azılı ve zenginlikte örnek olmuş bir adamın ismi anlamına gelmektedir.⁴²⁰

Ayet-i kerimde ⁴²¹ {إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ} şeklinde zikredilen bu kişi, Hz. Musa b. İmran’ın amcası veya amcasının oğludur. Mevzu bahis kişinin ismi, Safir b. Kâhis b. Lâvâ veya b. Yaser olduğu rivayet edilmektedir.⁴²² Denildiğine göre Karun, münafık idi Hz. Musa onu azarlayınca küfrünü açıkça ortaya koymuş bunun üzerine, Musa aleyhisselam ona beddua ederek, o

⁴¹³ Kirmânî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Hamza, *Garâibü’t-tefsîr ve ‘acâibu’t-te’vîl*, thk. Şemrân el-İclî, Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye-Müessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, Cidde-Beyrut ts., I/96; Suyûtî, *el-Muhezzeb*, s. 91; Suyûtî, *el-İtkân*, II/133.

⁴¹⁴ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, IV/10.

⁴¹⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luġa*, XIII/55.

⁴¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, II/135.

⁴¹⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, V/45.

⁴¹⁸ Cevâlîkî, *el-Mu’arreb*, s. 393.

⁴¹⁹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XIX/22.

⁴²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/341.

⁴²¹ Kasas, 28/76.

⁴²² Suyûtî, *el-İtkân*, IV/82; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXV/545.

ve malı helak olmuştur.⁴²³ “Kârûn” kelimesi Arapçalaşmış bir kelimedir. İbranicede aslı “قورح / kûrah” iken ta‘rîb edilince tahfîf için bazı harfleri değişikliğe uğramıştır. Arapçada bilinen kalıplara, “tâlût” ve “câlût” gibi vezinlere nakledilmiştir. Ayrıca İbn Âşûr, (ö. 1284/1868) “قارون ismi, قرن / k-r-n kökünden türemiş” şeklindeki görüşü reddetmiştir.⁴²⁴

2.3. Süryanice Kökenli Humâsî İsimler

Süryanice, Sami dil ailesinden Aramca (Aramice) dil grubundadır. Süryanice Suriye’de yayılınca doğal olarak bazı kelimeleri, Arapçaya geçmiştir. Irak halkı, nasıl ki Farsça kelimeler kullanıyorlarsa Şam halkı da birçok Süryanice kelime kullanmışlardır. İbn Dureyd’e göre daha çok Şam Arapçası üzerinde etkili olmuş ve Şam Arapçasının Süryanice’den çok sayıda sözcük aldığını, hatta Şamlıların anlamını bilmedikleri bir kelime ile karşılaştıklarında ilk önce bunun Süryanice olduğu yönünde karar verdiklerini ifade etmektedir.⁴²⁵ Bu bakımdan dilcilerin, “Falan kelime Nabatçadır veya Şam luğatında şöyledir” dediklerinde Şam bölgesindeki Süryanice kastedilmektedir.⁴²⁶ Nitekim Hârizmî (ö. 387/997), “Süryanilere Nabatî denilir” şeklinde ifade etmiştir.⁴²⁷ Bu vesileyle biz de *Lisânu’l-Arab*’da geçen ve Nabatî denilen isimleri Süryanice kabul ederek, bu isimlere, “kökeni Süryanice olan isimler” başlığı altında yer verdik.

• الباعوث / Bâ‘ûs

Bu kelimenin “باغوت / Bâğût” şeklinde de okunuşu bulunmaktadır.⁴²⁸ Hristiyanlıkta İslam’daki yağmur duasına benzer, dini bir merasim manasına gelen bir isimdir.⁴²⁹ Bir rivayete göre Hz. Ömer, Şam bölgesinde bulunan Hristiyanlar ile anlaşma yapınca, Hristiyanlar, ona “hiçbir kilise ve çilehane yapamayacağımızı ayrıca

⁴²³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/143; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/89.

⁴²⁴ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, Dâru’t-Tûnisiyye, Tunus 1984, XX/175.

⁴²⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/746; Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 59-60.

⁴²⁶ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 60.

⁴²⁷ Harezmi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mefâtîhu’l-‘ulûm*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1989, s. 138.

⁴²⁸ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/139; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/118.

⁴²⁹ Zemahşerî, *el-Fâik fi ġaribi’l-hadîs*, III/221; Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Garîbu’l-hadîs*, thk. Abdülkerim İbrahim el-‘Azabâvî, Dâru’l-Fikr, Dımaşk 1982, II/74; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/118.

yağmur duasına yani باعوث / bâ'ûs'a çıkmayacağımıza dair söz veriyoruz" demişler.⁴³⁰ Bâ'ûsun, aslının Süryanice⁴³¹ "Booutho" kelimesi olduğu kabul edilmiştir.⁴³²

• البرطلة / Bürtulle

Tahfif ile (bürtule) olarak da okunabilen "bürtulle", sözlükte yaz gölgeliği; başlık, şapka ve takke anlamına gelmektedir.⁴³³ Nitekim "برطلة الحارس" sözü "nöbetçi şapkası" demektir. Bu kelime Süryanice / Nabatî olup Arap diline girmiştir.⁴³⁴

• التملؤل / Tümlûl

Tümlûl ismi, bahar mevsiminin başlarında yetişen, cüzzam ve deri hastalıklarına faydalı bir bitki türüdür. Bu bitki hastalıklar için yeme şeklinde ve sargı şeklinde kullanılabilir. Mide ve karaciğere de herhangi bir zararı bulunmamaktadır.⁴³⁵ Tuzlanmış olan salamurası (veya turşusu) ruhsal çöküntüye neden olabilir.⁴³⁶ Tümlûl kelimesinin Nabatçadan mu'arreb olduğu rivayet edilmiştir.⁴³⁷

• الجنزة / Cenâze

Cenâze kelimesinin fetha (cenâze) ve kesre şeklinde (cinâze) de okunmaktadır.⁴³⁸ Bazı âlimler harekeye bağlı olarak bir ayırıma gitmişlerdir⁴³⁹ ki şayet ölünün konduğu tahtın üzerinde ölü varsa kelime fetha ile yoksa kesre ile okunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁴⁴⁰ Kelimenin çoğulu "جناز / Cenâiz" olup ölen bir kimse için kullanılmaktadır. Ayrıca hasta bir kimse için de cenaze kelimesi kullanılsa da bunun bu şekildeki kullanımı hakikat değil mecaz ifade etmektedir. Bunun yanında toplumun üzüntüsüne neden olan şeye de cenaze denilmektedir. Kelimenin kökeninin ise Nabatça olduğu söylenmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, V/171.

⁴³¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/139.

⁴³² İbn Berrî, *Fî't-ta'rîb*, s. 46.

⁴³³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII/471; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIV/40; Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1633.

⁴³⁴ İbn Berrî, *Fî't-ta'rîb*, s. 46; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 81; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI/51.

⁴³⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XIV/210; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 971.

⁴³⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XXVIII/143.

⁴³⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/499; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI/80.

⁴³⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VI/70.

⁴³⁹ Hattâbî, *Ğarîbu'l-hadîs*, I/234.

⁴⁴⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, X/329.

⁴⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/324-325; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XV/73.

• الحردية / Hurdiyye

İbn Manzûr bu ismin “هردي” olarak bir okunuşu bulunmamaktadır demiş.⁴⁴² Hurdiyye, enlemesine şeker kamışı olan duvarın üzerine bağlanan ağ (kümes, ahır) kemeri⁴⁴³ ve kamıştan yapılan ağıl anlamına gelmektedir. Bu kelimenin cem‘ kalıbı “حرادي / Harâdî” şeklinde gelmektedir. İbn Dureyd’e göre kelime Nabatça kökenli bir kelime olup buradan Arapçaya geçmiştir.⁴⁴⁴ Farsçada ise “کوخ/kûh” kelimesi ile karşılanmaktadır.⁴⁴⁵

• الحزقة / Hazraka

Darlık, sıkıntı demek olan⁴⁴⁶ hazrak, aynı zamanda çabuk sinirlenen anlamına da gelmektedir.⁴⁴⁷ Bu kelime de Nabatçadan Arapçaya geçen kelimeler arasında yer almaktadır.⁴⁴⁸ Bu dildeki kullanımı “هزروقي / hazrûkî” olan bu kelime hapse girmiş anlamına gelmektedir.⁴⁴⁹

• الدريخة / Darbaha

“دریخة” (cile) okunuşu da bulunan darbaha kelimesi, diz üzere çökme,⁴⁵⁰ bir şeye kulak verme ve boyun eğme gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵¹ İbn Dureyd’e göre bu kelimenin köken olarak Süryanice bir kelime şeklinde olduğudur.⁴⁵²

• السَّاهُور / Sâhûr

“صاهور / Sâhûr” vezni de bulunan bu isim, ayın kendisine yani çemberine, ay tutulduğu zaman girdiği kılıfa denilir. Ayrıca kamerî ayların son dokuz gününe sâhûr denilmektedir.⁴⁵³ Bunun yanında bulutlara da sâhûr denildiği görülmektedir.⁴⁵⁴ Çoğulu

⁴⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/147.

⁴⁴³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, III/180; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IV/240.

⁴⁴⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/501.

⁴⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/147; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, VIII/20.

⁴⁴⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1141.

⁴⁴⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, III/323.

⁴⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/48.

⁴⁴⁹ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 502.

⁴⁵⁰ Şeybânî, *Kitâbu’l-Cîm*, I/271.

⁴⁵¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/342; *el-Muhassas*, III/410; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/15.

⁴⁵² İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1116.

⁴⁵³ İbn Fâris, *Mekâyîsi’l-luğa*, III/109; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîr*, s. 427.

⁴⁵⁴ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhîr fi’l-luğa*, III/412.

“سواهير / Sevâhîr” şeklindedir. Kelimenin mu‘arreb olup⁴⁵⁵ Süryaniceden Arapçaya geçtiği ileri sürülmektedir.⁴⁵⁶

• شيطان / Şeytân

Şeytân ismi, düşman, yapışan ve hasım anlamlarına gelmektedir. Şeytan kelimesi Süryaniceden⁴⁵⁷ “Sotono” veya İbraniceden “sâtân” şeklindeki kelimelerin mu‘arreb formatı olup Arapçaya geçmiş bir kelimedir.⁴⁵⁸

• الصعقول / S‘akûl

“S‘akûl” kelimesinin bilinmeyen bir bitki türünü ifade ettiğini söylenmektedir. İbn Manzûr zira bilinen bir bitki olmuş olsaydı Ebû Hanife Dineverî “Kitâbu’n-Nebât” adlı eserinde bunu zikrederdi demiştir.⁴⁵⁹ Zebîdî ise Ebû Hanife’nin bu bitki türünü bu isimle kitabına almamış olmasını kelimenin Arapça olmadığını göstermediği şeklinde bir yorum getirmiştir.⁴⁶⁰ Kelime Arapça kökenli olmayıp Nabatça veya Farsça bir kelimedir.⁴⁶¹

• الطاغوت / Tâğût

Tâğût lafzı, Lât ve ‘Uzzâ adındaki meşhur putlar, kâhin, sâhir, şeytan, insan suretinde şeytan, bozguncu, Allah dışında başka bir şeye ibadet eden ve murted anlamına gelmektedir.⁴⁶² Ayrıca bazı tefsirlerde Kur’an’da geçen طاغوت ve جبب kelimeleri birisi Hüveyy b. Ahtab, diğeri de Ka’b b. Eşref adındaki iki Yahudinin kastedildiği belirtilmektedir.⁴⁶³ Tâğût kelimesinin manası çoğul, lafzı ise tekildir ayrıca hem müzekkere hem mu’ennese delalet etmektedir.⁴⁶⁴ Tâğût isminin çoğulu “طواغيت”, “طواغ” ve “طواغي” formunda gelmektedir.⁴⁶⁵ Bu kelimenin menşei, Süryanicede

⁴⁵⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/207; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/473.

⁴⁵⁶ İbn Dureyd, *el-İştikâk*, s. 317; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VI/75.

⁴⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII/397.

⁴⁵⁸ ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 43.

⁴⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/200; XI/379.

⁴⁶⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXVI/19.

⁴⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/200; XI/379.

⁴⁶² Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, V/418; VIII/465.

⁴⁶³ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, V/418; VIII/465; Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I/79.

⁴⁶⁴ Ahfeş el-Evsat, Ebu’l-Hasen Saîd b. Mes’ade, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ’a, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1990, I/196; Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2413.

⁴⁶⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, II/213; Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II/294; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/21; IV/586; VIII/444; XV/9.

“azgınlık yaptı, saptı, azdı” manasına gelen “too” fiilinden türetilmiş “Tooiooutho” sözcüğüdür.⁴⁶⁶

• القافزة / Kâkuzza

“Kâkuzza” kelimesinin çoğulu “قواقر / Kevâkız”dır. Sözlükte kab, taş, küçük kafatasları gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶⁷ Yabancı dilden Arapçaya geçen bir kelimedir.⁴⁶⁸ Ayrıca “Kâkûza” ve “Kâzûza” şeklinde (Kocouzo) Süryanice kökenli bir kelime olduğu da ileri sürülmüştür. Bu dildeki anlamı ise cam demektir.⁴⁶⁹ Hattâbî “قافوزة / Kâkûze” ve “قازوزة / Kâzûze” şeklinde denilmeli “قافزة” okunuşu yanlış olduğunu rivayet etmiştir.⁴⁷⁰

• القندوع / Kunzû‘

“قندوع / Kundû‘” da okunabilen “Kunzû‘” ismi⁴⁷¹ ailesini kıskanmayan muhabbet tellalı, kavat, deyyus gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷² Süryaniceden Arapçaya geçen kelimeler arasında kabul edilmiştir.⁴⁷³

• القنطار / Kintâr

Bir ağırlık ölçüsü birimi olan bu kelime, kırk ölçek altın, bin yüz dirhem, yetmiş bin dirhem gibi çeşitli görüşler vardır. Çok mal ve zenginliği ifade eder.⁴⁷⁴ Çoğulu قناطير gelir.⁴⁷⁵ Cevâlîkî, mu‘arrab olduğunu, Seâlibî, ise bu kelimenin Rumca olduğunu ve oniki bin ons anlamına geldiğini söylemektedir.⁴⁷⁶ Halil’e göre, Süryanicedir. Bir şeyin dolusunca altın veya gümüş anlamına gelmektedir.⁴⁷⁷ Bazılarına göre,

⁴⁶⁶ Bersûm, Efrâm, “el-Elfâzu’s-Süryâniyye fî’l-me‘acimi’l-arabiyye”, *Mecelletu’l-Mecme‘i’l-‘İlmi’l-Arabî*, XXIII/176, ss. 126-178, 1948.

⁴⁶⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/13; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III/199; Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsü’l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil, Dârü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, II/75; Zebidî, *Tâcu’l-‘arûs*, XV/282.

⁴⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/395-396.

⁴⁶⁹ Bersûm, “el-Elfâzu’s-Süryâniyye fî’l-me‘acimi’l-arabiyye”, XXIII/485.

⁴⁷⁰ Hattâbî, *Ğarîbu’l-hadîs*, II/376.

⁴⁷¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, II/406.

⁴⁷² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VIII/302.

⁴⁷³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, II/296; İbn Sîde, *el-Muhassas*, IV/224.

⁴⁷⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, s. 365; Nesefî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, nşr. Yusuf Ali Bedyevî, Dârü’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut 1998, I/240-248.

⁴⁷⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Tuhfetu’l-erîb bimâ fî’l-Kur’ân mine’l-ğarîb*, thk. Semîr el-Meczûb, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut 1983, s. 258.

⁴⁷⁶ Se‘alibî, *Fıkhü’l-luğa ve esrâru’l-‘Arabiyye*, s. 218.

⁴⁷⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/256.

Berbericedir. Bin miskal altın veya gümüş anlamına gelmektedir.⁴⁷⁸ Kimisi aslı Latince “centenarium” olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁹

• القيامة / Kiyâme

“Kiyâme” mahlûkatın Allah’ın huzurunda dirildiği gündür. Bazı rivayetlere göre ise “kiyâme” belli bir zaman dilimini ifade etmektedir.⁴⁸⁰ “el-Kiyâme” kelimesi Süryanicede bu anlamda “قَيْمًا / Kiyemsâ” kelimesinden Arapçaya geçmiştir.⁴⁸¹

• الكيفال / Kîfâl

Bu sözcük kol veya el damarından kan alma işlemine karşılık olarak kullanılmaktadır. Kîfâl kelimesi mu‘arreb olup daha sonra Arapçaya geçmiştir.⁴⁸² Zebîdî “Kîfâl” sözcüğünün Süryanice kelimelere benzediğini ifade etmiştir.⁴⁸³

• الكابوس / Kâbûs

Kâbûs, uykuda olan bir kimsenin nefesini kesen, onu sıkan bir ağırlığın üzerine çökmesi demektir.⁴⁸⁴ Anlam olarak sara hastalığının başlangıcını da ifade ettiği söylenmektedir.⁴⁸⁵ İbn Sîde “كابوس” kelimesinin dahîl,⁴⁸⁶ İbn Dureyd ise muvelled olduğunu beyan etmiştir.⁴⁸⁷ Süryanicenin “Cobousho” kelimesinden Arapçaya geçen başka bir kelimedir.⁴⁸⁸

• الكشمخة / Keşmeha

Bu lafzın “Kuşmeha” şeklinde de okunuşu vardır. Benî Sa’d kumlarında yetişen hoş bir bakladır.⁴⁸⁹ Bir rivayete göre deniz ürünüdür.⁴⁹⁰ Fakat Ezherî, Benî Sa’d kumlarında ikamet ettim “كَشْمَخَة / Keşmeha” diye bir şeyi ne gördüm ne duydum buyurmuştur.⁴⁹¹ “كَشْمَخَة / Keşmeha”, Arapçalaşmış bir isimdir. Aslı Süryanice kabul

⁴⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/84; V/118-119.

⁴⁷⁹ ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 59.

⁴⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/506.

⁴⁸¹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/135.

⁴⁸² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/562.

⁴⁸³ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXX/268.

⁴⁸⁴ Se‘alibî, *Fikhu’l-luğa*, s. 101.

⁴⁸⁵ Tehânevî, *Mevsû‘atu keşşâfi istilâhâti’l-funûn*, II/1357.

⁴⁸⁶ İbn Sîde, *el-Muhassas*, I/496.

⁴⁸⁷ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/339.

⁴⁸⁸ Bersûm, “el-Elfâzu’s-Süryâniyye fî’l-me‘acimi’l-Arabiyye”, XXIII/495.

⁴⁸⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, IV/232; İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/321.

⁴⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/49.

⁴⁹¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VII/258.

edilmektedir. Din, mezhep, fırka ve diyanet manasında olan “كشملخ / Kuşmeleh” kelimesi de Arapça bir kelime değildir. Basralılara göre bu kelime, yetişmek, gelişmek, dallanıp budaklanmak manasına gelmektedir.⁴⁹²

• الهَمَيْسَع / Hemeysa

Sırtı yere gelmeyen, güçlü ve kuvvetli adam demektir.⁴⁹³ İbn Dureyd’e göre bu kelime Süryanicedir.⁴⁹⁴ Lakın bu görüş ile ilgili Zebîdî, İbn Dureyd gibi birine bu hiç yakışmamış çünkü bu kelime Süryanice değil, Himyerîlerin dilidir demiş. “Hemeysa” ismi “هسع الشيء” (bir şeyi kırdı) cümlesinden alınması da muhtemeldir. “م/mîm” ve “ي/yâ” harfleri zaittir.⁴⁹⁵

2.4. Yunanca / Rumca Kökenli Humâsî İsimler

Hint-Avrupa dil ailesinden olan Yunancanın asıl vatani, Yunanistan’dır. Büyük İskender’in geniş fetihlerinin sonucunda ortadoğuda yayılmıştır. Yunanca yaklaşık 300 yıl boyunca Suriye’de ve Yunan devletinin hükmü altında kalan ülkelerde teamülde / konuşulan dil olmuştur. Roma imparatorluğunun ortaya çıkmasının ardından Latince resmi dil olmuş olsa da Yunanca konuşulan dil olarak kalmıştır.⁴⁹⁶

Arapların Yunanlılarla ilk teması, İskender’in Suriye, Filistin, Mısır ve bölge devletleri fethettiği m.ö. IV. asrın sonlarına kadar denk gelmektedir. Bu dönemde Arapların kullandığı Yunanca kelimeler yok denilecek azdır. Arapların Yunanlılarla ikinci teması ise m.ö. I. asrın ortasında Romalıların, Mısır’ı, Suriye, Filistin ve Irak’ın bir kısmını işgal ettiği döneme rastgelir. Araştırmacılar, Araplar’ın Yunan milleti ve edebiyatı ile temas kurmadan önce Aramiler⁴⁹⁷ ile temas kurduklarını ve onlardan yüzlerce kelime aldıklarını belirtmişlerdir.⁴⁹⁸

Yunancadan Arapçaya kelime akışının yaşandığı bir diğer dönem ise Emeviler ile Abbasiler zamanında yapılan tercüme hareketleri dönemidir. Bu çalışmalarla başta felsefi olmak üzere birçok bilimsel kavram, Yunancadan Arapçaya geçmiştir.

⁴⁹² Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VII/258; İbn Side, *el-Muhkem*, V/347; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/49; XIII/358; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 256.

⁴⁹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, II/278; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VIII/376.

⁴⁹⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1187.

⁴⁹⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXII/409.

⁴⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 52-53; Abdulaziz, *et-Ta‘rib fi’l-kadîm ve’l-hadîs*, s. 11-12.

⁴⁹⁷ M.Ö. 11-8. yüzyıllarda Mezopotamya’da yaşamış bir halktır.

⁴⁹⁸ Abdulaziz, *et-Ta‘rib fi’l-kadîm ve’l-hadîs*, s. 11-12.

Rumca, Rum halkında egemen olan Yunancaya verilen bir isimdir. Dilbilimciler Rumları yaşadığı bölgelerden Arapçaya alınan kelimelere, bu Şamca / Rumca bir kelimedir dediklerinde Yunanca kastetmektedirler. Bu kelimeler için “رُومِي” ifadeleri, nadir de olsa “يُونَانِي” veya “إِغْرِيكِي” gibi kavramlar kullanılmıştır.⁴⁹⁹

• إبليس / İblîs

Fesatçı ve çok yalancı demek olan “İblis” lafzı ayrıca “أبلس الرجل” denildiğinde “karar verdi” ve “أبلس من رحمة الله” denildiğinde ise “Allah’ın rahmetinden ümidini kesti” anlamına gelir. Gerçekte ismi “عزازل / Azâzîl” olan İblis’e bu ismin verilmesi de bu anlamdan dolayı olmuştur.⁵⁰⁰ İblîs ismi, Yunancadan Arapçaya geçmiş bir kelime olup bu dildeki formatı “ديابلس / diabolos” şeklindedir. Arapçaya uygun birkaç değişiklik ile “İblîs” sığasına getirilmiştir.⁵⁰¹

• الأريكة / Erîke

Erîke, sözlükte süslenmiş yatak üzerine oturan her türlü döşek, gerdek odasındaki yatak, taht, koltuk, manasına gelmektedir.⁵⁰² Çoğulu “أرائك” ve “أريك” olarak gelmektedir.⁵⁰³ Kur’an’da { على الأرائك متكئون } çoğul vezni ile geçmektedir.⁵⁰⁴ er-Râgîb el-İsfâhânî, bu isim “a’râk” isimli bir ağaçtan alınmış olabilir ya da “a’râk” ağaçlarının altında hayvanları otlatırken oturmaya verilen isimken sonra her türlü oturmaya verilen isim olmuştur şeklinde açıklamıştır.⁵⁰⁵ ‘Anîsî’ye göre bu ismin kökeninin Yunanca olup bu dildeki formatının “Ari-Koitê” olma ihtimalı yüksektir.⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Bkz. İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/488; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XI/165; XII/191; Cevâlîkî, *el-Mu’arreb*, s. 53; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/93; XI/18; XIII/19.

⁵⁰⁰ İbn Cevzî, Ebu’l-Ferec, *Funûnu’l-efnân fî uyûni ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Hasan Ziyâeddîn Itr, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1987, s. 345; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/29.

⁵⁰¹ ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 1; Abdulaziz, *et-Ta’rib fî l-kadîm ve’l-hadîs*, s. 12.

⁵⁰² Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XX/539-340; Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1572; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/284; X/300; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/389-390.

⁵⁰³ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fî l-luğa*, VI/322.

⁵⁰⁴ Yasin, 36/56.

⁵⁰⁵ İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, s. 73; Bildik, Yusuf, *Suyûtî ve el-Muhezzeb fî mâ vaka’a fî l-Kur’ân mine’l-Muarrab adlı eseri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2015, s. 64.

⁵⁰⁶ ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 2.

• الإسْفَنْطُ / İsfint

İsfint ismi, “إسْفَنْطُ / İsfent”, “إِصْفَنْطُ / isfint” ve “أَسْفَنْدُ / isfind” şeklinde de okunabilmektedir.⁵⁰⁷ İçki isimlerinden biri ve bir içecek türüdür.⁵⁰⁸ Cevherî, bu lafzın Farsçadan mu‘arreb olduğunu;⁵⁰⁹ İbn Kuteybe ise Asma‘î’den naklen Rumca / Yunanca olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁰

• أَقْنُومُ / U’knûm

U’knûm lafzı, “أَقْنِيمُ / E’kânîm” kelimesinin tekilidir.⁵¹¹ “E’kânîm”, Hritiyanlıkta Allah’ın sıfatlarından olan “ilim” (kelime), “vucud” (baba) ve “hayat” (rûhu’l-Kudus) demektir. “U’knûm” kelimesi Hz. İsa ile özdeşleşmiştir.⁵¹² Cevherî, bu ismin Yunanca / Rumca olduğunu belirtmiştir.⁵¹³

• البَطْرِيقُ / Bitrîk

Bitrîk kelimesi Şam luğatında lider, onbin adamın liderine verilen isim, savaş sanatını iyi bilen usta; şişman kuş, tüyü siyah karın bölgesindeki tüyleri beyaz soğuk kuzey bölgelerinde yaşayan bir kuş (penguen) türüdür.⁵¹⁴ Ayrıca Yahudilerde âlimlere verilen isimdir. Çoğulu “بَطَارِقُ / betârîk”, “بَطَارِيقُ / betârîk” ve “بَطَارِقَةُ / betârîka” şeklinde gelir.⁵¹⁵ Arapçalaşmış (mu‘arreb) bir kelime olup⁵¹⁶ Rumca / Yunanca “patricius” veya ayak anlamına gelen “peza” ile baş anlamına gelen “archê” kelimelerden oluşmuş bir isimdir.⁵¹⁷

• البَلَسَّانُ / Belesân

Sözlüklerde “مَلْسَانُ / melesân” olarak da geçen⁵¹⁸ bu kelime, Mısır’da yetişen pelesenk,⁵¹⁹ mürner ağacı⁵²⁰ ve pelesenk yağı denilen nesne anlamına gelir.⁵²¹ Ezherî, “belesân” isminin Rumca olduğu görüşündedir.⁵²²

⁵⁰⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 675.

⁵⁰⁸ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XIII/101; Cevherî, *es-Sihâh*, III/1131; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII/255, 315.

⁵⁰⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, III/1131.

⁵¹⁰ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 495.

⁵¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/496.

⁵¹² Tehânevî, *Mevsû’atu keşşâfi istilâhâtî’l-funûn*, I/248.

⁵¹³ Cevherî, *es-Sihâh*, V/2016.

⁵¹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/257; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîbi’l-mu’rib*, I/78.

⁵¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/21.

⁵¹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1450.

⁵¹⁷ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 20-21; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXV/84; ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzî’d-dahîle*, s. 11.

⁵¹⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VII/262.

⁵¹⁹ Türöl bitkilerden çıkarılan kokulu bir reçine.

• الترياق / Tiryâk

Bu lafzın “درياق / diryâk”, “deryâk” ve “طرياق / tiryâk” okunuşları da bulunmaktadır.⁵²³ Zehirleri etkisiz kılan bir ilaç (panzehir), şarap ve içki anlamındadır.⁵²⁴ Kelimenin kökü için Farsça diyenler⁵²⁵ olsa da Yunanca “thêriaka” kelimesinden olma⁵²⁶ ihtimali daha yüksek olduğu görünmektedir.

• تشرين / Teşrîn

“Teşrîn”, Rumca / Yunanca ile Rumî takviminde sonbahar aylarından bir ay demektir.⁵²⁷ Rumcadan Arapçaya geçerken “سباط / subât” isminin “شباط / şubât” olduğu gibi bu kelime de “س/sîn” harfi “ش/şîn” harfine kalb edilmiştir. Nitekim Rum dilinde “ش/şîn” harfi bulunmamaktadır.⁵²⁸

• الجريال / Ciryâl

Bu sözcüğe, “جريان / Ciryân” da denilmektedir.⁵²⁹ Kırmızı renk, kırmızı boya, halis hamr, şarap ve içki anlamına gelmektedir.⁵³⁰ Yabancı bir isim olup menşei Rumca ve aslının “كريال / kiryâl” olduğu rivayet edilmiştir.⁵³¹

• دقيوس / Dekyûs

دقيونس / Dekyenûs şeklinde de okunabilen⁵³² bu isim, Ashâbı’l-kehf için camii inşa eden kralın ismidir.⁵³³ Arapça olmayan bu ismin⁵³⁴ Ezherî, Rumca olduğunu beyan etmiştir.⁵³⁵

⁵²⁰ Yaprakları karşılıklı, demet durumundaki beyaz çiçeklerinden hekimlikte yararlanılan, meyvesi zeytine benzer bir ağaççık.

⁵²¹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/152; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/30; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 534; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XV/463.

⁵²² Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/306.

⁵²³ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/311.

⁵²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/127; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/61.

⁵²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/32, 96.

⁵²⁶ Bkz. İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, III/1326; İbn Sîde, *el-Muhassas*, IV/224; ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 17.

⁵²⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VI/245; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/91.

⁵²⁸ Askerî, Ebû İshak İbrahim b. Harb, *Kitâbu cemhereti’l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim - Abdulmecid Katâmiş, Dâru’l-Fikr-Dâru’l-Cîl, Beyrut 1988, I/263.

⁵²⁹ Suyûtî, *el-Mühezzebe*, s. 441.

⁵³⁰ İbnu’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 266; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VII/377.

⁵³¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/108-109.

⁵³² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/74.

⁵³³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, II/606.

⁵³⁴ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi’l-luğa*, V/284; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/86.

⁵³⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VIII/303.

• السجلات / Sicillât

Sicillât kelimesi, yasemin; kadınların deve üzerine bindikleri mahfeden ayrı kubbeli çadırın üzerine atılan örtü ve yünden yapılmış elbise gibi anlamlara sahiptir.⁵³⁶ Farsça diyenler olsa da, İbn Dureyd, “yanımızda bulunan yaşlı bir Rumî’ye, örtü vb. anlamına gelen ‘النمط’ sözcüğüne ne diyorsunuz diye sordum, ‘سجلات / sicillâtus’ şeklinde cevap verdi” demiştir.⁵³⁷ Buradan kareketle “Sicillât” kelimesinin Rumca / Yunancadan olma ihtimali güçlenmektedir.

• السججل / Secencel

“زججل / zecencel” olarak da okunabilen bu ismin anlamı,⁵³⁸ güzel huylu kadın,⁵³⁹ safran,⁵⁴⁰ altın ve altın suyudur.⁵⁴¹ Secencelin çoğulu سناجل formatındadır. Aslı Rumca veya Latince “speculum” kelimesinden alınmış mu‘arreb bir isimdir.⁵⁴²

• العسطوس / Asetûs

‘Asetûs lafzı, dalları yumuşak ve dikensiz bir ağaç türü, hezaren, Hint kamışı / bambu⁵⁴³ ve Hristiyanların liderine verilen isim demektir.⁵⁴⁴ Rumca⁵⁴⁵ veya Şam bölgesinde söylenen Süryanice bir isimdir.⁵⁴⁶

• الفردوس / Firdevs

Firdevsin anlamı lügat ve tefsirlerde bolluk, bereket, refah, genişlik; bütün bahçelerde bulunan her şeyin toplandığı bahçe, Cennet bahçesi ve Cennet bahçelerinin en üstünüdür.⁵⁴⁷ Bu isim hem Rumcada hem de Süryânicede bahçe anlamına geldiği⁵⁴⁸

⁵³⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VI/201; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XI/165; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/529-530; IV/383.

⁵³⁷ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1222; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XI/165; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/529-530; IV/383; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 174.

⁵³⁸ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XI/178.

⁵³⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VI/54.

⁵⁴⁰ Bu bitkinin tepciklerinin kurutulmasıyla elde edilen, bazı yiyecek ve içeceklere tat, koku ve sarı renk vermekte kullanılan toz.

⁵⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/302, 327.

⁵⁴² İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, III/1234; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 173; ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 34.

⁵⁴³ Buğdaygillerden, sıcak ülkelerde yetişen, boyu 25 metre kadar olabilen, mobilya, merdiven, baston vb. birçok eşyanın yapımında kullanılan bir tür kamış.

⁵⁴⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, II/39; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/141.

⁵⁴⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, III/216; İbn Side, *el-Muhkem*, II/446.

⁵⁴⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, II/327.

⁵⁴⁷ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, III/315; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/315; VI/163.

⁵⁴⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, II/604; Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 470.

ve Süryanicedeki “فرداسا / Firdâsâ” söylenmekle⁵⁴⁹ birlikte, eski Farsça-Pehlevîceden “فایریدازا / Pairidaeza” asıllı olarak Yunancaya Pardeisos şeklinde geçtiği, oradan Süryaniceye ve oradan da Arapçaya girdiğini söyleyenler de vardır.⁵⁵⁰

• الفلسفة / Felsefe

Hikmet, hikmet sevgisi, varlığın ve bilginin bilimsel olarak araştırılması, kişisel yaşantının ve yaşamın derinliklerinden çıkan değerler ve bu değerler düzenine varma, düşünce üretimi ve ilahî ile insanî emirleri bilmek anlamına gelen “felsefe”,⁵⁵¹ Yunancada sevgi anlamına gelen “philo” ile bilgelik anlamına gelen “sophía” kelimelerinden oluşan “filosofia / philosophía” sözcüğünden Arapçaya aktarılmıştır.⁵⁵²

• قالون / Kâlûn

Rumcada “doğru yaptınız” anlamına gelen⁵⁵³ “Kâlûn” lafzı için İbn ‘Asâkir’ın “*Târîhu Dimaşk*” adlı eserinde “Abdullah b. Ömer’in Rum ehlinde olan cariyesi, katırdan düşünce Abdullah b. Ömer onun yanına gidip elini yüzünü temizledi, bunun üzerine cariyeye ona ‘siz kalunsunuz’ yani salih bir adamsınız dediği” rivayeti bulunmaktadır.⁵⁵⁴ Buradan hareketle “kâlûn” kalimesinin Rumca / Yunanca olduğu anlaşılmaktadır.

• القَبَّان / Kabbân

Ezherî, bir terazi çeşidi, baskül, kantar ve kıstas anlamına gelen⁵⁵⁵ bu kelime için Arapça mı yoksa mu‘arreb olduğu konusunda emin olamamıştır.⁵⁵⁶ Cevherî ise kelimenin hangi dilden geldiğini belirtmemiş olsa da mu‘arreb olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁷

• القرطاس / Kirtâs

Sayfa, meyve taşınan kap, güzel cariyeye ve Mısır’da yetişen hasır otundan elde edilen bir kâğıttır “Kirtâs” lafzı.⁵⁵⁸ Bu kelimenin çoğulu “قراطيس” şeklinde gelir.

⁵⁴⁹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XIII/105.

⁵⁵⁰ ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 50; Arpa, *Suyûtî’nin el-Mühezzebe Eseri Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’de Mu‘arreb Kelimeler*, s. 98.

⁵⁵¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/653; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX/273.

⁵⁵² ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 53.

⁵⁵³ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/130; Ebû Ubeyd el-Herevî, Ahmed b. Muhammed, *el-Ğarîbeyn fî’l-Kur’ân ve’l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1999, V/1580.

⁵⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/347.

⁵⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/291; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/329.

⁵⁵⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/158.

⁵⁵⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2179.

⁵⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/172.

Yunanca kökenli olup, Süryaniceye “kartisa”, Habeşçeye ise “kertas” şeklinde geçmiştir. Bilâsî ve Abdulaziz kelimenin aslı Yunanca “Cartis” (kâğıt) olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁹

• الْقِرْمِيد / Kirmîd

Kiremit, tuğla, pişmiş kerpiç⁵⁶⁰ ve kır keçisi anlamlara sahip⁵⁶¹ bu kelimenin çoğulu “قِرَامِيد / karâmîd” şeklinde gelir.⁵⁶² “Kîmîd”in aslı Rumca “كِرْمِد / kirmid”,⁵⁶³ “قِرْمِيد / kirmîd”⁵⁶⁴ veya Yunanca “keramis”⁵⁶⁵ olduğu hakkında görüş belirtilmiştir.

• الْقِسْطَاس / Kistâs

Küfe ehli “kistâs” Medine ve Basra ehli ise “Kustâs” olarak da okumaktadır.⁵⁶⁶ Ayrıca “قِسْطَاس” şeklinde yani “sâd” harfi ile de okunuşu bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Kökeni Rumca⁵⁶⁸ “constans” olan bu kelime doğru, dosdoğru ve hassas terazi anlamına gelmektedir.⁵⁶⁹ Rumcadan mu‘arreb bir kelimedir.⁵⁷⁰

• الْقَيْطُون / Kaytûn

Kaytûn sözcüğü, külübe,⁵⁷¹ kışlık ev,⁵⁷² hazine odası ve bitişik ev anlamına gelir.⁵⁷³ “Kaytûn” kelimesinin A‘cem olduğu ve Rumcadan mu‘arreb olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷⁴

• الْكَافُور / Kâfûr

Kur’an’da “إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا” / iyiler, kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler.”⁵⁷⁵ Güzel kokulu ve su manasında geçen bu kelime sözlükte Hindistan ve Çin’de yetişen papatyaya benzer güzel kokulu bir bitki, kâfur otu,

⁵⁵⁹ Bilâsî, *el-Mu‘arrab*, s. 274; Abdulaziz, *et-Ta‘rîb fî l-kadîm ve l-hadîs*, s. 14.

⁵⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, III/352.

⁵⁶¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu l-‘Ayn*, V/260.

⁵⁶² Ezherî, *Tehzîbu l-luğâ*, IX/305.

⁵⁶³ Hafâcî, *Şifâu l-ğalîl*, s. 238.

⁵⁶⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu l-luğâ*, III/1324.

⁵⁶⁵ ‘Anîsî, *Tefsîru l-elfâzi d-dahîle*, s. 56.

⁵⁶⁶ Taberî, *Tefsîru t-Taberî*, XVII/445.

⁵⁶⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu l-muhît*, s. 566.

⁵⁶⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, III/278.

⁵⁶⁹ Ezherî, *Tehzîbu l-luğâ*, IX/290; İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, VI/176; XIII/342; Suyûtî, *el-İtkân*, II/137.

⁵⁷⁰ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 488.

⁵⁷¹ Ezherî, *Tehzîbu l-luğâ*, IX/23.

⁵⁷² Se‘alibî, *Fikhu l-luğâ*, s. 210.

⁵⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, XIII/345.

⁵⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, XIII/345; Hafâcî, *Şifâu l-ğalîl*, s. 240; Zebîdî, *Tâcu l-‘arûs*, XXXVI/8.

⁵⁷⁵ İnsân 76/5.

kâfur ağacından elde edilen güzel kokulu tıpta kullanılan bir madde, hurma çiçeği, asmanın öncü çubuğu ve cennette bir pınardır.⁵⁷⁶ Kâfûrun çoğulu mefâ'îl vezninde کوافیر şeklinde gelir. Burada dikkat edilmesi gereken bu kalıba benzeyen کافر'ın çoğulu ise کوافر olarak gelmesidir.⁵⁷⁷ İbn Dureyd, کافر ismi, saf Arapça olmadığını, çünkü Arapların bazen قفور ve قافور şeklinde de okuduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁸ Kâfûr kelimesi, Yunancada “kafoura” olarak geçmektedir biz de bu bakımdan ona Yunanca isimlerinin başlığında yer verdik.

• المسطار / Mustâr

Bu isimin “مصطار / mistâr” okunuşu da vardır.⁵⁷⁹ Şarab, acı veya tatlı şarab⁵⁸⁰ ve yükselen toz demektir.⁵⁸¹ Rumca bir kelime olup⁵⁸² Ezherî, kelimenin aslının Rumca olduğundan ve Arapça kalıblara benzemediğinden “م/mîm” harfinin kelimenin aslından olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kelimenin aslının “مستطار” olduğunu söyleyenler de vardır.⁵⁸³

• المصطكى / Mustakâ

“مصطكاء” şeklinde de okunuşu bulunan “Mustakâ”⁵⁸⁴ “م/mîm” harfi de kelimenin aslından olup Rum sakızı ve ilaca katılan madde demektir. Arap diline girmiş dahîl ve mu‘arreb bir isimdir.⁵⁸⁵ el-Halil “مصطكى”nın aslının Rumî ‘Anîsî de Yunanî tabirini kullanarak “mastichê” kelimesi olduğunu beyan etmiştir.⁵⁸⁶

⁵⁷⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, V/358; Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, ‘Âlemu'l-Kutüb, Beyrut 1983, III/215; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, X/115.

⁵⁷⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/5; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/112, 149-150; Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs*, XIV/59.

⁵⁷⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/786.

⁵⁷⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, II/684.

⁵⁸⁰ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/713.

⁵⁸¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 407.

⁵⁸² Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 273.

⁵⁸³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XII/231; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IX/215; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/364-365, 455-456.

⁵⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/455.

⁵⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, V/425; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/160.

⁵⁸⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, V/425; ‘Anîsî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle*, s. 79.

• الياقوت / Yâkût

Süs işlerinde kullanılan kırmızı ve kıymetli bir taştır. Cevherî, çoğulu “يواقيت / yevâkît”⁵⁸⁷ olarak gelen bu kelimenin aslının Farsça olduğunu⁵⁸⁸ ‘Anîsî ve Bilâsî ise Yunanca “yakitos” veya Latince “hyacinthus” olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁸⁹

2.5. Türkçe kökenli Humâsî İsimler

Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türkçe, üzerinden geçen uzun zamanla birlikte bazı dünya dillerinden etkilenmiş ve birçok dünya dilini de çeşitli yönlerden etkilemiştir. Tarihi olarak büyük Türk göçleri sonucunda, pekçok Türk topluluğu ana yurtlarından göç ettikten sonra dünyanın dört bir yanına gitmişlerdir. Türklerin gittikleri yeni yerlerde çeşitli milletlerle sosyal ve kültürel ilişki kurmuşlardır. Bu etkileşim sürecinde Türkler beraber yaşamaya başladıkları bu milletlerden etkilenmişler ve onları da etkilemişlerdir. Bu etkileşimin en büyük unsurlarından birini de dil oluşturmaktadır

Türkler Ortadoğu coğrafyasında İslamiyet’le tanıştıktan sonra, çeşitli Arap bölgeleriyle de temas kurmuş ve o bölgelerin bazılarında yerleşmişlerdir. Suriye, Irak ve Mısır başta olmak üzere hemen hemen bütün Arap coğrafyasında bu durumu görmek mümkündür. Bunu müteakip kurulan çeşitli Türk-İslam devletlerinde resmi dilin, Türkçenin yanında Arapça olduğu da kaynaklarda ifade edilmektedir.⁵⁹⁰ Buradan hareketle bu iki dil arasında kelime trasferi kaçınılmaz olmuştur.

• خاقان / Hâkân

Hâkân, Türklerin liderlerine / reislerine verilen isimdir.⁵⁹¹ Bunun cem‘i “خواقين/Havâkîn” kalıbıdır.⁵⁹² Arapça ile alakası olmayan bu ismin⁵⁹³ Türkçeden Arapçaya geçmiş olup mu‘arreb olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimedden farklı olarak Rumlar’ın liderlerine “خان / hân” ve ‘Acemler / Persler’inkine “قان / kân” denilmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/109.

⁵⁸⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, I/271.

⁵⁸⁹ ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 76; Bilâsî, *el-Mu‘arrab*, s. 334.

⁵⁹⁰ Abazoğlu, Muhammed, *Arapça ve Türkçede Bulunan Lafızca Müsterek, Anlamca Farklı Kelimeler*, Gaziantep Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014, s. 8, 104.

⁵⁹¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, IV/152.

⁵⁹² Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXIV/494.

⁵⁹³ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VII/20; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/142.

⁵⁹⁴ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXIV/494; XXXVI/142.

• الغساق / Ğassâk

Birçok okunuş şekli bulunan “Ğassâk” sözcüğü,⁵⁹⁵ Cehennem ehlinin derilerinden akan kan ve irindir.⁵⁹⁶ Fırtına gibi şiddetli, yakıcı soğuk, bozuk, kokuşmuş anlamlarına da gelir.⁵⁹⁷ Cevâlîkî’ye göre bu kelimenin kökü Türkçe asıllı soğuk kelimesinden türemiştir. Bunu ispatlayacak bulgulara rastlanmadığından dolayı, kelime Arapça asıllı olarak kabul edilmiştir.⁵⁹⁸ İbn Kuteybe, İbn Cevzî ve Muhibbî hem Kur'an'da hem de hadiste geçen⁵⁹⁹ “غساق” kelimesinin “pis kokulu ve soğuk su” anlamında Türkçe olduğunu⁶⁰⁰ ifade ettikten sonra bunun dışındaki görüşleri zayıf kabul etmişlerdir.⁶⁰¹ Fakat müsteşrik Arthur Jeffery’ye⁶⁰² göre, Kur'an’ dan sonraki İslami asırlara gelinceye kadar Türkçenin Arap dili üzerinde herhangi bir etkisi olmamış; adı geçen kelimenin sonraki asırlarda bazı Türk asıllı askerler tarafından kullanılması kimi dilci ve müfessirleri bu kelimenin Türkçe olduğu yönünde aceleci yorumlara sevk etmiştir.⁶⁰³

2.6. Diğer Dillerden Geçen Humâsî İsimler

Yaptığımız çalışma sonucunda kökeni, yukardaki dillerin dışında olan ya da kökeninin hangi dile ait olduğunu tespit edemediğimiz *Lisânu’l-Arab*’da geçen humâsî mu‘arreb isimler de mevcuttur.

• الإسطام / İ’stâm

“سطام / sítam” şeklinde de rivayet olunmuş olan bu sözcük, kendisiyle ateşin tutuşturulduğu demir, köprü oluğu ve usûl anlamındadır.⁶⁰⁴ Aynı zamanda bir şeyin parçası anlamına da gelmektedir. Nitekim hadis-i şerifte “من قضيت له بشيء من حق أخيه / Kime kardeşinin hakkından birşeyle

⁵⁹⁵ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XXI/226; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXVI/252.

⁵⁹⁶ Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, IV/339.

⁵⁹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, IV/563; Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II/420; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/289.

⁵⁹⁸ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 461.

⁵⁹⁹ Bkz. Sad, 57; en-Nebe’, 25; İbn Mace, zühd: 31.

⁶⁰⁰ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 496; İbn Cevzî, *Funûnu’l-efnân*, s. 347.

⁶⁰¹ Muhibbî, *Kasdu’s-sebîl*, II/119.

⁶⁰² Bkz. Okumuş, Mesut, “Arthur Jeffery ve Kur'an Çalışmaları Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)* sy. 2, c. XLIII, ss.121-150, Ankara 2002.

⁶⁰³ Jeffery, *The Foreign vocabulary of Qur'an*, Gaekwad's Oriental Series, 79, Barode, Oriental Institute, 1938, s. 29-30.

⁶⁰⁴ Zemahşerî, *el-Fâik fi ġarîbi’l-hadîs*, II/178; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/287.

hükmettiysem onu almasın. Zira aldığı takdirde ancak ve ancak ona ateşten bir parça kesmişim”⁶⁰⁵ şeklinde geçmektedir. Ezherî bu kelime hakkında ‘acemî midir yoksa mu‘arreb midir bilmiyorum demiştir.⁶⁰⁶ Ezherî’nin bu sözü kelimenin Arapça kural / kaidelere uydurulup uydurulamadığı konusundaki tereddüdünü göstermektedir.

• الباسور / Bâsûr

Bu kelime mayasıl,⁶⁰⁷ basuri,⁶⁰⁸ nasır, kesilmeyen ter⁶⁰⁹ vb. belli hastalıkların ismidir.⁶¹⁰ Bu ismin diğer okunuş şekilleri olan “ناسور / nâsûr” ve “ناصُور / nâsûr” ile anlam açısından tek farkı birinin makad diğerinin göz veya burun bölgesinde olmasıdır.⁶¹¹ Çoğul sığası “بواسير” şeklindedir. Halil ve İbn Dureyd kelimenin menşeiini belirtmemiş olsalar da mu‘arreb olarak kabul etmişler.⁶¹²

• الباطية / Bâtiye

Bu isim, üstü geniş altı dar olan bir çeşit kab, cam fıçı, ortaya konan büyük şarap kabı ve nâcûd denilen su kabı demektir.⁶¹³ Bâtiyenin çoğul kalıbı “بواطِي / Bevâtî” şeklindedir.⁶¹⁴ Mu‘arreb olarak görülmüş⁶¹⁵ olan bu kelimenin menşei konusunda Hafâcî hangi dilden olduğunu belirtmese de kelimenin aslının “بادية / bâdiye” olduğunu zikretmektedir.⁶¹⁶

• البختية / Buhtiyye

Horasan devesine verilen bu ismin⁶¹⁷ “بخت / baht, خاتِي / Behâtîyy, بخاتِي / behâtâ ve بَخَاتٍ / behât şeklinde birçok çoğul kalıbı bulunmaktadır.⁶¹⁸ Ta‘rîbliği

⁶⁰⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/442; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXII/365.

⁶⁰⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/245.

⁶⁰⁷ Tıpta cildte kızartı, kaşınma, sulanma, kabuk bağlama vb. doku bozukluklarıyla kendini gösteren ve bulaşıcı olmayan bir deri hastalığı demektir.

⁶⁰⁸ Tıpta kalın bağırsağın alt bölümünde ve anüste toplardamarların genişlemesiyle oluşan varis hastalığıdır.

⁶⁰⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, II/827.

⁶¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/59.

⁶¹¹ Lammens, Henri, *Ferâi’du’l-luğa fi’l-furûk*, Matbaatu’l-Kâtûlîkiyye, Beyrut 1889, s. 37.

⁶¹² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VII/251; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/308.

⁶¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV/74.

⁶¹⁴ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XIV/28.

⁶¹⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VII/462; Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2281.

⁶¹⁶ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 87.

⁶¹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, IV/241; İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/155.

⁶¹⁸ Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru’s-sihâh*, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1986, s. 30; Cevherî, *es-Sihâh*, I/243; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, IV/437; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/9.

hakkında detaylı bilgi bulamadığımız bu kelime için İbn Sîde menşeyini belirtmemiş olsa da Arapçaya başka dilden geldiğini belirtmiştir.⁶¹⁹

• الدركلة / Dirakle

Bu lafız, “Dirkile”, “Derkala” ve “دركلة” (ق ile) olarak da okunmuştur.⁶²⁰ Çocuk oyunu, bir dans şekli ve Fars oyunu anlamına gelir.⁶²¹ İbn Dureyd bu ismin Habeşçeden Arapçaya geçmiş bir kelime olduğunu ifade etmiştir.⁶²²

• الراقود / Râkûd

Râkûd, büyük küp ve “الإردبة”⁶²³ de denilen ölçüye benzer içi ziftle kaplanan ayrıca altı uzun bir çeşit kaptır.⁶²⁴ İbn Dureyd ve Cevherî çoğul vezni “رواقيد / Ravâkîd”⁶²⁵ gelen bu ismin mu‘arreb olduğunu belirtmişlerdir.⁶²⁶

• السُّقْرَقَع / Sükurka‘

Sükurka‘ lafzı boza denilen arpa, darı, mısır, buğday vb. tahılların hamurunun ekşitilmesi ile yapılan Habeş şarabıdır.⁶²⁷ Habeş dilinin “سكركه / sukurkeh” sözcüğünden alındığına dair bir görüş mevcut olup mu‘arreb bir isimdir.⁶²⁸

• الصفصفا / Safsafe

“صفصاف” şeklinde de okunuşu bulunan bu isim, bir ağaç türü, ‘Acemler’in “sisik” dediği uğur böceği, hanım böceği ve böcekcağız demektir. Bu ismin çoğulu “ة” ile müfredinden ayrılır. Ayrıca “صفصف / safsaf” olarak ise çöl anlamına gelir.⁶²⁹ “صفصفا العصفور” sözü serçenin sesini ifade eder.⁶³⁰ Hangi dilden geldiği tesbit edilememiş olsa da dahîl isimlerden sayılmıştır.⁶³¹

⁶¹⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/155.

⁶²⁰ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi’l-luğa*, VI/369; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, II/114; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/244.

⁶²¹ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1697.

⁶²² İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1147.

⁶²³ Bin okkalık ağırlık ki Mısır diyarında kullanılır, Mısır kilesi 150 kg dir.

⁶²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, V/115; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/183; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 283.

⁶²⁵ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi’l-luğa*, V/345.

⁶²⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, II/476; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1207.

⁶²⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, II/349; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, III/237.

⁶²⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, II/816; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/172.

⁶²⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/273; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX/196.

⁶³⁰ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi’l-luğa*, VIII/94.

⁶³¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VII/89; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/84.

• العربان / ‘Urbân

“اربان / ribân ve ربون / ribûn / أربان / arbûn / عربون”⁶³² olarak da okunan bu isim, kapora, rehin, teminat, peşin para, taksitle alınan şeylerde peşinen ödenen para, akçe ve avans denen ticari bir kavramdır.⁶³³ İslam hukukunun çoğu mezhebine göre bu caiz olmayan bir alışveriş şeklidir.⁶³⁴ İbn Sîde, mu‘arreb olduğunu belirtmiştir.⁶³⁵

• الكشخان / Keşhân

“Kişhân” okunuşu da bulunan bu isim lider, dinine ve ailesine riayet etmeyen kişi demektir.⁶³⁶ Çoğul kalıbı “كشخين” dir. Bu ismin hangi dilden geldiği belirtilmemiş fakat Arapça olmadığı yani mu‘arreb, dahîl ve muvelled olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür.⁶³⁷

• المشكاة / Mişkât

Mişkât kelimesi camsız pencere, hücre, delik, aralık, gedik, tavan penceresi gibi anlamlara gelir.⁶³⁸ Kur’an’da İncil ve Kur’an’ın ikisi de Allah kelamı olması hasebiyle bir olduğu anlamında kullanılmıştır.⁶³⁹ “مشكاة” kelimesinin Habeşçe olduğu⁶⁴⁰ ve Habeş dilinde küçük, açık pencere anlamına gelen “maskot” kelimesinden alındığı söylenmiştir.⁶⁴¹

• النافقة / Nâfika

Nâfika sözcüğü, misk kabı ve misk kokusu anlamına gelmektedir.⁶⁴² Halil ve Ferrâ kelimenin dahîl olduğu konusunda hemfikirdirler.⁶⁴³

⁶³² Cevherî, *es-Sihâh*, V/2070; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/212; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, III/350.

⁶³³ İbn Kuteybe, *Ğaribu’l-hadîs*, I/197.

⁶³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/592.

⁶³⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, II/129.

⁶³⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 1227.

⁶³⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, IV/155; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/49; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 256.

⁶³⁸ Mukâtîl b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtîl bin Süleymân*, III/199; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/389; Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II/252.

⁶³⁹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/334; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV/441; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXVIII/391.

⁶⁴⁰ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 496; Suyûtî, *el-Mühezzeb*, s. 144.

⁶⁴¹ Bilâsî, *el-Mu‘arrab*, s. 304.

⁶⁴² Ezherî, *Tehzîbu’l-luğâ*, IX/157; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bârî‘ fi’l-luğâ*, s. 482; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/360.

⁶⁴³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/178; Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, V/445.

• ياجوج مأجوج / Ye'cûc Me'cûc

Bu birleşik isimler, “ياجوج مأجوج / yâcûc mâcûc, مأجوج أجوج / â'cûc mâcûc, يمجوج / yemcûc” gibi birçok formatta okunmuştur.⁶⁴⁴ Anlamı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır: Kaf dağının üstünde kıyamete yakın zamanda zuhur edecek iki taifedir, seddin arkasında yaşayan bir topluluk ve Türklerden oluşan iki ümmet olduğu ve Türklerin hepsinin bunlardan olduğu da rivayet edilmiştir.⁶⁴⁵ Başka bir görüşe göre Zülkarneyn seddi yapınca, Ye'cûc-Me'cûc kabilelerinden seddin dışında kalanlara / terk edilenlere, Türk denildi.⁶⁴⁶ Türklerle Ye'cûc-Me'cûcün amca çocukları olduğu, ikisinin de Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in neslinden geldiğini, kimisi de “يأجوج” erkekleri “مأجوج” ise kadınları olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁷ Ye'cûc Me'cûc isimlerinin Arapça olmayan isimlerden olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴⁸

• يعقوب / Ya'kûb

El takısı (ال) “اليعقوب” ile keklik dedikleri kuşun erkeği anlamına gelmektedir. Elîf lââm'siz “يعقوب” şekli ise Hz.Yusuf'un babası olan İbrani peygamberdir. Çoğul kalıbı “يعاقبة” ve “يعاقيب” şeklinde gelir. Yakup isminin aslı Arapça olup takip ve arkası anlamına gelen “عقب” kökünden türetildiği ve Hz. Yakup'a da 'Îsû adındaki ikizinden sonra doğduğu için bu isim verildiği söylene de, âlimler bu ismi 'acem görüp gayri munsarif kabul edilmiştir.⁶⁴⁹ Buradan hareketle “Yakup” isminin mu'arreb olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁴⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XIX/183; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/207; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, V/400.

⁶⁴⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, III/52.

⁶⁴⁶ Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-tenzîl*, nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr vdğ., Dâru Taybe, Riyad 1409-1412, V/202.

⁶⁴⁷ Ziyâüddîn İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Nasrullah b. Muhammed, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne, Dâru Nehdati Mısır, Kahire ts., II/242.

⁶⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, VI/198; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III/310.

⁶⁴⁹ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, II/351; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/181; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Me'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts., 38; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, I/183; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/623-624; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, II/126; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, III/404.

BÖLÜM III

ARAP DİLİNDE MU‘ARREB SÜDÂSÎ İSİMLER

3.1. Farsça Kökenli Südâsî İsimler

- الإبريسم / İbrîsem

“Ebraysem” ve “ibraysem” olarak da okunan olan bu isim, ipek, ham ipek ve ibrişim anlamındadır. Arapça kalıplarda mu‘arreb kelimeler haric “إفعيلل” ve bazı vezinler bulunmamaktadır. “إبريسم” ismi de bu vezinlerden biri olan “إفعيلل” olduğundan mu‘arreb kabul edilmiş ve aslı Farsça ipek anlamında “أبريشم, أبريشم / ebrîşim” kelimesinin Arapçalaşmış hâlidir.⁶⁵⁰

- الإجانة / İ‘ccâne

Bu kelimenin “إجانة / Îcâne” ve Cevherî’nin yanlış gördüğü “إنجانة / Încâne” gibi okunuş şekilleri de mevcuttur.⁶⁵¹ Çoğulu “أجاجين / Ecâcîn” gelen “i‘ccâne”nin anlamı çamaşır teknesi, büyük çamaşır kabı, leğen ve hamur kabıdır.⁶⁵² Arapça olmayan bu isim Farsça “إكانه / Îkâne,⁶⁵³ إگانه / Îgâne” kelimesinden alınarak “گ / G” harfi Arap dilinde olmadığından buna mahreci en yakın olan “ج / C” harfine kalb edilerek Arapçaya alınmıştır.

- الأرجوان / U’rcuvân

U’rcuvân keliemsi, kızılboya, bir kızıl çiçek, erguvan, kırmızı elbise, kızıl kadife, su gerdemesi denilen ot, boynuz ağacı gibi anlamlara sahiptir.⁶⁵⁴ Farsça “أرغوان / Erguvân” kelimesinin mu‘arreb formatıdır.⁶⁵⁵ Eddey Şîr bu ismin İbranice’nin “אגון / erguvân” veya “ارگامان / ergâmân” sözcüğünden,⁶⁵⁶ el-Büstânî ise kelimenin “ارجمان /

⁶⁵⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, V/1871; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/46-47; Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-munîr*, I/41; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXI/276; ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 1.

⁶⁵¹ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXXIV/157; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîbi’l-mu‘rib*, I/31.

⁶⁵² Cevherî, *es-Sihâh*, V/2068; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/8.

⁶⁵³ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/490.

⁶⁵⁴ Ebû Ubeyd, *Ğarîbu’l-hadîs*, III/421; Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, IV/156; Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2353.

⁶⁵⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, III/1236-1324.

⁶⁵⁶ Şîr, *Mu‘cemu’l-elfâzi’l-Fârisiyyeti’l-mu‘arrebbe*, s. 8.

Ercûmân” sözcüğünden geldiği ayrıca M.Ö. XV. asırda sedef⁶⁵⁷in içinden çıkan bir hayvan olup Fenikelilerin bunun kanıyla elbise boyadıkları, daha sonra bu ismin ipeksi elbiselere verildiğini de ifade etmiştir.⁶⁵⁸

• الأسبرنج / İ'sbiranc

“Esberanc” okunuşu da bulunan bu lafız, satranç oyununda at denilen bir taşın ismidir.⁶⁵⁹ İbnu'l- Esîr “İ'sbiranc” sözcüğünün Farsça asıllı mu'arreb olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁰ Farsçada “اسب” ve “رنگ” kelimelerinin biraraya gelmesi ile oluşmuş olup “اسب رنگ / Esb-ı reng” kelimesinden alınmıştır. Farsçada “اسب” at, “رنگ” ise kumar anlamına gelir.⁶⁶¹

• الإستبرق / İ'stebrak

Sözlükte kalın ipek ve atlas anlamlarına gelmekte olan “إستبرق” Rahman süresinde de {مَتَكْنِينَ عَلَى فَرْشٍ بَطَانِهَا مِنْ اسْتَبْرَقٍ}⁶⁶² geçen bu isim Farsça kökenli bir kelimedir.⁶⁶³ Farsçada “استبره / İstebra”⁶⁶⁴ veya “استپره / İstepra”⁶⁶⁵ olup Arap diline uygun olmayan bazı harfleri, uygun harfler ile tebdîl edilerek Arapçaya geçmiştir. Kökeni Pehlevîce “stapr” veya “stawr” olduğu da belirtilmiştir.⁶⁶⁶ Sekkâkî, bu sözcüğün aslının “إسطبر / İstabr”⁶⁶⁷ Fîrûzâbâdî de “استوره / İstevra” olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁸

• البهرامج / Behrâmec

Behrâmec kelimesi, “Renf” olarak da adlandırılan ve dağlarda yetişen bir ağaç çeşididir.⁶⁶⁹ Kırmızı ve yeşil renkte türleri olup güzel kokuya sahip oldukları ifade

⁶⁵⁷ İstiridye vb. deniz hayvanlarının kabuğunda bulunan sedefçilikte kullanılan, pırıltılı, beyaz, sert bir maddedir.

⁶⁵⁸ Tûmâ el-Büstânî, Yusuf, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahileti fi'l-luğati'l-Arabiyye me'a zikri e'slihâ bi hurûfih*, Mektebetu'l-Arab, Mısır 1932, s. 2.

⁶⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/208; Karaarslan, *Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, s. 23.

⁶⁶⁰ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/47.

⁶⁶¹ Muhibbî, *Kasdu's-sebîl*, I/175.

⁶⁶² Rahman, 55/54.

⁶⁶³ Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz, *Ğaribu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edîb Abdolvâhid Cemrân, Dâru Kuteybe, Kahire 1995, s. 107; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/5, 19.

⁶⁶⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, VIII/307; Şîr, *Elfâzü'l- Fârisiyye*, s. 10; Bilâsî, *el- Mu'arrab fi'l- Kur'ân*, s.158; Cevâlîkî, *el- Mu'arrab* s.108.

⁶⁶⁵ İbn Berrî, *Fî't-ta'rîb*, s. 29.

⁶⁶⁶ Cevâlîkî, *el-Mu'arreb*, s. 108; Şîr, *Mu'cemu'l-elfâzi'l-Fârisiyyeti'l-mu'arrebbe*, s. 10.

⁶⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 585.

⁶⁶⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 867.

⁶⁶⁹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, VI/282.

edilmiştir.⁶⁷⁰ Kaynaklarda Ebû Hanîfe ed-Dînaverî'nin (ö. 282/895), bu kelimenin aslının Farsça olduğunu söylediği nakledilmiştir.⁶⁷¹

- البورياء / Bûriyâ'

Bu kelimenin “بارياء بورية بارية” şeklinde de okunuşu vardır. Nitekim Cevherî, Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831)'den naklen buna işaret etmektedir.⁶⁷² Bûriyâ, saz⁶⁷³ dan dokunmuş hasır ve yol anlamına geldiği belirtilmektedir.⁶⁷⁴ İbn Sîde kelimenin Farsçadan mu'arreb olduğunu belirtir⁶⁷⁵ ki Farsça luğatlarda hemzesiz olarak “بوريا” bûryâ şeklinde okunmakta ve Arapçadaki gibi hasır anlamında kullanılmaktadır.⁶⁷⁶

- الجلسان / Cüllesân

Cüllesân ismi bir çeşit rayhan, beyaz gül ve gül bamumu anlamına gelmektedir.⁶⁷⁷ Farsçadan “كلشان / Külşân”,⁶⁷⁸ veya “جلشن / cülşen”,⁶⁷⁹ kelimesinden dahîl bir isimdir. Külşân ve cülşen şeklindeki farklı görüşlerin sebebi Arap dilinde “g” harfinin olmamasıdır. Nitekim Fars dilinde “gül” e “گل” gülizara ise “گلشن / Gülşen” denilir. Arapçaya geçerken ta'rib gereği farklı okunabilmiştir.

- الخسبرم / Haşesberam

“Haşesberam” kelimesi fesleğene benzer güzel kokulu bir reyhan çeşididir. İbn Sîde kelimenin aslının Arapça olmadığını,⁶⁸⁰ Zebîdî ve bazı âlimler ise kelimenin aslının Farsça “خوش سپرم / Hûş sepram” olduğunu bayan etmişlerdir.⁶⁸¹

- دَخْتَنُوس / Dehtenûs

“دَخْتَنُوس / Dehtenûs” ve “تَخْتَنُوس / Tehtenûs” gibi okunuşu da bulunan bu kelime cahiliye şairi Lekî b. Zurâr⁶⁸² ile İran kırsasının kızının ismidir. Farsça olduğu

⁶⁷⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 181.

⁶⁷¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/491; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/217; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, V/434.

⁶⁷² Cevherî, *es-Sihâh*, II/598.

⁶⁷³ Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen ince, açık sarı renkli kamış ve hasır otudur.

⁶⁷⁴ İbn Sîde, *el-Muhassas*, III/230; *el-Muhkem*, X/332.

⁶⁷⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, X/332.

⁶⁷⁶ Şükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, I/372; Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 160.

⁶⁷⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/271; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/40.

⁶⁷⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VI/54; İbn Fâris, *Mucmelü'l-luğa*, I/196.

⁶⁷⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 536.

⁶⁸⁰ İbn Sîde, *el-Muhkem*, V/348.

⁶⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/180; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXXII/99.

⁶⁸² Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-hayevân*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1965-1969, VII/453.

anlaşılan bu ismin Farsçadaki aslı tatlı kız anlamında⁶⁸³ “دخترنوش / Dohter-ı nûş” şeklindedir.⁶⁸⁴ Ta‘rîb esnasında harf ile hareke değişimi ve eksilmesi ile “دَحْتَنُوسْ / dehtenûs” şeklini almıştır.⁶⁸⁵

- **الديدبون / Deydebûn**

Deydebûn sözcüğü, oyun, asker ve öncü gibi anlamlara sahiptir. Ezherî bunun aslının “ديذبان / Dîzebân” olduğu önce hareke değişikliği ve bunun neticesinde harflerin kalbî ile bu vezne geldiğini ifade etmektedir.⁶⁸⁶ Kelimenin aslı Farsçada görme bakma anlamına gelen “دید / Dîd” ile sahip manasına gelen “بان / Bân” sözcüklerden murekkeb edilmiş “ديدبون / Dîdbûn” (gözcü/gözetmen) belli değişikliklere uğrayarak mu‘arreb olmuş bir isimdir.⁶⁸⁷

- **زماورد / Zumâverd**

Bu kelimenin “Zemâverd” şeklinde okunuşu da bulunur. ‘Avam dili ile “بزمآورد / Bezmâverd”⁶⁸⁸ olan bu isim kadı ve halife lokması denilen et ve yumurtalı bir yemektir. Horasan’da buna “نواله” denildiği nakledilmektedir.⁶⁸⁹ Bu ismin Farsça olduğu konusunda görüş belirtilmiştir.⁶⁹⁰

- **الزنجبيل / Zencebîl**

Zencebîl lafzı, Zencefil, hamr, sürme çubuğu; Ummân topraklarında yetişen yerde kök şeklinde olup ağacı olmayan bir bitkinin ve cennetteki bir pınarın ismidir.⁶⁹¹ Seâlibî ve Cevâlîkî’ye göre kelimenin aslı andız otu anlamında olup Farsçadır.⁶⁹² Zebîdî Farsça “canlı fil” anlamına gelen “زنده بیل / Zende bîl” sözcüğünden alındığını,⁶⁹³ kimisi de Hint bölgesinde yetiştiği için Hindçe olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁴

⁶⁸³ ‘Amîd, *Ferheng*, s. 879.

⁶⁸⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, III/1326.

⁶⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/32, 78.

⁶⁸⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XIV/53-54.

⁶⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I/373; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 83; Şîr, *Mu‘cemu’l-elfâzi’l-Fârisiyyeti’l-mu‘arreb*, s. 61; Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 269.

⁶⁸⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, II/550; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/459; X/485; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 325.

⁶⁸⁹ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 166.

⁶⁹⁰ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 166; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, IX/294.

⁶⁹¹ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1218; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII/600; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/312.

⁶⁹² Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 354.

⁶⁹³ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXIX/144.

⁶⁹⁴ Mağribî, *el-İştikâk ve’t-ta’rîb*, s. 58.

• الزنمردة / Zenmerde

“Zinmerde”, “زمردة / zemerde” ve “زنمرزة / zenmerze” şeklinde de okunabilen “Zenmerde” erkek huylu kadın demek olup Arapçada bulunmayan bir vezinle mu‘arrebdir.⁶⁹⁵ Farsçada kadın anlamına gelen “زن / Zen” ile erkek manasına gelen “مرد / merd” sözcüklerden meydana gelmiştir.⁶⁹⁶

• السراويل / Serâvîl

Pantolon, şalvar vb. anlamlara gelen bu isimin “سراوين / serâvîn” şeklinde de okunmuşluğu bulunmaktadır.⁶⁹⁷ İbn Dureyd’ın Farsça dediği⁶⁹⁸ bu mu‘arreb ismin çoğulu “سراويلات” şeklindedir.⁶⁹⁹ Kimisi de “سراويل” sözcüğü, “سروال / Sirvâl”, “سروالة / Sirvâle” veya “سرويل / Sirvîl” kelimelerin çoğulu olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁰ Yani Ezherî’nin zikrettiği gibi çoğul şeklinde müfrettir.⁷⁰¹

• سُكَّرُجَة / Sukurruce

Bazı âlimler bu lafzın “أسكَّرُجَة / Uskürruce” şeklinde okunuşunu daha doğru bulmuştur.⁷⁰² Küçük yemek kabı, topraktan veya madenden yapılmış çorba tası, çukur çanak; salata ve turşu anlamına gelmektedir. سُكَّرُجَة isminin çoğulu “سكارج” şeklinde gelir.⁷⁰³ İbn Manzûr bu kelimenin Farsçadan mu‘arreb olduğunu beyan etmiştir.⁷⁰⁴

• سلسبيل / Selsebîl

Çoğulu vezni “سلاسب” ve “سلاسيب” olan “Selsebîl” boğazdan geçişi kolay, akıcı bir içecek anlamında olup,⁷⁰⁵ cennette de bir pınarın adıdır. Hızlı akan anlamına da gelmektedir.⁷⁰⁶ Cevâlîkî bu kelimenin Arapça olmadığını söylemiş,⁷⁰⁷ Bilâsî de

⁶⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/199.

⁶⁹⁶ İbn Berrî, *Fî’t-ta’rîb*, s. 100-102; Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 167.

⁶⁹⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 1014.

⁶⁹⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/66; III/1234.

⁶⁹⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VII/242.

⁷⁰⁰ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/472; *el-Muhassas*, V/140; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XXIX/197.

⁷⁰¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/271; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/334.

⁷⁰² Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 174.

⁷⁰³ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, II/384.

⁷⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/299; IV/376.

⁷⁰⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1219.

⁷⁰⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VII/345.

⁷⁰⁷ Cevâlîkî, *el-Mu‘arreb*, s. 380.

kelimenin Farsçadan mu‘arreb olduğunu ve Farsçada tatlı su veya lezzetli içki anlamında kullanıldığını nakletmiştir.⁷⁰⁸

• الصولجان / Savlecân

Savlecân ismi, gümüş, kral asası, ucu baston gibi eğri ağaç, başı kıvrık değnek ve cirit oyununda kullanılan çevgen anlamında olup⁷⁰⁹ çoğulu “صولج / Savâlic” ve “صولجة” / Savâlice” şeklinde gelir.⁷¹⁰ Farsçadan mu‘arrebdir.⁷¹¹ Arapça ses uyumu ile ilgili Cevherî “صاد” ile “جيم” harflerinin bir kelimeye bulunamadığını, bulunduğu görülürse bu kelimenin mu‘arreb olduğu anlaşılabileceğini belirtmektedir.⁷¹²

• الطَّاهِجَةُ / Tabâhice

Bu isim kısaltılmış et, kebab gibi anlamlara gelmektedir.⁷¹³ طَّاهِجَةُ isminin çoğul siğasi “طباهجات” tir. Arapçada “صَفِيف / kısaltılmış vb. et” kelimesinin eş anlamlısıdır.⁷¹⁴ İbn Sîde kelimenin aslının Farsça “طپاهشه” / Tapâhişe” olduğunu beyan etmiş,⁷¹⁵ Hafâcî ise aslının Farsça “تباہه” / Tebâhe” olduğunu söylemiştir.⁷¹⁶

• الطيلسان / Taylesân

İhtilaflı olsa da “Taylisân” okunuşu⁷¹⁷ da bulunan bu isim Acem giysilerinden, siyah, yuvarlak olan bir elbisenin adıdır. Araplar “يا ابن طيلسان / taylesânın oğlu (teylesan giyen)” diye birine seslenmeleri o kişinin Acem olduğunu kastetmelerinden dolayıdır.⁷¹⁸ Bu ismin çoğulu طيالس veya طيالسَة şeklinde gelse de İbn Sîde “طيلسان” kelimesi için bir çoğul kalıbı olmadığını belirtmiştir.⁷¹⁹ Aslı Farsça olup “تالسان, تالشان” / Tâlišân, Tâlisân” büyüklerin giydiği bir elbise türü anlamında olan kelimelerden alınmış olduğu rivayet edilmiştir.⁷²⁰

⁷⁰⁸ Bilâsî, *el-Mu‘arrab*, s. 235.

⁷⁰⁹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, X/298.

⁷¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, I/325.

⁷¹¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VI/46; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bâri’ fî’l-luğa*, s. 636; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/310.

⁷¹² Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1454.

⁷¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/317.

⁷¹⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/468.

⁷¹⁵ İbn Sîde, *el-Muhassas*, I/418.

⁷¹⁶ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 205.

⁷¹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VII/214; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III/218; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/234.

⁷¹⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, I/233; II/1170.

⁷¹⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VIII/436.

⁷²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/125; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîbi’l-mu‘rib*, II/23; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XVI/204; Şuşterî, *Vâjehây-ı Fârisî*, s. 370-371.

• الفرزدة / Ferazdeka

Ferazdeka ismi, tandırda pişen ekmek, hamur parçaları ve yağla yapılan ekmek anlamlarına gelir. Meşhur şair Hümâm b. Ğâlib b. Sa‘sa‘a’ya yüzü hamuru andırdığı (asık süratlı) için “Ferazdak” lakabı verilmiştir.⁷²¹ Farsça olduğu kabul edilen bu kelime, برآزده sözcüğünden türetilmiştir. Çoğulu ise “dal/د” harfi hazfedilerek فرازق şeklinde gelmektedir. Çünkü beş harfli isimlerin çoğulu yapılırken kelimenin bütün harfleri aslî harflerden oluşursa son harflerden biri hazfedilir. Aynı durum “Tasğır” kalıbı için de geçerlidir. Burada dâl harfinin hazfedilmesi onun “te” harfi ile aynı mahreçte olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Arap dilinde tâ harfi zâid kabul edilir ve zâid harfi hazfetmek ise daha evla görülür.⁷²² Farsçadaki aslı برآزده / bere’zde şeklindedir.⁷²³

• الفلاورة / Felâvira

Felâvira kelimesi, eczacılar anlamına gelen Farsça bir kelimedir.⁷²⁴ Farsçada gümüşle gelen manasına gelen “بل آور / Bel âver” kelimelerinin murekkeb halıdır.⁷²⁵

• القفشليل / Kafşelîl

Kafşelîl kelimesi, kevgir, çomçak, yemek kepçesi gibi anlamlara gelen Farsça kelimedir. Bu dildeki aslının “كبحلاز / kebçelaz”⁷²⁶ “كفجلين / kefcelîn”⁷²⁷ “كفجلان / Kefcelân”⁷²⁸ veya “كفجه ليز / Kefce lîz”⁷²⁹ olduğu rivayet olunmuştur. Tabi burada dikkat edilmesi gereken tüm siğalarda geçen “ك” harfinin Farsçada “G” olduğu ve “ب, ف” harfinin ise “P” olduğudur.⁷³⁰

• القندفيل / Kandefîl

İri deve büyük başlı deve anlamındadır “Kandefîl”.⁷³¹ Sîbeveyh “قندبيل / Kandebîl” olarak rivayet etmiş ve anlamının büyük başlı deve olduğunu söylemiştir.⁷³²

⁷²¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/267; İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 78.

⁷²² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III/44; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, VII/318-319.

⁷²³ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-luğa*, II/1184.

⁷²⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem*, X/255; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V/65; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 458.

⁷²⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XIII/346.

⁷²⁶ İbn Kuteybe, *Ğaribu’l-hadîs*, II/340.

⁷²⁷ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/285.

⁷²⁸ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 238.

⁷²⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 1049.

⁷³⁰ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/605; İbn Berrî, *Fî’t-ta’rîb*, s. 21; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/563.

⁷³¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/314; İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI/115, 635.

⁷³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV/291.

Cevheri Arapça olmadığını Farsça “fil kadar” anlamında “کنده پیل / kende pîl” olduğunu söylemiştir.⁷³³

• المنجنيق / Mancenîk

“Mincinîk” vezni de bulunan bu ismin “مجانيق ve منجنيقات” formatında çoğul kalıpları vardır. Taş vb. atma aleti anlamına gelen Farsçadan mu‘arreb bir kelimedir.⁷⁴⁵ Arapçada bir araya gelemeyen “cîm” ve “kâf” harflerinin bulunması ta‘rîbe delâlettir.⁷⁴⁶ Kelimenin oluşumu Farsçada ben anlamına gelen “من / men”, nere, ne kadar anlamına gelen “جي / cî / çî” ve iyi hoş anlamına gelen “نيك / nîk” kelimelerin murekkeb halidir.⁷⁴⁷ İbn Hişâm (ö. 218/833) *es-Sîretü’n-nebeviyye* adlı eserinde İslam döneminde mancenîk ile ilk atış yapanın Taif kuşatmasında efendimiz s.a.v. olduğunu,⁷⁴⁸ Süheylî (ö. 581/1185) de *er-Ravzü’l-ünûf*’ta cahiliye döneminde ilk kullananın Hüzeyme el-Ebraş adında biri olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁹

• اليارجان / Yâracân

Hakkında fazla detaya rastlamadığımız isimlerden bir tanesi olan “Yâracân” kelimesinin, Leys b. Muzaffer, kadın takısı ve el takısı anlamına gelen Farsça bir kelime olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵⁰

• الياسمين / Yâsimîn

Bu sözcük “Yâsemîn” olarak da okunabilir. İ‘râb esnasında bazen cem‘ muamelesi (Vâv ve Yâ ile) gören bu isim, çiçekleri, bitkinin uçtaki dallarında topluca bir arada demet şeklinde çıkan kırmızı veya beyaz çiçek açan bitkinin adıdır.⁷⁵¹ Farsçadan Arapçaya geçmiş⁷⁵² bu isim Farsçada “ياسم وياسمين” şeklinde, Rumcada “gelsimum” İtalyancada ise “gelsomino” olarak kullanılmaktadır.⁷⁵³

⁷⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/338.

⁷⁴⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1455.

⁷⁴⁷ İbn Hallikân, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1977-1978, VII/46; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 872.

⁷⁴⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sekkâ vdğ., Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1955, II/483.

⁷⁴⁹ Suheylî, Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh, *er-Ravzu’l-unuf fi şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li’bni Hişâm*, nşr. Abdurrahman el-Vekîl, Dâru’l-Kutûbi’l-İslâmiyye, Kahire 1967-1990, XXV/132.

⁷⁵⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VI/174; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi’l-luğa*, VII/171; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/402.

⁷⁵¹ Cevherî, *es-Sihâh*, V/2064; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII/646.

⁷⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III/234.

⁷⁵³ Şîr, *Mu‘cemu’l-elfâzi’l-Fârisiyyeti’l-mu‘arrebbe*, s. 160.

3.2. Süryanice Kökenli Sûdâsî İsimler

- التامورة / Tâmuûra

“تامور / Tâmuûr” ve “نامورة / Nâmuûra” okunuşu da bulunan⁷⁵⁴ bu kelime boşluk, küçük kutu, ibrik, oyun, aslan ini, orman ve manastır gibi anlamlara sahiptir.⁷⁵⁵ Tâmuûranın cem‘ formatı تَامِير teâmîrdir. Süryaniceden Arapçaya geçmiş olan bu isim, Süryanicede içinde bir şey saklanılan yer anlamındadır.⁷⁵⁶

- الحندقوق / Handekûk

Handekûk lafzı “Hindekûk” olarak da okunabilse de İbn Kuteybe “حندقوقي” şeklindeki bir okunuşu olmadığını ifade etmiştir.⁷⁵⁷ Bu kelime, haşhaş, bir bakla çeşiti; ahmak ve uzun boylu kişi gibi anlamına gelmektedir.⁷⁵⁸ Zikri geçen kelimenin Nabatçadan mu‘arreb bir isim olduğu kabul edilmiştir.⁷⁵⁹

- الرساطون / Rasâtûn

Rasâtûn, Şam ehlinin “خمر الرساطون” adını verdikleri içki ve baldan elde ettikleri bir çeşit içki türüdür.⁷⁶⁰ Şam ehli dışında bu içkiyi bilen Araplar azdır denilmiştir. “Sîn” harfini “şîn” harfine dönüştürüp “رشاطون / Raşâtûn” diyenler de vardır.⁷⁶¹ İbn Sîde Arap dilinde “فعالول” vezni bulunmadığından bu ismin mu‘arreb olduğunu,⁷⁶² Ezherî ise kelimenin menşeinin Rumca olduğunu söylemiştir.⁷⁶³ Fakat bu ismin “Raşâtûn” şeklindeki okunuşuna ve bulunduğu Şam bölgesine baktığımız zaman kelimenin Süryanice olma ihtimali güçlü durmaktadır.

⁷⁵⁴ Hafâcî, *Şifâu’l-ğalîl*, s. 107.

⁷⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XIV/200; İbn Kuteybe, *Ğarîbu’l-hadîs*, II/168; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhîr fi’l-luğa*, IX/433; Cevherî, *es-Sihâh*, II/601.

⁷⁵⁶ İbn Sîde, *el-Muhkem*, X/301; İbn Kuteybe, *Ğarîbu’l-hadîs*, II/168-169; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/33, 93-94.

⁷⁵⁷ İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, s. 418.

⁷⁵⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, III/324; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/43; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhîr fi’l-luğa*, III/249; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/71.

⁷⁵⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1456; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/71.

⁷⁶⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VII/338.

⁷⁶¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/229; İbn Sîde, *el-Muhkem*, XIII/644.

⁷⁶² İbn Sîde, *el-Muhkem*, XIII/644.

⁷⁶³ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XII/229.

3.3. Yunanca / Rumca Kökenli Sûdâsî İsimler

- الأنقليس / Enkaleys

Bu isim “İnkilîs” şeklinde de okunabilmektedir. Yılan şeklinde bir balığın ismi⁷⁶⁴ olup bazı halklarda “حنكليس / Henkelîs” olarak da bilinir. Hz. Ali’nin (r.a) rivayet ettiği bir hadiste: Efendimiz (s.a.v) onu çarşıya göndermiş ve “لا تأكلوا الانكليس / Enkelîs balığını yeme” şeklinde emretmiş buyuruyor.⁷⁶⁵ “انكليس، حنكليس، انقليس” olarak da kullanılan bu mu‘arreb kelimenin⁷⁶⁶ menşei hakkında Farsça diyenler⁷⁶⁷ olsa da Yunancada “Egehelys” olarak ifade edilen⁷⁶⁸ Yunancadan Arapçaya geçmiş, bir kelime olma ihtimali daha yüksektir.

- إيلياء / Îlyâ

Bu kelime “Îlyâ” ve “Îliyyâ” olarak da okunabilmektedir.⁷⁶⁹ Günümüzde Filistin’in başkenti olan ve Mescidi Aksa ile Hz. İshak peygamberinin kabrinin de bulunduğu Kudüs şehrinin eski isimlerindendir.⁷⁷⁰ Ezherî, mu‘arreb olan bu isimlerin⁷⁷¹ Rumca olduklarını ifade etmiştir.⁷⁷²

- الدرداقس / Durdâkıs

“درداقص” şeklinde de okunuşu olan bu lafız,⁷⁷³ ense, kifa kemiği, anat, baş ve boyun arasında bulunan küçük bir kemik gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁷⁴ Çoğulu “درداقسات” olan bu ismin “nûn” harfinin zâid veya asıl olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır.⁷⁷⁵ ‘Acemî / Farsça olduğunu diyenler⁷⁷⁶ olsa da Rumca olduğunu⁷⁷⁷ söyleyenlerin görüşü, kelimenin yapısına ve son harfine bakıldığı zaman daha makul görünmektedir.

⁷⁶⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, V/268; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhîd fi’l-luğa*, V/290.

⁷⁶⁵ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/77.

⁷⁶⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/296; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/17.

⁷⁶⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, III/16.

⁷⁶⁸ ‘Anîsî, *Tefsîru’l-elfâzi’d-dahîle*, s. 5.

⁷⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI/40.

⁷⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, I/149; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VIII/357; Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Resâilu’l-Câhîz*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1979, II/410.

⁷⁷¹ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I/85.

⁷⁷² Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, XV/332.

⁷⁷³ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XVII/579.

⁷⁷⁴ İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhîd fi’l-luğa*, VI/85.

⁷⁷⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III/207-208.

⁷⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/81.

⁷⁷⁷ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, IX/314; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/81.

• القسطنطاس / Kusnetâs

“قسطنطاس / Kustanâs” okunuşu da bulunan bu isim güzel kokulu seccade, bir ağaç ismi gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁷⁸ Se‘âlîbî bu sözcüğün Rumcadan Arapçaya geçmiş bir kelime olduğunu beyan etmiştir.⁷⁷⁹

• الكيمياء / Kîmyâ

Maddelerin ana yapılarını, özelliklerini ve üretim yöntemlerini konu alan ilim dalı, iksir, bir meslek ismi bazı maddeleri özellikle altın işlerinde bazı maddelerle değiştirmek gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁸⁰ Tasavvuf ıstılahında: Havasların kimyası saadet, nefsi kötü işlerden sakındırmak, fazilet ve ihsanı muride kazandırma; Avamların kimyası ise dünya işlerini ahiret işleri ile değiştirmektir.⁷⁸¹ Kelimenin Arapça olma hususunda âlimler ihtilaf halindedir; İştikâkı belli olmasa da Cevherî Arapça olduğunu⁷⁸² bazısı da Arapça olmadığını ve aslının “kim buluyor” anlamında “كى مى يابيد / Kî mî yâyed” olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸³ İbn Dureyd de kelimenin aslının Farsça olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸⁴ Hafâcî de Yunanca kabiliyet ve ustalık anlamında (kymeia) olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁵ Tarihte İlk olarak kimya ile uğraşan Karun olduğu söylenmektedir.⁷⁸⁶

• ماموسة / Mâmûse

“Mâmûse”, ateşin isimlerinden biri, ateş yeri; ahmak kadın ve Rumcada ateş demektir.⁷⁸⁷ İbn Kuteybe *Tabakâtü'l-şu‘arâ* adlı eserinde: “أتى عمر بن احمر باربعة الفاظ / لا تعرفها العرب سمى النار مأموسة / Ömer b. Ahmer adındaki kişi Arapların bilmediği dört kelime getirdi onlardan biri de ateşe “mâ’mûse” demesi şeklinde nakilde bulunmuştur.⁷⁸⁸ Ta‘rîb açısından bu isim ile ilgili sadece Rumcada ateş anlamında olduğu rivayeti bulunmaktadır. Dolayısıyla biz de bu başlıkta ona yer verdik.

⁷⁷⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, V/249; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, VI/85; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/177; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XVI/379.

⁷⁷⁹ Se‘âlîbî, *Fikhu'l-luğa*, s. 202.

⁷⁸⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1156;

⁷⁸¹ Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi ıstılâhâtî'l-funûn*, II/1397-1398.

⁷⁸² Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2477.

⁷⁸³ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXXIII/386.

⁷⁸⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, II/1084.

⁷⁸⁵ Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 253; ‘Anîsî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle*, s. 66.

⁷⁸⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-a’sa*, I/486.

⁷⁸⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, XII/228; İbn Abbâd es-Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, VIII/261; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/223; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 575; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XVI/521-522.

⁷⁸⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi’ru ve’ş-şu‘arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003, I/345.

- الميسوسن / Meysûsen

Meysûsen kelimesi, içki ve kadınların yıkanırken saçlarına sürdüğü şey gibi anlamlara gelmektedir. İbn Ömer'in rivayet ettiği bir hadiste “ رأى في بيته الميسوسن فقال “أخرجوه فانه رجس / evinde “mesûsen” gördü bunu atınız çünkü pisliktir” dedi.⁷⁸⁹ Ezherî “mesûsen” kelimesinin Rumcada bir çeşit ilaç olan “اذربطوس / azerbetûs” sözcüğünden mu‘arreb olduğunu söylemiş,⁷⁹⁰ Zebîdi ise “من / men + مي / mî + سوسن / süsen” kelimelerinden murekkeb olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹¹

3.4. Türkçe Kökenli Südâsî İsimler

- سمرقند / Semerkand

“Semerkand”, Maveraünnehirde (Ceyhun Nehri ile Seyhun Nehri arasında kalan bölge) bölgesinde bulunan büyük şehirlerden birinin ismidir. Bu kelimenin tahlili hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür: Rivayete göre, Yemen hükümdarlarından “شمر” adında biri büyük bir ordu ile yola koyulmuş, Irak bölgesine ulaşp oradan da Çin’e yönelmiştir. Giderken de şehirleri ve kaleleri fethederek ilerlemiştir. İran, Tacikistan ve Horasan’ı fethedip صغد denilen şehre varınca burayı yerle bir etmiştir. Bundan dolayı buraya “شمرقند / Şemer yıktı” denilmiştir. Çünkü “قند” sözcüğü Farsçada yıkmak anlamına gelir. Daha sonra Arapçaya “سمرقند / Semerkand” olarak geçmiştir.⁷⁹² Kimisi de bunun tam tersini, yıktığı için değil inşa ettiği için bu isim verildiğini söylemektedir. Bunlara göre semerkand kelimesi kişi ismi olan “شمر / şemer” ile Farsçada kazmak ve deşmek anlamına gelen “كنت / kunet” kelimelerin murekkep halidir.⁷⁹³ İbn Hallikân’ın (ö. 681/1282) naklettiğine göre شمر İskender’in bir cariyesinin ismi olup cariyeye hastalanınca bu bölgenin doktorları tavsiye edilir, bunun üzerine buraya cariyenin ismi ile Türkçe bir kelime olan “کند / kent” kelimelerden biraraya gelmiş ve “şemer’in şehri” demek olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ Zemahşerî, *el-Fâik fî ġarîbi'l-hadîs*, III/398; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV/380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII/426.

⁷⁹⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, XIII/59, 109.

⁷⁹¹ Zebîdî, *Tâcu'l-‘arûs*, XXXVI/175.

⁷⁹² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VI/261; İbn Kuteybe, *el-Me‘ârif*, s. 629.

⁷⁹³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, XI/250; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/429.

⁷⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a‘yân*, IV/50; Hafâcî, *Şifâu'l-ġalîl*, s. 177.

3.5. Diğer Dillerden Geçen Sûdâsî İsimler

- التوتياء / Tûtiyâ'

Tûtiyâ', Hind sahillerinde elde edilen yeşil, sarı ve beyaz renkleri bulunan sürme, deniz sedefi ve deniz kirpisi gibi anlamlara sahiptir. Tıp kitaplarında sağlık açısından bunun birçok faydası zikredilmiştir.⁷⁹⁵ Cevherî ve ona tabi olanlar “tûtiyâ” kelimesinin mu‘arreb olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁹⁶ Biz bu kelimenin hangi dilden geldiği konusunda herhangi bir bilgi ve fikre ulaşamadık.

- الغبيراء / Ğubeyrâ'

“Ğubeyrâ” lafzı, koyun ve benzeri hayvanların yediği bir ot çeşitidir. Habeşlilerin darıdan imal ettikleri içki anlamında da kullanılır. Bazı dilbilimciler, “غبراء” kelimesinin ağaç türü “غبراء” kelimesinin ise bu ağacın meyvesi olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁹⁷ İbn Manzûr, Ebû Hanîfe'den naklen “غبراء” denilen ağacın bu ismi alma sebebinin yaprak ve meyvelerinin kıpkırmızı olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁸ Ğubeyrâ sözcüğünün müfred ve çoğul kalıbı aynı kullanıma sahiptir.⁷⁹⁹ İbn Dureyd ve Ebû Ali el-Kâlî (ö. 356/967) bu ismin mu‘arreb ve dahîl olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁰⁰

- المغنيطس / Meğnîtis

“مغنيطيس / miğnetîs” ve “مغناتيس / miğnatîs” olarak da okunabilen bu kelime demiri ve başka bazı metalleri çeken demir, oksit ve mıknatıs demektir. Cevherî ve İbn Manzûr bu ismin hangi dilden Arapçaya geçtiğini belirtmeden mu‘arreb olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁰¹

- الهليلجة / Helîlecû

Bu kelime “Helîlic” ve “İhlîlec” şeklinde okunsa da Arapçada “إفليل / İfîlîl” kalıbı olamadığından ikinci “lâm” harfi fethalı okunmuştur.⁸⁰² Bir ilaç ismi olan bu

⁷⁹⁵ Sirâceddîn İbnu'l-Verdî, Ebû Hafs Ömer b. el-Muzaffer, *Harîdatu'l-'acâib ve feridetu'l-ğarâib*, thk. Enver Mahmûd Zennâtî, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2008, s. 302; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, IV/469.

⁷⁹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, I/245; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, I/78; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/18; Hafâcî, *Şifâu'l-ğalîl*, s. 103.

⁷⁹⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, V/33; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/6.

⁷⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/6.

⁷⁹⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV/414.

⁸⁰⁰ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, I/321; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bârî 'fi'l-luğa*, s. 312.

⁸⁰¹ Cevherî, *es-Sihâh*, I/351; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/392; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, VI/281.

⁸⁰² Cevherî, *es-Sihâh*, I/351; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/392.

kelime⁸⁰³ Hintçede yeşil anlamında aslı “هریتکه / Herîtkâ” olup bu dilden Pehleviceye “هلیک / Helîlik” şeklinde nakledilmiş, son olarak da Arapçaya “kaf” harfi “cîm” harfine kalbedilerek geçmiştir. Günümüz Farsçasında ise bu kelime “هلیله / Helîle” olarak kullanılmaktadır.⁸⁰⁴

- **الهmqâfâ / Hemkâka**

“Humkâka” şeklinde de okunabilen bu isim ”haşhaş ve Afyon otuna benzeyen bir bitki çeşitidir.⁸⁰⁵ Çoğulu “همقاق” olan bu kelimenin Acem / Fars dilinden Arapçaya dahîl / mu‘arreb olduğu belirtilmiştir.⁸⁰⁶

⁸⁰³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, III/390.

⁸⁰⁴ Herevî, Ebû Sehl Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İ’sfâru’l-Fesîh*, thk. Ahmed b. Said, ‘Umâdetu’l-Bahsi’l-İlmî, Medine 2000, s. 647.

⁸⁰⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, III/372; Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, III/351.

⁸⁰⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, III/372; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğâ*, VI/7; İbn Sîde, *el-Muhkem*, IV/130; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/369.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Sonuç

Tarihsel süreçte birçok din, kültür ve medeniyet birbirleriyle ilişki içerisinde olmuştur. Bunun bir neticesi olarak dinî, siyasî, iktisadî, askerî, kültür ve sanat gibi alanlarda karşılıklı etkileşim ve iletişim kaçınılmaz olmuştur. Bu etkileşim ve iletişimi sağlayan unsurların başında ise dil gelmektedir. Dil bu bağlamda hem bu iletişim ve etkileşimi sağlayan bir araç hem de bundan etkilenen konumundadır. Dilin bu canlı doğası farklı kültür ve medeniyetlerden kelime, kavram vs. geçişlerine de imkân tanımıştır. Bunun sonucunda diller arasında çok sayıda kelime geçiş kaçınılmaz olmuştur. Bu yolla bir dilden diğer dile aktarılan kelimelerin bazılarının karşılığı olabilirken bazılarının ise aktarıldığı dilde karşılığı bulunmamaktadır. Yabancı dilden kelime transferi sonucunda Arap dili içerisinde var olan müşterek, mürâdif, zıt vb. lafızların sayısı fazlalaşmıştır. Bu da bir çeşit vaz‘ örneğidir. Çünkü başka bir dilden alınıp Arapçaya aktarılan kelimeler de aynı şekilde vaz‘ ile ilgilidir. Bu nedenle günümüz çağdaş yaklaşımları çerçevesinde genellikle ihtiyaçtan ötürü meydana gelen diller arası sözcük aktarımı da vaz‘ ilmi kapsamında incelenmelidir. Zira yeni bir kelime vaz‘ edilmek yerine başka dillerde o anlamda önceden vaz‘ edilmiş olan bir kelime doğrudan ya da dolaylı yoldan transfer edilmektedir. Çünkü kelimelerin vaz‘ı meselesi o kelimenin bir dilde sürekliliğini devam ettiren bir olgudur. Zira köklü bir dil olan Arapça, birçok dili etkilediği gibi kendisi de birçok dilden etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir. Nitekim çalışmamızda da ele aldığımız üzere başta Farsça, Süryanice, İbranice, Türkçe ve Yunanca olmak üzere birçok dilden, Arapçaya çok sayıda kelimenin geçtiği görülmektedir. Mu‘arreb ve dahîl kelimeleri geçişlerini ifade etmek üzere kullanılan iki kavramdır.

Aslı Arapça olmayan, Arapçaya sonradan dâhil olan mu‘arreb kelimeleri tespit etmede kelimenin belirli özelliklerinden istifade edilmektedir. Bunlara, “Mu‘arreb kelimeleri tespit etme yolları” da denilmektedir. Örneğin, alanda otorite kabul edilen dilcilerden bizlere ulaşan nakil, Arapçada kullanılmayan harflerin kelimedede bir arada kullanılması, kelimenin Arapça kelimelerin kalıplarına uymaması, kelimenin harf ve ses sisteminde değişiklik olması, kelimenin bazı özel harflerden meydana gelmesi gibi özellikler mu‘arreb kelimeleri tespit etme yolları olarak zikredilebilir. Biz de

çalışmamızda mu‘arreb kelimelerin tespit edilmesi noktasında bu yöntemlerden istifade ederek Arapça olmayan kelimeleri tespit etmeye çalıştık.

Neticede Arap diline en çok kelime transferinin olduğu dillerin, Farsça başta olmak üzere Sâmi dil ailesine mensup İbranice, Süryanice ve Yunanca olduğunu tespit edilmiştir. Sayısı az olmakla birlikte Türkçeden de geçmişte Arapçaya kelime transferinin olduğu görülmüştür. Farsçadan Arapçaya dâhil olan kelimeler hakkında yapılan değerlendirmelerde Fars kökenli Arapça konuşan âlimlerin görüşleri isabetli bulunurken Farsça hakkında bilgi sahibi olmayan geç dönem Arapça dilbilimcilerin değerlendirmeleri ise zayıf kalmıştır. Bunda ise her iki dile hâkimiyetin önemli rol oynadığı ileri sürülebilir.

Arap diline sonradan girmiş olan mu‘arreb kelimelerin Arapçaya dâhil olma dönemleri tabi olarak farklılık arz etmektedir. Hangi mu‘arreb kelimenin ilk olarak hangi metinde kullanıldığını tespit etmek ise oldukça zordur. Arapça lügatlarda ve bu konuya ilişkin yazılmış müstakil eserlerde yer alan ve mu‘arreb olduğu belirtilen kelimeler, daha çok ilk dönemlere ait olup cahiliye dönemi şiirleri, İslâm’ın erken dönemleri (Sadru’l-İslam, Asr-ı Saadet), Emevîler döneminde yazılmış şiirler, Kur’ân-ı Kerîm, hadisler, Beytü’l-Hikme ile birlikte ivme kazanan tercüme hareketleri ve tarihî kaynaklarla ilgili metinlerden derlenmiştir.

Mu‘arreb kelimelerin Arapçaya geçişi sırasında Arap dilbilimcileri tarafından konulan kuralların, kelimenin köken itibariyle hangi dilden alındığını ortaya koymaktan ziyade onu tanımaya ve türünü belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Buradan bir kelimenin yabancı asıllı olduğu bilinse dahi dilbilimciler tarafından geliştirilen ölçütlerle kelimenin hangi dilden geldiğini mutlak suretle tespit etmenin aslında imkânsız olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mu‘arreb kelimenin kökenini belirleme hususunda dilbilimciler arasında ihtilaflar söz konusudur. Bu bakımdan dilbilimciler aynı kelimeyi kökeni itibariyle farklı dillere dayandırmışlardır.

Çalışmanın başlangıcında varsaydığımız gibi dahîl kelimelerin bazıları “سمسار / simsâr” gibi asıllarına uygun, bazıları da ses ve vezin açısından Arapça kalıplara uyumlu hale getirilerek alınmıştır. “قارون / Kârûn” isminin “قورح / kûrah” kelimesinden alınması buna örnek gösterilebilir. Bu kelimelerin sadece tekil ve çoğularından başka müştakı bulunmamaktadır. Bunun yanında çoğulları yapılırken bir şekilde ses düşmesi yapılarak Arapça cem-i teksir kalıplarına sokularak çoğul yapılmıştır. Arapça kamuslarda yer alan bazı beş ya da altı harfli dahîl isimlerin Arapça asıllı olduğu iddia edilen bazı gerekçelerin zorlama olduğunu düşünüyoruz. Bu kelimelerin, başka dillerden transfer

edilmesi de bir nevi vaz' olup yabancı asıllı olduğunun kabul edilmesi daha doğru olur kanaatindeyiz.

Arap dilinde kelime aktarımı, yani mu'arreb konusu, sadece dilcilerin ilgilendiği bir alan olmamış aksine müfessirler, fakihler ve kelamcılar da onunla ilgilenmiştir. Ancak onlar İslâm dinini açıklayan ilimler şeklinde sadece Kur'ân-ı Kerim ve Hadisi Şerif üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır.

Arapçaya Farsça, Yunanca, İbranice gibi birçok dilden kelime girmiştir. Arapçaya giren kelimelerin çoğunluğunun ise Farsça kelimeler teşkil ettiği görülmüştür. Lisânu'l-Arab adlı eserde mu'arreb kelimelerin başta Farsça olmak üzere Yunanca, Habeşçe, İbranice ve Hint dillerinden Arapçaya geçtiği görülmektedir. Diğer milletlerde olduğu gibi Araplar da aynı coğrafyada yaşadıkları milletlerle, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî ilişkilerde bulunmuşlardır. Türkçe ve Arapça gibi farklı dil ailesine mensup olsalar bile etkileşim sonucunda tüm dillerde kelime alışverişi olmaktadır.

Tablolardan elde ettiğimiz sonuca göre, *Lisânu'l-Arab*'da tespit ettiğimiz mu'arreb humâsî ve sūdâsî isimlerin tarihi sürecine bakıldığı zaman bu isimlerin humâsî 109, sūdâsî 29 olmak üzere toplamda 138'i hicrî II. asırdan önce, geriye kalan isimlerin 55'i ise hicrî II. ile VIII. asırlar arasında Arapçaya girmiş olabileceği kanaatindeyiz. Bu isimlerin çoğunlukla Farsça olduğu görülmektedir. Süryanice, Yunanca/Rumca kelimelerin ise hicrî ikinci asırdan önce Arapçaya geçmeye başladığı görülmektedir. Yine *Lisânu'l-Arab*'da mu'arreb kabul edilen İbranice isimlerden humâsî isimlere rastlanırken sūdâsî isimlerin yer almadığı tespit edilmiştir. Türkçe ve diğer diller ile kökeni tespit edilemeyen diğer isimlerin mezkûr dillere göre az sayıda olduğu görülmektedir.

2. Öneriler

Ta'rîb konusunda şu çalışmalar yapılabilir:

- ✓ *Lisânu'l-Arab* adlı luğattan sonraki Zebîdî'nin *Tâcû'l-'arûs*'u başta olmak üzere hacimli sözlüklerden bulunan mu'arreb ve dahîl kelimeler, çalışma konusu olarak tercih edilebilir.
- ✓ Bu konuda Modern Çağda Arapçaya giren yabancı kelimeler de araştırma konusu olabilmektedir.
- ✓ Diğer bir önerimiz başka dillerden Arapçaya geçen belli sanat vb. kavramlar üzerine de çalışmalar yapılabilir.

- ✓ Ayrıca Arap dili ve Belağatı konusuna uzak olsa da sosyolojik olarak mu‘arreb kalimelerden hareketle, Araplar ile diğer milletlerin kültürleri arasındaki alışverişin (kültürel etkileşim) üzerinde de çalışmalar yapılabilir.
- ✓ Mu‘arreb konusuyla ilgili dil uzmanlarının yer aldığı bir komisyon kurularak bu yabancı kelimelerin/isimlerin tespit edilmesinin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Kelimenin/ismin kökenini ve hangi dilden geçtiğinin tespit edilmesinde kaynak dillere hâkimiyetin önemli olacağı gerçeğinden hareketle komisyonda yer alacak kimselerin bu dillerle ilgili belli bir uzmanlıklarının olması elzemdir.

TABLOLAR

Tablo 1: Farsça Kökenli Humâsî İsimler

HUMÂSÎ İSİMLER					
Farsça Kökenli İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
1	الإبريق	X	X	X	X
2	إستار	X	X	X	X
3	الإفريز	--	--	X	X
4	الإيوان	X	X	X	X
5	البذرة	--	--	X	X
6	البرزيق	X	X	X	X
7	البرزين	--	X	X	X
8	البرسام	X	X	X	X
9	بغداد	--	X	X	X
10	بُندار	X	X	X	X
11	البيزار	--	X	X	X
12	تتور	X	X	X	X
13	الجاموس	X	X	X	X
14	الجردقة	--	X	X	X
15	الجلاب	--	X	X	X
16	الجمانة	X	X	X	X
17	الجوالق	X	X	X	X
18	الجوخان	--	X	X	X
19	الخرديق	--	--	--	X
20	الخنبة	X	X	X	X
21	الخورنق	X	X	X	X
22	الدخدار	--	X	X	X
23	الدخريص	X	X	X	X

24	الدربان	--	X	X	X
25	الدكان	X	X	X	X
26	الدهلز	X	X	X	X
27	الدّهقان	X	X	X	X
28	الديباج	X	X	X	X
29	الديبوذ	--	--	--	X
30	دينار	X	X	X	X
31	الديوان	X	X	X	X
32	الرسداق	--	X	X	X
33	الزرجون	X	X	X	X
34	الزردمة	X	X	X	X
35	الزرفين	X	X	X	X
36	الزندق	X	X	X	X
37	السيجة	--	X	X	X
38	السجيل	X	X	X	X
39	السرجين	X	X	X	X
40	السفسير	X	X	X	X
41	السمسار	X	X	X	X
42	السهرز	X	X	X	X
43	الشاروف	--	--	--	X
44	الشبارق	--	X	X	X
45	الشختيت	--	--	X	X
46	الشطرنج	X	X	X	X
47	الشنذرة	--	--	--	X
48	الشينيز	--	X	X	X
49	الصاروج	X	X	X	X
50	الصحاة	X	X	X	X
51	الصنارة	X	X	X	X
52	الصهريج	X	X	X	X
53	الطارمة	X	X	X	X

X	X	X	--	الطبرزد	54
X	X	X	--	الطسوج	55
X	X	X	X	الطنبور	56
X	X	X	--	الطومار	57
X	X	X	X	الفانيز	58
X	X	X	X	الفرزان	59
X	X	X	X	الفرانق	60
X	X	X	X	الفرخة	61
X	X	X	X	الفسنقة	62
X	X	X	X	الفرجة	63
X	X	X	--	القابوس	64
X	X	X	X	القفدان	65
X	X	X	X	الكرباس	66
X	X	X	X	الكنيسة	67
X	--	X	X	المستقة	68
X	X	X	--	المقمجر	69
X	--	X	X	المهندس	70
X	X	X	X	الموقان	71
X	X	X	X	الماخور	72
X	X	X	X	النسرين	73
X	X	X	--	النشوار	74
X	X	X	X	النيروز	75
X	X	--	--	الهاون	76
X	X	X	X	الهملاج	77
X	X	X	X	الهميان	78
X	--	--	--	الهندام	79
79	72	70	52	<u>TOPLAM</u>	

Tablo 2: İbranice Kökenli Humâsî İsimler

İbranice Kökenli İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
80	إلياس	X	X	X	X
81	إنجيل	--	X	X	X
82	بالام	--	--	--	X
83	جالوت	--	X	X	X
84	جبريل	X	X	X	X
85	الرحمن	X	X	X	X
86	سيناء	X	X	X	X
87	قارون	X	X	X	X
<u>TOPLAM</u>		5	7	7	8

Tablo 3: Süryanice Kökenli Humâsî İsimler

Süryanice Kökenli İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
88	الباعوث	--	--	--	X
89	البرطلة	X	X	X	X
90	التَّمْلُول	X	X	X	X
91	الجنّازة	X	X	X	X
92	الحردية	X	X	X	X
93	الحزرقة	X	X	X	X
94	الدربخة	X	X	X	X
95	السَّاهُور	X	X	X	X
96	شيطان	X	X	X	X
97	الصعقول	--	--	--	X
98	الطاغوت	X	X	X	X
99	الفاقرة	X	X	X	X
100	القتنوع	X	--	X	X
101	القتطار	X	X	X	X
102	القيامة	X	X	X	X
103	القيفال	--	--	--	X
104	الكابوس	X	X	X	X
105	الكشْمَخَة	X	X	X	X
106	الهَمَيْسَع	X	X	X	X
TOPLAM		16	15	16	19

Tablo 4: Yunanca/Rumca Kökenli Humâsî İsimler

Yunanca/Rumca Kökenli İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
107	إبليس	X	X	X	X
108	الأريكة	X	X	X	X
109	الإسْفَنْطُ	X	X	X	X
110	أَقْنُوم	--	--	--	X
111	البطريق	X	X	X	X
112	البَلْسَان	X	X	X	X
113	الترياق	X	X	X	X
114	تشرين	X	X	X	X
115	الجريال	X	X	X	X
116	دقيوس	X	X	X	X
117	السجلاط	X	X	X	X
118	السجنجل	X	X	X	X
119	العسطوس	X	X	X	X
120	الفردوس	X	X	X	X
121	الفلسفة	X	--	X	X
122	قالون	--	X	--	X
123	القَبَّان	X	X	X	X
124	القرطاس	X	X	X	X
125	الْقِرْمِيد	X	X	X	X
126	القِسْطاس	X	X	X	X
127	القَيْطُون	X	X	X	X
128	الكافور	X	X	X	X
129	المسطار	--	X	X	X
130	المصطكى	X	X	X	X
131	الياقوت	X	X	X	X
TOPLAM		22	23	23	25

Tablo 5: Diğer Dil Kökenli veya Kökeni Belirsiz Humâsî İsimler

Diğer Dil Kökenli ve Kökeni Belirsiz İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
132	الإسطام	--	X	X	X
133	الباسور	X	X	X	X
134	الباطية	X	X	X	X
135	البختية	X	X	X	X
136	الدركلة	--	X	X	X
137	الراقود	X	X	X	X
138	السُّرْقَع	X	X	X	X
139	الصفصة	X	X	X	X
140	العربان	X	X	X	X
141	الكشخان	X	X	X	X
142	المشكاة	X	X	X	X
143	الناققة	X	X	X	X
144	يأجوج مأجوج	X	X	X	X
145	يعقوب	X	X	X	X
TOPLAM		12	14	14	14

Tablo 6: Türkçe Kökenli Humâsî İsimler

Türkçe Kökenli Humâsî İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
146	خاقان	X	X	X	X
147	الغساق	X	X	X	X
TOPLAM		2	2	2	2

Tablo 7: Farsça Kökenli Sûdâsî İsimler

SÛDÂSÎ İSİMLER					
Farsça Kökenli Sûdâsî İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
148	الإبريسم	X	X	X	X
149	الإجانة	X	X	X	X
150	الأرجوان	X	X	X	X
151	الأسبرنج	--	--	--	X
152	الإستبرق	X	X	--	X
153	البهرامج	--	X	X	X
154	البورياء	X	X	X	X
155	الجلسان	X	X	X	X
156	الخشسبرم	--	--	X	X
157	دَحْتَنُوس	X	X	X	X
158	الديديون	--	X	--	X
159	زماورد	--	X	X	X
160	الزنجيل	X	X	X	X
161	الزمردة	--	--	--	X
162	السراويل	X	X	X	X
163	سُكْرُجَة	X	X	X	X
164	سلسبيل	X	X	X	X
165	الصولجان	X	X	X	X
166	الطباهجة	X	X	X	X
167	الطيلسان	X	X	X	X
168	الفرزقة	X	X	X	X
169	الفلاورة	--	--	X	X
170	القفشليل	--	X	X	X
171	القندفيل	--	X	X	X
172	القهرمان	X	X	X	X
173	القيروان	X	X	X	X
174	مرزبان	--	--	--	X
175	المنجنيق	X	X	X	X
176	اليارجان	X	X	--	X
177	الياسمين	X	X	X	X
30	TOPLAM	20	25	24	30

Tablo 8: Süryanice Kökenli Sûdâsî İsimler

Süryanice Kökenli Sûdâsî İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
178	التامورة	--	X	X	X
179	الْحَنْدُقُوق	X	X	X	X
180	الرساطون	X	X	X	X
	<u>TOPLAM</u>	2	3	3	3

Tablo 9: Yunanca/Rumca Kökenli Sûdâsî İsimler

Yunanca/Rumca Kökenli Sûdâsî İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
181	الْأَنْقَلَيْس	X	X	--	X
182	إيلياء	X	X	--	X
183	الدُّرْدَاقِس	--	X	X	X
184	القسنطاس	X	X	X	X
185	الكيمياء	--	--	X	X
186	ماموسة	--	X	X	X
187	الميسوسن	--	X	--	X
	<u>TOPLAM</u>	3	6	4	7

Tablo 10: Diğer Dil Kökenli ve Kökeni Belirsiz Sûdâsî İsimler

Diğer Dil Kökenli ve Kökeni Belirsiz Sûdâsî İsimler					
رقم	الاسم	كتاب العين (175)	تهذيب اللغة (370)	المحكم (458)	لسان العرب (711)
188	التوتياء	--	--	--	X
189	الغبيراء	X	X	X	X
190	المغنيطس	--	--	--	X
191	الهَلِيلُجَة	X	X	X	X
192	الهمفاقة	X	X	X	X
	<u>TOPLAM</u>	3	3	3	5

Tablo 11: Türkçe Kökenli Südâsî İsimler

Türkçe Kökenli Südâsî İsimler					
لسان العرب (711)	المحكم (458)	تهذيب اللغة (370)	كتاب العين (175)	الاسم	رقم
X	X	X	X	سمرقند	193
1	1	1	1	TOPLAM	

Tablo 12: Südâsî ve Humâsî İsimlerin Dağılımları

SÜDÂSÎ VE HUMÂSÎ İSİMLERİN DAĞILIMLARI				
لسان العرب (711)	المحكم (458)	تهذيب اللغة (370)	كتاب العين (175)	
147	134	131	109	Humâsî İsimler
46	35	38	29	Südâsî İsimler
193	169	169	138	Genel Toplam

KAYNAKÇA

- ABAZOĞLU, Muhammed, *Arapça ve Türkçede Bulunan Lafızca Müsterek, Anlamca Farklı Kelimeler*, Gaziantep Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014.
- ABDULAZİZ, Muhammed Hasan, *et-Ta'rib fi'l-kadîm ve'l-hadîs*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1990.
- AHFEŞ el-EVSAT, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Mahmûd Karâ'a, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1990.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- AKTAŞ, Sahip - Kırkız, Mustafa, "Arap Dilinde Ta'rib Olgusu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/2, ss. 17-38, 2016.
- ALAK, Musa, "Meşihat Müsteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin Vaz' İlmine Dair Risâlesinin Tahkik ve Tahlili", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 29-76, İstanbul 2011.
- ALP, Musa, "Arap Dilinde ه/Hel ve ء/Hemze Soru Harflerinin Vaz'ı ve Kullanımı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 89-118, Adana 2017.
- , "Kelimelerin Göçü Türkçe Nisbet Eki "-Ci" nin" Şam Bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. I, 179-226, Adana 2007.
- , *Ali Kuşçu ve Arap Dilbilimleri Vaz' ve İştikâk*, Lambert Academic Publishing, 2017.
- , *Arap Dilinde Başlangıcından Günümüze Sözlükler*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011.
- ALTUNCÎ, Muhammed, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyye ve âdâbihâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.
- 'AMÎD, Hasan, *Ferheng-i 'amîd*, Neşri Ferhengi Endişmendân, Tahran 1388 h.ş.
- 'ANÎSÎ, Tubyâ, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîle fi'l-luğati' l-'Arabiyye me'a zikri aslihâ bi hurûfih*, nşr. Yusuf Tûmâ el-Bustânî, Mektebetu'l-Arab, Mısır 1983.

- ARPA, Sadullah, *Suyûtî'nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'de Mu'arreb Kelimeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi SBE, Bingöl 2014.
- ASKERÎ, Ebû İshak İbrahim b. Harb, *Kitâbu Cemherati'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim - Abdulmecid Katâmiş, Dâru'l-Fkir-Dâru'l-Cîl, Beyrut 1988.
- BÂSEL, Gül Muhammed, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl*, Câmi'atu'l-İslâmiyyeti'l-Alemiyye, İslâmabâd 1423.
- BAYAM, Abdulkadir, Arap Dilinde İştikâk (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir 2002.
-, Hüsamzâde Mustafa Efendi ve er-Risâletü's-Şevkiyye Adlı Eserinin Edisyon Kritiği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir 2008.
- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-tenzîl*, nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr vdğ., Dâru Taybe, Riyad 1409-1412.
- BERSÛM, Efrâm, "el-Elfâzu's-Süryâniyye fî'l-me'acimi'l-Arabiyye", *Mecelletu'l-Mecme'i'l-İlmi'l-Arabî*, c. XXIII, ss. 126-178, 1948.
- BİLÂSÎ, Seyyid Ali, *el-Mu'arreb fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Bingazi 2001.
- BİLDİK, Yusuf, *Suyûtî ve el-Muhezzeb fî mâ vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-Muarrab adlı eseri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2015.
- BULUT, Selahattin, *Ta'rib ve el-Cevâlîkî'nin el-Mu'arrabı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007.
- CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-tebyîn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2009.
- , *Kitâbu'l-hayevân*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1965-1969.
- , *Resâilü'l-Câhiz*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1979.
- CEVÂLİKÎ, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed, *el-Mu'arreb mine'l-keîmi'l-a'cemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. F. Abdurrahîm, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1990.

- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Ammar, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1984.
- CÜRCÂNÎ, Şerîf Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnüssûd, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- DEMİR, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2008.
- DEMİRCAN, Adnan "Sâmîler", *DİA*, c. XXXVI, ss. 75-76, 2009.
- EBÛ ALÎ el-KÂLÎ, İsmâil b. el-Kâsım b. Ayzûn, *el-Bârî' fî'l-luğa*, thk. Hâşim et-Ta'ân, Mektebetu'n-Nehda- Dâru'l-Hadâratî'l-Arabiyye, Bağdat-Beyrut 1975.
- EBÛ HAYYÂN el-ENDELUSÎ, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Receb Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998.
- , *Tuhfetu'l-erîb bimâ fî'l-Kur'ân mine'l-ğarîb*, thk. Semîr el-Meczûb, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- EBÛ HAYYÂN et-TEVHÎDÎ, Alî b. Muhammed b. Abbâs, *el-İmtâ' ve'l-mu'ânese*, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut ts.
- EBÛ UBEYD el-HEREVÎ, Ahmed b. Muhammed, *el-Ğarîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1999.
- EBÛ UBEYD, Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Ğarîbu'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1976.
- EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, nşr. M. Fuat Sezgin, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire ts.
- ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Dâru'l-Fikir, Dımaşk ts.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luğa*, nşr. Komisyon, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- FERÂHÎDÎ, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1988.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, 'Âlemu'l-Kutüb, Beyrut 1983.

- FEYYŪMÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr*, thk. Abdulazîm eş-Şinâvî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.
- FÎRŪZÂBÂDÎ, Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, thk. Muhammed Nu'aym el-Arkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- HAFÂCÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *Şifâu'l-ğalîl fî kelâmi'l-'Arab mine'd-dahîl*, thk. Muhammed Keşşâş, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- HAREZMÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mefâtîhu'l-'ulûm*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1989.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Ġarîbu'l-hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-'Azbâvî, Dâru'l-Fikr, Dîmaşk 1982.
- HEREVÎ, Ebû Sehl Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İ'sfâru'l-Fesîh*, thk. Ahmed b. Said, 'Umâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, Medine 2000.
- İBN ABBÂD es-SÂHÎB, Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd, *el-Muhîr fî'l-luġa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, Dâru Âlemi'l-Kutûb, Beyrut 1994.
- İBN 'AKÎL, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Şerhu İbni 'Akîl 'ala Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru't-Turâs, Kahire 1980.
- İBN 'ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisîyye, Tunus 1984.
- İBN BERRÎ, Ebû Muhammed Abdullah, *Fî't-ta'rîb ve'l-mu'arreb Hâşiyetü'bni Berrî 'alâ kitâbi'l-Mu'arreb li-İbni'l-Cevâlîkî*, nşr. İbrahim es-Sâmerrâî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut ts.
- İBN CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Funûnu'l-efnân fî uyûni ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hasan Ziyâeddîn İtr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987.
- İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Hey'etü'l-Misriyye, ts.
- İBN DUREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheratu'l-luġa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997-1988.
- , *el-İştikâk*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire ts.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu'cemu mekâyîsi'l- luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1979.

-----, *Mücmelü'l-lüğâ*, thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1977-1978.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sekkâ vdğ., Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1955.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim, *Edebu'l-kâtib*, nşr. Muhammed ed-Dâlî, Beyrut 1985.

-----, *Ğarîbu'l-hadîs*, Matbaa'tu'l-Ânî, Bağdat 1977.

-----, *el-Me'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.

-----, *eş-Şi'ru ve's-şu'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut ts.

İBN SÎDE, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, thk. halil İbrahim, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

-----, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Funûnu'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Hasan Ziyâuddîn İtr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987.

İBNU'L-ESÎR, Ebu'l-Feth Nasrullah b. Muhammed, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne, Dâru Nehdati Mısır, Kahire ts.

İBNU'L-ESÎR, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arab-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut ts.

İBNU'S-SİKKÎT, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk, *Kitâbu'l-Elfâz*, thk. Fahrüddîn Kabâve, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1998.

JEFFERY, Arther, *The Foreign vocabulary of Qur'an*, Gaekwad's Oriental Series, 79, Barode, Oriental Institute, 1938.

- KAFES, Mahmut, “Teorik ve Pratik Açıdan Yabancı Kelimeleri Arapçalaştırma (Ta‘rīb) Yöntemleri”, *Edebiyat Dergisi*, Sayı:15, ss. 131-136, Konya 2006.
- KALKAŞENDÎ, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali, *Subhü'l-a'sa fî sinaati'l-inşâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, *Câmi'at-Ta'rīb ve Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, (Yayımlanmamış Doçentlik tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1982.
- KEMAL PAŞAZÂDE, Ahmed b. Süleyman, *Fî't-ta'rīb*, thk. Ahmed Hattâb Ömer, Câmi'atu'l-Musul, 1983.
- KİRMÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Hamza, *Garâibü't-tefsîr ve 'acâibü't-te'vîl*, thk. Şemrân el-İclî, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye – Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Cidde-Beyrut ts.
- KUŞCU, Ali, *'Unkûdu'z-zevâhir fî nazmi'l-cevâhir*, thk. Ahmed Affî, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 2001.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Denizkuşları Matbaası, Konya 1969.
- LAMMENS, Henri, *Ferâi'du'l-luğa fî'l-furûk*, Matbaatu'l-Kâtûlîkiyye, Beyrut 1889
- MAĞRİBÎ, Abdulkadir Mustafa, *el-İştikâk ve 't-ta'rīb*, Matba'atu'l-Hilâl, Mısır 1908.
- MUHİBBÎ, Muhammed el-Emîn b. Fadlullâh, *Kasdu's-sebîl fî'l-luğati'l-'Arabiyyeti mine'd-dahîl*, thk. Osman Mahmûd es- Sînî, Mektebetu't-tevbe, Riyâd 1415/1994.
- MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtîl bin Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- MUNECCİD, Salahuddîn, *el-Mufasssal fî'l-elfâzi'l-Fârisiyyeti'l-mu'arrabe fî's-şi'ir'l-câhilî ve'l-Ku'anî'l-kerîm*, Beyrut 1975.
- MUTARRİZÎ, Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Hârizmî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib*, Mahmud Fahûrî-Abdulhamîd Muhtâr, Mektebetu Usâme b. Zeyd, Haleb 1979.
- NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1988-1990.
- NEKRÎ, Ahmed Abdunnebî b. Abdîrassûl, *Dustûru'l-'ulemâ*, çev. Hasan Hânî Fahs, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, nşr. Yusuf Ali Bedyevî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.
- NİZÂMUDDÎN en-Nîsâbü'rî, Hasen b. Muhammed, *Tefsîru ġarâibu'l-Kur'ân ve reġâibu'l-Furkân*, nşr. Zekerîyyâ Umeyrât, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- OĞUZ, Orhan, "Arap Dilinde Muarrab Kelimelerin Tespiti", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, ss. 147-161, Iğdır 2015.
- , *Arap Dilini Geliştiren Amillerden Naht, Müşterek, Ta'rib ve Ezdâd*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2005.
- OK, Melek, *Klasik Dönemde Arap Diline Giren Farsça Sözcükler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2005.
- OKUMUŞ, Mesut, "Arthur Jeffery ve Kur'an Çalışmaları Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)* sy. 2, c. XLIII, ss.121-150, Ankara 2002.
- ÖZDEMİR, İbrahim, *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık – Vaz' İlminin Temel Meseleleri –*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- PEDERSEN, Johannes, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2012.
- PORZIG, Walter, *Dil denen mucize*, çev. Vural Ülkü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- RÂGİB el-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye, Dimaşk-Beyrut 2009.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrudîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl*, thk. Taha Câbir el-'Alvânî, Müessesetu'r-Risâle, ts.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru's-sihâh*, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1986.
- RÂZÎ, Ebû Hâtim, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-islâmiyyeti'l-arabiyye*, Merkezu'd-dirâsât ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, San'a 1994.
- SAFÂ el-BEYÂTÎ, Sâbır Mecîd, *el-Mu'arreb ve'd-dahîl fi Kitâbi Tehzîbi'l-luġa*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmi'atü'l-Musul 1431.
- SÂLİH, Subhî, *Dirasât fi fikhî ' l-luġa*, Dâru'l-'ilmi'l-Melâyîn, Beyrut 1960.

- SE'ÂLİBÎ, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed, *Fıkhul-luğa ve esrâru'l- Arabiyye*, thk. Abdurrazzak Mehdî, İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kub, *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Abdulhamit Hindavî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- SEMÎN el-HALEBÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1986-1994.
- SÎBEVEYH, Ebu Bîşr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Beyrut 1988.
- SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz, *Ğaribu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edîb Abdulvâhid Cemrân, Dâru Kuteybe, Kahire 1995.
- SİRÂCUDDÎN b. VERDÎ, Ebû Hafs Ömer b. el-Muzaffer, *Harîdatu'l-'acâib ve feridetu'l-ğarâib*, thk. Enver Mahmûd Zennâtî, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2008.
- SUYÛTÎ, Celalettin Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezu'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, yy., ts.
- , *el-İktirâh fî usûlu'n-nahv ve cedelih*, thk. Muhammed Feccâl, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1989.
- , *el-Muzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâihâ*, thk. Fuad Ali Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- , *el-Mühezzeb fî mâ vaka'a fî'l-Kur'âni'l-Kerîmi mine'l-mu'arreb*, thk. Tehâmî el-Râcî el-Hâşimî, İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Matbaatu Fudale, Fas ts.
- , *Hem'u'l-Hevâmî'ı fî Şerhi Cem'ı'l-Cevâm'ı*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Mektebetu't-tevfikiye, Mısır ts.
- SÜHEYLÎ, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh, *er-Ravzu'l-unuf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, nşr. Abdurrahman el-Vekîl, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kahire 1967-1990.
- ŞÂHÎN, Şâmil, *el-Mecmûa'tu'l-muntehab min mutûni 'ilmi'l-vaz'*, Dâru Ğâri Hirâ', Suriye 2006.

- ŞAMİL, Fahri Yahya, *Arapça'nın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1984.
- ŞENSOY, Sedat, *Abdulkahir el-Curcânî'de Anlam Problemi*, Detay Copy Center, İstanbul 2010.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Amr İshâk b. Mirâr, *Kitâbu'l-Cîm*, thk. İbrahim el-Ebyârî, el-Hey'etu'l-'Amme li şu'ûni'l-Mutâbi'l-Emiriyye, Kahire 1974.
- ŞÎR, Eddey, *Mu'cemu'l-elfâzi'l-Fârisiyyeti'l-mu'arrebbe*, Dâru'l-Arab li'l-Bustâni, Kahire 1988.
- ŞUŞTERÎ, Muhammed Ali İmam, *Vâjehây-ı Fârisî der zebâni Arabî*, Encumen-ı Âsâr-ı Millî, Tahran 1347 h.ş.
- ŞÜKÛN, Ziya, *Ferheng-i Ziyâ Gencîne-i Güftâr- Farsça-Türkçe Lûgat*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir-Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetu İbni Teymiyye, Kahire 1955-1969.
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Muhtesaru'l-meâni*, thk. Halil İbrahim Halil, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2016.
- TEMEL, Ali, "Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında 'Lahn' Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. I, ss. 77-105, Adana 2015.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed 'Alâ b. Ali el-Fârûkî, *Mevsû'atu keşşâfi ıstılâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, nşr. Refik el-Acem vdğ., Mektebetu Lübnân, Beyrut 1996.
- TOPUZOĞLU, Tefvîk Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, c. XV, ss. 309-312, 1997.
- TÛMÂ el-BÛSTÂNÎ, Yusuf, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîleti fi'l-luğati'l-Arabiyye me'a zikri e'slihâ bi hurûfih*, Mektebetu'l-Arab, Mısır 1932.
- TÜCCAR, Zülfikar, "Dahîl", *DİA*, c. VIII, ss. 412-413, 1993.
- TÜRKER, Ömer, *Seyyid Şerif Cürcanî'nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantiki ve Dilbilimsel Temelleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2006.
- VÂFÎ, 'Abdu'l-Vâhid, *İlmu'l-luğa*, Nahdatu Mısır, Kahire 2004.

- VERSTEEGH, Kees, *el-Luġatu'l- 'Arabiyye ve târîhuhâ ve mustevîyâtuhâ ve te'sîruhâ*, çev. Muhammed Şerkâvî, el-Meclisu'l-A'alâ lı's-Sekâfe, Kâhîre 1991.
- WEİSS, Bernard G., "Ortaçağ İslam Alimlerinin Dilin Menşei ile İlgili Tartışmaları", çev. Âdem Yığın, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, ss. 127-135, İstanbul 2003.
- YAVUZ, Mehmet, "Mu'arrab Kelimelere Dâir Yazılan Eserler Sözlükler", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2, ss. 112-119, 2001.
- , "Yabancı Kelimelerin Arapça'da Kullanılışı ve Tanınmasındaki Ölçüler", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/2, ss. 71-79, 2001.
- YILDIRIM, Abdullah, "Vaz 'İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- YILDIRIM, Kadri, "Klâsik Dönemde Arap Diline Giren Yabancı Sözcükler – Hadisler Bağlamında bir Örnek", *Dinî Araştırmalar*, c.5, sy. 14, ss. 77-96, Ankara 2002.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Arap", *DİA*, c. III, ss. 272-276, 1991.
- ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965-2001.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, nşr. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kutüb, Beyrut 1988.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1993.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-Belâġa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnussûd, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- , *el-Fâik fî ġarîbi'l-hadîs*, Kahire 1971.
- , *el-Keşşâf 'an hakâiki ġavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad 1998.
- , *el-Mufasssal fî san'atı'l-i'râb*, thk. Ali Ebû Mulhim, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1993.
- ZEYDÂN, Corcî, *Târîhu'l-luġati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, Mısır 1904.

ÖZ GEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı Soyadı : Mehmet AKINCI
Doğum Yeri ve Tarihi : Midyat / 1984
e-posta : makinci@cu.edu.tr

EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite (Yüksek Lisans) Çukurova Üniversitesi – Adana
Arap Dili ve Belağati – 2018
Üniversite (Lisans) İstanbul Üniversitesi – İstanbul
İlahiyat – 2016
Üniversite (Önlisans) Anadolu Üniversitesi – Eskişehir
İlahiyat – 2012
Yabancı Dil Arapça, Farsça